

การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรีนิพพานสูตร :
ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย

AN ANALYTICAL STUDY OF THE MAHĀPARINIBBĀNA SUTTA :
A CASE STUDY ON MAINTAINING THE DHAMMA-VINAYA PRINCIPLE

พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฒโน (กิตติวัฒน์ พลวัน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๖

ISBN 974 - 364 - 108 - 4

ศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณีพพานสูตร :
ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย

พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฒโน (กิตติวัฒน์ พลวัน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๖
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**AN ANALYTICAL STUDY OF THE MAHĀPARINIBBĀNA SUTTA :
A CASE STUDY ON MAINTAINING THE DHAMMA-VINAYA PRINCIPLE**

PhraSriWisutthikosol (Kitthiwat Phonwan)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

.....กรรมการ

(พระมหาเทียบ สิริธมาโณ)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส)

.....กรรมการ

(นายสนิท ศรีสำแดง)

.....กรรมการ

(นายรังษี สุทนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาเทียบ สิริธมาโณ ประธานกรรมการ

นายสนิท ศรีสำแดง กรรมการ

นายรังษี สุทนต์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะ กรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย
ผู้วิจัย	: พระศรีวิสุทธิโกศล (กิตติวัฒน์ พลวัน)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาเทียบ สิริภาโณ ป.ธ.๙, Ph.D. : นายสนิท ศรีสำแดง ป.ธ.๙, พธ.บ., น.บ., M.A. : นายรังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม.
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๗ เมษายน ๒๕๕๗.

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเหตุการณ์สำคัญ หลักธรรมเพื่อการรักษาพระธรรมวินัยคือพระพุทธศาสนา และหลักการปกครองสงฆ์ตามที่คณะของพระพุทธองค์ที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

ผลการวิจัยพบว่า มหาปรินิพพานสูตรเป็นพระสูตรที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญในช่วงวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงวางแผนงาน หลักการ และวิธีการรักษาพระธรรมวินัยไว้ในพระสูตรนี้ พระสังคิตติกาจารย์ได้สังคายนาร้อยกรองจดจำนำสืบกันมา และได้จารจารึกเป็นอักษรจัดพิมพ์เป็นพระไตรปิฎกรักษาสืบมาจนถึงปัจจุบัน จึงนับเป็นพระสูตรที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ และหลักพุทธธรรม โดยพระสาวกในอดีตอันมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้น้อมนำเอาพระพุทธานุญาตที่ตรัสสั่งกับพระอานนท์ไว้ว่า “ธรรมและวินัยใดที่ตกคตแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” มาเป็นแผนการสำคัญในการดำเนินงานรักษาพระธรรมวินัยสืบต่อจากพระพุทธองค์ ทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้

จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค้นพบหลักการรักษาพระธรรมวินัย คือ พระพุทธศาสนาของพระมหาเถระในอดีต โดยสรุป ดังนี้

๑. ด้านสถานที่ ได้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่และเส้นทางเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดพุทธบริษัทในระยะเวลาช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ เช่นสถานที่ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ตลอดถึงสถานที่ปรินิพพานคือศาลาโนทยาน นครกุสินารา

และสถานที่ปรินิพพาน ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นสังเวชนียสถาน เมื่อพระองค์ล่วงลับไป ผู้ไปนมัสการบูชาด้วยจิตที่เลื่อมใส เมื่อตายไปจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒. ด้านบุคคล ได้ทราบถึงบทบาทของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ในช่วงสุดท้าย เช่น พระอานนท์ พระสารีบุตร พระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอนุรุทธะ พระสุภัททะ พระเจ้าอชาตศัตรู และเจ้าลิจฉวี แห่งแคว้นวัชชี แต่ละท่านล้วนมีบทบาทต่อการรักษาพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๓. ด้านเหตุการณ์สำคัญ ได้ทราบเหตุการณ์ตลอดระยะเส้นทางพุทธดำเนิน เช่น ทรงพระประชวร ทรงปลงพระชนมายุสังขาร และทรงฉันสุกรมัททวะอาหารมื้อสุดท้าย ทำให้ผู้ศึกษาเกิดศรัทธาต่อพระพุทธองค์ยิ่งขึ้น

๔. ด้านหลักพุทธธรรม ได้ทราบหลักธรรมสำคัญสำหรับการรักษาพระธรรมวินัย เช่น ไตรสิกขา อปรีหานิยธรรม มหาปเทศ และอัปมาทธรรม ซึ่งหากพุทธบริษัทปฏิบัติตาม จะสามารถธำรงพระธรรมวินัยไว้ได้สืบไป

๕. ด้านหลักการปกครองสงฆ์ ได้ทราบว่า เมื่อพระพุทธองค์ล่วงลับไป พระองค์มิได้ทรงมอบหมายให้ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นศาสดาแทนพระองค์ ไม่ทรงมอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งปกครองสงฆ์ ทรงให้สงฆ์ปกครองดูแลกันเอง และตัดสินเรื่องสำคัญด้วยสังฆมติ

Thesis Title : An Analytical Study of the Mahāparinibbāna Sutta : A Case Study on Maintaining the Dhamma-Vinaya Principle

Researcher : PhraSriWisutthikosol (Kitthiwat Phonwan)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisor Committee

: Phramaha Thaib Siriñāno, Pali ix, M.A., Ph.D.
Mr. Sanit Srisamdaeng, Pali ix, B.A., M.A.
Mr. Rangsi Suthon, Pali ix, M.A.

Date of Graduation : 27 April, 2004.

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study the important events, the doctrinal principles for maintaining the Dhamma-Vinaya and the principle of Saṅgha Administration according to the Buddha's views appearing in Mahāparinibbāna Sutta.

From the research it is found that the Mahāparinibbāna Sutta is the discourse recording the important events in the last period of the Buddha's life. The Buddha sets the plans, the principles and the method of maintaining the Dhamma-Vinaya in this discourse.

The Saṅgītikāraḥ, the group of monks who assembled, revised the scriptures composed and passed on through recital from generation to generation. Afterwards, the scriptures were recorded into a written form and published as Tripitaka appearing up to the present day. This Sutta is considered one of the important discourses in Buddhism both in history and in religion. The Buddha's disciples in the past headed by Venerable Mahāgassapa, brought the Buddha's words addressed to Venerable Ānanda in Pali which can be translated into English as follows : "The Dhamma and the Vinaya taught and established by Me will be your master after my passing away". Venerable Mahāgassapa's words are the important plans for maintaining Dhamma-Vinaya obtained from the Buddha, which is the cause of the stability of Buddhism until the present day.

From this research it is found that the principle for maintaining the Dhamma-Vinaya by Venerable Mahātheras in the past, can be concluded as follows:

1. Regarding the important places, the researcher has found the following places : the place where the Buddha assigned his date of passing away at Pāvālacetiya, and the place of his complete passing away at Sālvānodayāna in Kusinārā City.

2. Regarding the important persons, the researcher has found the following persons : Venerable Ānanda, Venerable Sāriputta, Venerable Mahākassapa, Venerable

Upāli, Venerable Anuruddha, Venerable Subhadda, King Ajātasattu, and the Licchavī Princes of Vajjī state.

3. Regarding the important events, the researcher has found the following important events : the events of the Buddha's sickness, the assignment of His passing away, and His passing away.

4. Regarding the Buddha's Dhamma, the researcher has found the principles of Dhamma : Tisikkhā, Apahāriyadhamma, Mahāpadesa, and Appamādadhamma.

5. Regarding the Saṅgha Administration, the researcher has found that the Buddha did not allow anyone to govern the Saṅgha, but did allow only the Saṅgha to govern among themselves.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้วิจัยขอจารึกนามไว้เพื่อเป็นเกียรติ ดังนี้

พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ) รองอธิการบดีฯ ฝ่ายวิชาการ อาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาเทียบ สิริวัฒโน คณบดีคณะพุทธศาสตร์ อาจารย์ที่ปรึกษา พระมหาพล อากาศโร ผู้อำนวยการกองวิชาการ พระครูใบฎีกา สนั่น ทयरุกฺโข ศ.พิเศษจางงค์ ทองประเสริฐ รศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์สนิท ศรีสำแดง อาจารย์ที่ปรึกษา รศ. สิวลี ศิริไล ตลอดจนอาจารย์ทุกๆ ท่าน เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย และนิสิตทุกรูป/คน ที่เมตตาประสาธน์ความรู้ให้ และเป็นกำลังใจในการศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูสุนทรสมุทฺรทิจ วัดเพชรสมุทฺรวิหาร พระมหาสันติ สุนติธมาโณ เจ้าอาวาสวัดสุวรรณคีรี ที่อำนวยความสะดวกตลอดการศึกษา และขออนุโมทนาผู้ที่ให้ความอุปถัมภ์อันมี คุณแม่บุญล้น ทรีพีย์พันแสน คุณละออ – คุณประยูร จันทร์สว่าง และผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม

ขออนุโมทนาแต่อาจารย์รังษี สุหนต์ ที่ให้คำปรึกษา ชี้แนะ ตรวจสอบแก้ไขสำนวน สืบค้นคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา และขอขอบใจคุณกฤต ศรียะอาจ คุณศศิวรรณ กำลังสินเสริม ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลตลอดภาคการศึกษา และจัดรูปแบบรูปเล่มวิทยานิพนธ์จนสำเร็จเรียบร้อยด้วยดีทุกประการ

ขอถวายพระราชกุศลแด่ทุกๆ พระองค์ ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นอย่างหาที่สุดมิได้ ขออุทิศส่วนกุศลแด่บูรพาจารย์ และบูรพการีทุกๆ ท่าน

ขอสันติสุข และความสวัสดิ์จึงมีแต่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ตลอดจรรีจรรีกาล

พระศรีวิสุทธิโกศล (กิตติวัฒน์ พลวัน)

๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ภาษาบาลีและพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์มมปทฎกถา ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย คัมภีร์ไวยากรณ์ศัพท์ตีพิมพ์จากตำราภาษาบาลี ใช้ฉบับ ภูมิพลโลกขุ ภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาอคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาพรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จูปวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูปพรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารพรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขุททคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธพรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาอคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาพรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกพรรค (ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มุลปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มุลปณฺณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปณฺณาสก (ภาษาไทย)

ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก สังกยัตตนิคาย สคาถวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยัตตนิคาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก สังกยัตตนิคาย นิตานวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยัตตนิคาย นิตานวรรค (ภาษาไทย)
ส.ข.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก สังกยัตตนิคาย ขนุชวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยัตตนิคาย ขันชวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.สพ.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก สังกยัตตนิคาย สพายตนวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยัตตนิคาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก สังกยัตตนิคาย มหาวารวคคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังกยัตตนิคาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย ทุกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉกก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย ฉกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย สตุตกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย สตุตกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย อฏฐกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.นวก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย นวกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก อังกุตตนิคาย ทสกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังกุตตนิคาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ข.ธ.	(บาลี)	=	สุตตปิฎก ขุททกนิคาย ธมมปทปาติ (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สูตรนินิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สูตรนินิปาต (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวตฺตปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวตฺต (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทสปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทฺเทส (ภาษาไทย)
ขุ.จุ.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทฺเทสปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.จุ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทฺเทส (ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสฺมภิกขมคฺคปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสฺมภิกขมรรค (ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อปทานปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺตปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวตฺต (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

เนตฺติ.	(บาลี)	=	เนตฺติปกรณ์ (ภาษาบาลี)
มิลินฺท.	(บาลี)	=	มิลินฺทพทฺทปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)
มหาวิส.	(บาลี)	=	มหาวิสปกรณ์ (ภาษาบาลี)

- ชินกาล. (บาลี) = ชินกาลมาลีปกรณ์ (ภาษาบาลี)
 ชินกาล. (ไทย) = ชินกาลมาลีปกรณ์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

- วิ.อ. (บาลี) = สมณฑุปาสาทิกา วินัยปิฎกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 วิ.สงคห. (บาลี) = วินัยสงคหอรรถกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

- ที.สี.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี สีลขุททกคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี มหาวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ปา.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี ปาฐิกวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ม.มฺ.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณฺณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ม.อุ.อ. (บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี อุปริปณฺณาสกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 สฺ.นิ.อ. (บาลี) = สํยุตตนิคาย สารตฺตปฺปกาสินี นิทานวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 สฺ.ข.อ. (บาลี) = สํยุตตนิคาย สารตฺตปฺปกาสินี ขนฺธวาวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 สฺ.สพ.อ. (บาลี) = สํยุตตนิคาย สารตฺตปฺปกาสินี สพายตวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 สฺ.ม.อ. (บาลี) = สํยุตตนิคาย สารตฺตปฺปกาสินี มหาวคคฤคยอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.เอกก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี เอกกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ทูก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี ทูกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ติก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี ติกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.จตุก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี จตุกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.จก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี ปญจกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.อจก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี อจกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 อง.นวก.อ. (บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย มโนรธปฺรณี นวกนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ขุ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถไซติกา ขุทฺทกปาจอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ฌมมปทอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.อุ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อุทานอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.อิติ.อ. (บาลี) = สุตตฺตปิฎก ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตอรรถกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.สุ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถไซติกา สุตตนิปาตอรรถกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.วิ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี วิมานวตถุฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี เถรคาถาอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี เถรีคาถาอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สหุทธมปปชโชติกา มหานิทเทศอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.จ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย สหุทธมปปชโชติกา จุพนิเทศอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย วิสสุททชนวิลาสินี อปทานอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.พทุธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย มรุตตถวิลาสินี พทุธวสอฏจกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี จริยาปิฎกอฏจกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปญจ.อ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ปญจปรกณอฏจกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.วตาร. (บาลี)	=	อภิธมมวตาร (ภาษาบาลี)

อรรถกถาปรกณวิเสส

มิลินท. อ. (บาลี)	=	มิลินทปญหอฏจกถา (ภาษาบาลี)
เนตติ.อ. (บาลี)	=	เนตติอฏจกถา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา (บาลี)	=	วชิรพุทธฎีกา (ภาษาบาลี)
วิ.นิจ.ฎีกา (บาลี)	=	วินยวินิจจยฎีกา (ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตถปปกาสนี สีลขนทวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตถปปกาสนี มหาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ปา.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย ลีนตถปปกาสนี ปาฎีกาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.ฎีกา (บาลี)	=	ลีนตถปปกาสนี อุปริปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
ส.ข.ฎีกา (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย ลีนตถปปกาสนี ขนทวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
ส.ม.ฎีกา (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย ลีนตถปปกาสนี มหาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.ฎีกา (บาลี)	=	องคคตตรนิกาย เอกกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

อง.อภฺรฐก.ฎีกา (บาลี) = องคฺตุตฺรนิกาย อภฺรฐกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

เนตฺติวิ. (บาลี) = เนตฺติวิภาวินี (ภาษาบาลี)
 วิสฺสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี) = ปรมตฺถมณฺชฺสา วิสฺสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ภาษาบาลี)
 อภฺ.วตฺตารฎีกา (บาลี) = อภฺิธมฺมตฺถวิภาสินี อภฺิธมฺมวตฺตารฎีกา (ภาษาบาลี)
 ชินา.ฎีกา (บาลี) = ชินาลงฺการฎีกา (ภาษาบาลี)

ไวยากรณ์

นีติ.ธตฺ. (บาลี) = สทฺทนีติปกรณ ธตฺ.มาลา (ภาษาบาลี)
 นีติ.ธตฺ. (ไทย) = สทฺทนีติปกรณ ธตฺ.มาลา (ภาษาไทย)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลีและพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๙๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๖ หมายถึง พระสุตฺตหนตฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาเวคฺคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๑๖๘ หน้า ๙๕ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐ และพระสุตฺตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาเวคฺค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๑๖๘ หน้า ๑๑๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา-ฎีกา-ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า หรือแจ้งเล่ม หน้า ที่ไม่จัดเป็นเล่ม(ภาค) จะแจ้งข้อ หน้า หรือแจ้งหน้า เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๑๕-๑๑๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๕๐-๑๕๑ หมายถึง สุมงฺคฺลวิลาสินี ทีฆนิกาย มหาเวคฺคอกฺกุจฺจกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ ข้อ ๑๓๑ หน้า ๑๑๕-๑๑๖ ฉบับมหาจุฬาอฺกุจฺจกถา ๒๕๓๔ และ ลินตฺตปาลีสินี ทีฆนิกาย มหาเวคฺคฎีกา เล่ม ๒ ข้อ ๑๓๑ หน้า ๑๕๐-๑๕๑ ฉบับมหาจุฬาฎีกา ๒๕๓๖

วิสฺสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๒๕๕-๒๕๖, วิสฺสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๗๑/๔๐๒ หมายถึง วิสฺสุทฺธิมคฺคปกรณ์ ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๑๗๑ หน้า ๒๕๕-๒๕๖ และวิสฺสุทฺธิมรรคปกรณ์ ภาษาไทย ข้อ

๑๗๑ หน้า ๔๐๒ ฉบับพิมพ์รวมเล่ม งาน ๑๐๐ ปีสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ๒๕๔๖

การใช้หมายเลขอ้างอิงไวยากรณ์ ใช้ดังนี้ นีติ.ธาตุ. (บาลี) ๑๖/๒๑๒, นีติ.ธาตุ. (ไทย) ๔๒๓ หมายถึง สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา ภาษาบาลี ฉบับภูมิพโลภิกขุ ข้อ ๑๖ หน้า ๒๑๒ และสัททนีติปกรณ์ธาตุมาลา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
บทที่ ๒ ศึกษาเหตุการณ์สำคัญในมหาปริณีพพานสูตร	๘
๒.๑ พระเจ้าอชาตศัตรูดำริปราบแคว้นวัชชี	๘
๒.๒ พระผู้มีพระภาคทรงประชวรหนัก	๑๘

๒.๓	มารกราบทูลให้ปรีนิพพาน	๒๔
๒.๔	พระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขาร	๓๓
๒.๕	นายจุนทกัมมารบุตรถวายสุกรมัททวะ	๓๗
๒.๖	การบูชาพระพุทธรองค์	๔๓
๒.๗	สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล	๔๔
๒.๘	วิธีการปฏิบัติต่อสรีระของพระตถาคต	๔๙
๒.๙	ฎปารหุบุคคล ๔	๕๐
๒.๑๐	ปัจฉิมสาวก	๕๕
๒.๑๑	พระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต	๕๙
๒.๑๒	การเลือกสถานที่ปรีนิพพาน	๖๓
๒.๑๓	สังเวชนียกถา (คำไว้อาลัย) ของบุคคลสำคัญ	๖๔
๒.๑๔	การถวายพระเพลิงพระพุทธรสรีระ	๖๔
๒.๑๕	การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ	๖๔
๒.๑๖	แผนภูมิแสดงเส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรีนิพพาน	๖๕

**บทที่ ๓ ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏใน
มหาปรีนิพพานสูตร** ๖๘

๓.๑	ไตรสิกขา : หลักพัฒนาคุณภาพชีวิต	๖๘
๓.๒	ภิกขุอุปหานิยธรรม : หลักว่าด้วยความมั่นคง	๗๓
๓.๓	อานิสงส์แห่งสี่ลสัมปทา : หลักพัฒนาสังคม	๘๑
๓.๔	อิทธิบาท ๔ : หลักแห่งประสิทธิผลของงาน	๘๒
๓.๕	มหาปเทศ ๔ : หลักตรวจสอบเพื่อความถูกต้องแห่งหลักการ	
๓.๖	สาราณียธรรม : หลักแห่งความเป็นเอกภาพของหมู่คณะ	๙๐
๓.๗	ปัจฉิมโอวาท (อัปมาทธรรม) : หลักแห่งการเตรียมพร้อม ทุกสถานการณ์	๙๑

บทที่ ๔	ศึกษาวิเคราะห์หลักการและวิธีการรักษาพระธรรมวินัยตามแนวทาง ของพระพุทธองค์	๙๖
๔.๑	ภัยแห่งพระพุทธศาสนา	๙๖
๔.๒	คุณสมบัติของผู้รักษาพระพุทธศาสนา	๑๐๖
๔.๓	การบริหารคณะสงฆ์ตามทัศนะของพระพุทธองค์	๑๐๗
	ก) หลักการปกครองโดยมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่	๑๐๗
	ข) ทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดา	๑๐๙
๔.๔	วิธีการรักษาพระพุทธศาสนา	๑๐๙
๔.๕	ข้อบ่งชี้ความเจริญของพระพุทธศาสนา	๑๒๒
๔.๖	แบบอย่างของผู้เจริญรอยตามหลักการในมหาปริณิพพานสูตร	๑๒๓
บทที่ ๕	บทสรุป วิจาร์ณ และข้อเสนอแนะ	๑๓๔
๕.๑	บทสรุป	๑๓๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๓๖
บรรณานุกรม		๑๓๘
ภาคผนวก		
	มหาปริณิพพานสูตร แปล	๑๔๔
ประวัติผู้วิจัย		๒๒๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธเจ้า ภายหลังจากทรงตัดสินพระทัยเผยแผ่พระธรรมที่ตรัสรู้แล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในฐานะเป็นพระบรมศาสดาเป็นเวลา ๔๕ พรรษา ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นแคว้นต่างๆ อย่างมั่นคง จนพุทธบริษัท ๔ มีความรู้พระธรรมวินัยเป็นอันดีแล้ว พรรษาที่ ๔๕ ทรงเข้าจำพรรษา ณ เวฬุคาม เขตพระนครเวสาลี ในระหว่างพรรษานี้ได้เกิดอาการทรงประชวรอย่างแรงกล้ามีทุกขเวทนาใกล้ปรินิพพาน แต่ก็ทรงอดกลั้นขับไล่ทุกขเวทนานั้นด้วยพระขันติธรรมเพื่อทรงบอกลาสงฆ์ก่อนแล้วจึงจะปรินิพพาน ต่อมา เมื่อมารเข้ามากราบทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระองค์มีพระสติสัมปชัญญะตัดสินพระทัยปลงพระชนมายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ กำหนดวันที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงตรัสกับมารว่า “มารผู้มีบาป ท่านจงอย่ากังวลเลยอีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนั้นไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน”^๑

มหาปรินิพพานสูตรได้แสดงเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธองค์ไว้ว่า พระองค์ได้ทรงวางหลักการเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยที่พระองค์ได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้ให้ดำรงอยู่ตลอดไป โดยมีได้ทรงมอบหมายให้ใคร่ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นศาสดาแทนพระองค์ แต่ทรงยกเอาพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัติไว้แล้วนั้นแหละให้เป็นศาสดา ดังที่ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^๒

เนื่องจากพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พุทธบริษัทมีเป็นจำนวนมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์^๓ ภายหลังจากเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว การทรงจำหลักพระธรรมวินัยก็ดี การตีความหลักพระธรรมวินัยก็ดี อาจมีความผิดพลาดและคลาดเคลื่อนได้ แม้พระเถระทั้งหลายในอดีตจะได้ร่วมกันประชุมทำสังคายนาพระธรรมวินัยรวมไว้เป็นหมวดหมู่ และมีการจารึกเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกสืบมาเป็นลำดับก็ตาม แต่ก็ยังทำให้พระสาวกบางรูปบางคณะละเลยหลักการในมหาปรินิพพานสูตร มีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไป ชัดแย้งไม่ลง

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๘๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๖.

^๒ “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปรณตโต, โส โว มมจฺเจน สตุถา”
ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๓ ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๒๗/๓๘๙, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

รอยกัน^๔ จนภายหลังได้เกิดนิยายขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก มีการแบ่งเป็นทัศนนิยายคือนิยายฝ่ายใต้ และอุตรนิยายคือนิยายฝ่ายเหนือ หรือที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน โดยฝ่ายเถรวาท ได้ถือตามมติที่พระมหาเถระในอดีตมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พร้อมด้วยพระสงฆ์อรหันตสาวก จำนวน ๕๐๐ รูป ได้สังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรกเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน ที่เรียกว่าปฐมสังคายนา^๕ โดยยึดหลักคำสอนดั้งเดิมคงรักษาไว้มิได้มีการยกเลิกหรือแก้ไขหลักคำสอนเดิม ส่วนคณะสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่งมีพระปุระณะ เป็นประธาน พร้อมทั้งบริวาร ซึ่งไม่ได้เข้าร่วมในการสังคายนาครั้งนั้น เมื่อทราบข่าวการสังคายนาของพระเถระก็ไม่ยอมรับ ยังยืนยันที่จะถือตามคำสอนเดิมตามที่ตนได้ฟังมา ได้เรียนมา^๖ กาลต่อมา ยังได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมหลักคำสอนเพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน และเรียกขานกลุ่มของตนเองว่า มหายาน^๗

จากเหตุการณ์แต่ครั้งอดีตที่มักมีความคิดเห็นขัดแย้งไม่ลงรอยกันจนเป็นเหตุให้เกิดนิยายต่างๆ ขึ้นอีกเป็นจำนวนมากในกลุ่มผู้นับถือพระพุทธศาสนา แม้ในปัจจุบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่ประชาชนประมาณร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท มีคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญ ก็ยังมีการตีความหลักพระธรรมวินัยไม่ตรงกัน ทำให้พุทธบริษัทเกิดความคิดเห็นขัดแย้งกันเองอยู่เป็นประจำ พระพุทธองค์ทรงเห็นการณ์ไกลถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในภายหน้า จึงทรงแสดงมหาปเทศ คือหลักการใหญ่สำหรับอ้างอิงเพื่อสอบถามเทียบเคียงและตัดสินว่า ข้อใดเป็นธรรมเป็นวินัย ข้อใดมิใช่ธรรมมิใช่วินัย คำสอนใดเป็นสัตตสุตตสัจจะ คำสอนใดมิใช่สัตตสุตตสัจจะ พร้อมทั้งทรงแสดงหลักธรรมสำคัญอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัย เช่น ไตรสิกขา ภิกขุอุปนิยัตตธรรม อิทธิบาทธรรม และอัปปมาทธรรม ไว้ในมหาปรินิพพานสูตร เพื่อให้พุทธบริษัทใช้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติเพื่อธำรงรักษาพระธรรมวินัย คือพระพุทธศาสนาเอาไว้

^๔ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๔/๒๘๑, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕-๓๘๖, มหาวี. (บาลี) ๑/๑-๑๓, ๒๒-๒๓, วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๘-๕๕.

^๕ วิ.อ. (บาลี) ๑/๕-๓๐.

^๖ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๔/๒๘๑.

^๗ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑๑ - ๒๑๔, ๒๑๘ - ๒๑๙.

^๘ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๐๘-๑๑๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘ /๑๓๔-๑๓๖.

งานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากมีการวิจัยหลักธรรมสำคัญเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยซึ่งปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรสำหรับใช้ดำเนินตาม อังงอิง และตรวจสอบพระธรรมวินัย หรือคำสอนที่มีผู้แสดงออกมาขัดแย้งกัน จนมีความเข้าใจหลักพุทธธรรมได้อย่างถูกต้องแล้วนำมาประพฤติปฏิบัติกันอย่างถูกต้อง ก็จะเป็นการช่วยกันรักษาพระธรรมวินัย คือพระพุทธานุสสาให้มั่นคงสถาพร เพื่ออำนวยประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลกสืบไป ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาพระสูตรนี้ เพื่อนำหลักการ และวิธีการรักษาพระธรรมวินัยตามแนวทางของพระพุทธองค์มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อขจัดความขัดแย้งแตกแยกกันเองระหว่างพุทธศาสนิกชน เพื่อความมั่นคงของพระพุทธานุสสาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเหตุการณ์สำคัญในมหาปรินิพพานสูตร

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักการและวิธีการรักษาพระธรรมวินัยตามแนวทางของพระพุทธองค์

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

๑.๓.๑ หลักพระธรรมวินัย หมายถึง หลักการทางธรรมและทางวินัย เฉพาะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

๑.๓.๒ มหาปเทศ หมายถึง ที่อังอิงข้อใหญ่ เป็นหลักใหญ่สำหรับอ้างอิงเพื่อสอบสวนเทียบเคียงพระธรรมวินัย เฉพาะฝ่ายพระสูตร

๑.๓.๓ ปัญหาทางธรรมวินัย หมายถึง ข้อธรรมวินัยที่บุคคลแสดงออกมาขัดแย้งกันกับข้อธรรมวินัยในพระไตรปิฎก เฉพาะที่ตีพิมพ์เผยแพร่ออกมา

๑.๓.๔ เชิงวิเคราะห์ หมายถึง การวิเคราะห์ที่อยู่บนพื้นฐานตามหลักการทางธรรมวินัยที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสา โดยไม่วิเคราะห์ตามอัตโนมัตินี้

๑.๓.๕ การรักษาพระธรรมวินัย หมายถึง การรักษาพระธรรมวินัย ตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ซึ่งปรากฏในมหาปริณีพพานสูตร

๑.๓.๖ เถรวาท หมายถึง ลัทธิของพระเถระ เป็นนิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันตสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่พระพุทธศาสนาอย่างที่น่าเชื่อถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา

๑.๓.๗ สัตถุศาสน์ หมายความว่า คำสั่งสอนของพระศาสดา หมายถึงพระพุทธพจน์

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณีพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย” ครั้งนี้ มีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงหลักเกณฑ์การแก้ปัญหาเกี่ยวกับพระธรรมวินัย ในหนังสือโอสาเรตัพพธรรม^๙ สรุปความได้ว่า เมื่อเกิดขัดแย้งกันขึ้นด้วยข้อธรรมวินัย ก็อย่าเพิ่งคัดค้าน หรือทะเลาะวิวาทกัน ฟังนำประเด็นแห่งปัญหานั้นๆ มาทำการตรวจสอบเทียบเคียงหลักการทั่วไปในวินัยและในสูตรทั้งหลายดู ถ้าลงรอยกันได้กับหลักเกณฑ์ใหญ่ๆ แล้ว ให้ถือว่านั่นถูกต้อง หรือตรงตามพระพุทธประสงค์ ถ้าลงกันไม่ได้ ก็อย่าได้ถือเอามาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะจำมาผิด สอนสืบต่อกันมาผิด

๑.๔.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงฝากไว้เป็นสิ่งแทนพระองค์ในหนังสือภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย^{๑๐} สรุปความได้ว่า พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ หลังจากพระองค์ล่วงลับไป ถือเป็นศาสดาแทนพระองค์ แม้พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ถ้าพระธรรมวินัยยังอยู่ ก็เท่ากับว่า พระพุทธเจ้ายังอยู่ เราสามารถศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ และเอามาประพฤติปฏิบัติได้ พระพุทธศาสนาจึงอยู่ที่พระธรรมวินัย ถ้าเราจะรักษาพระพุทธศาสนาก็ต้องรักษาพระธรรมวินัยไว้ให้ได้ พระธรรมวินัยที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ ถือเป็นศาสดาแทนพระองค์ และ

^๙ พุทธทาสภิกขุ, โอสาเรตัพพธรรม, (ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์ : ม.ป.ท., ๒๕๒๕).

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (ปทุมธานี : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕).

สืบทอดมาได้ด้วยการที่พระสงฆ์ตั้งแต่พระสาวกรุ่นใกล้ชิดพระพุทธองค์ได้รักษาสืบทอดกันมา โดยการทรงจำ สาธยาย และจารึกไว้ด้วยความไม่ประมาท

๑.๔.๓ **พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตยาโณ)** กล่าวถึงความถูกต้องสมบูรณ์ของ พระธรรมวินัยที่พระเถระในอดีตสังคายนาเอาไว้ในหนังสือกาลามสูตร พุทธไว้อย่างไร^{๑๑} สรุปความได้ว่า พระธรรมวินัยที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น ถือตามมติของพระอรหันต์ที่ท่านพร้อมกันสังคายนาเอาไว้ ซึ่งท่านเหล่านั้นได้ศึกษาเรียนรู้มาจากพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ท่านฟังมาอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น ทำให้ท่านได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ หลักธรรมอันเป็นผลจากการสังคายนาของพระอรหันต์ จึงตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และทรงสั่งสอนไว้ เพราะหากคลาดเคลื่อนจากที่ทรงสั่งสอนไว้ ท่านเหล่านั้นย่อมไม่อาจปฏิบัติจนบรรลุมรรคผลได้

๑.๔.๔ **พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต)** กล่าวถึงการตีความพระธรรมวินัยไว้ในหนังสือกรณีวิวาทะ พระพุทธเจ้าปรีนิพพานด้วยโรคอะไร^{๑๒} สรุปความได้ว่า การที่บุคคลจะกล่าวถึงพระคัมภีร์ กล่าวถึงพระอรหันต์ผู้รวบรวมคัมภีร์ การตีความ อธิบายความ ต้องคำนึงถึงความมั่นคงของพระพุทธศาสนา และประโยชน์สุขของมหาชนเป็นสำคัญ ผู้จะอธิบายความตีความพระคัมภีร์นั้นต้องมีความบริสุทธิ์ใจเป็นที่ตั้ง มีความรู้ภาษาบาลีในขั้นแตกฉาน และได้ศึกษาพระบาลีพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมอย่างทั่วถึง พร้อมกับสืบค้นข้อความที่ตนยังเข้าใจไม่ชัดเจนในคัมภีร์อรรถกถา และฎีกา หากพบข้อความใดที่พระบาลีอรรถกถา และฎีกา กล่าวไว้อย่างย่อ ซึ่งพอแก่ความเข้าใจของคนอินเดียสมัยนั้น แต่มันยังเป็นปัญหาที่ตัวเราเองจำต้องตีความ เราจะต้องพยายามตีความในเชิงสร้างสรรค์เสริมให้นำเชื่อถือ มีความเคร่งครัด และเพิ่มพูนศรัทธา ความเคารพเลื่อมใสยิ่งขึ้น

^{๑๑} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตยาโณ), กาลามสูตร พุทธไว้อย่างไร ?, (กรุงเทพมหานคร : พรตวิการพิมพ์, ๒๕๔๔).

^{๑๒} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), กรณีวิวาทะ พระพุทธเจ้าปรีนิพพานด้วยโรคอะไร?, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

๑.๔.๕ พระมโน เมตตานนโท กล่าวแสดงความขัดแย้งกันเกี่ยวกับหลักฐานการปรินิพพานในบทความพระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร^{๓๓} สรุปความว่า มหาปรินิพพานสูตรเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นเดียวเท่านั้นที่บอกเรื่องราวเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า แต่ข้อมูลทั้งหมดในพระสูตรนี้มีความแตกต่างและขัดแย้งกันในรายละเอียดที่ว่า พระองค์ทรงประชวรและปรินิพพานด้วยโรคใด พระองค์ปรินิพพานเมื่อใด และที่ไหน พระสูตรนี้ยังแสดงให้เห็นบุคลิกภาพของพระพุทธเจ้า ๒ ประการที่ขัดแย้งกัน คือ บุคลิกผู้วิเศษและบุคลิกชายฆราวาสธรรมดา ซึ่งบุคลิกแรกบดบังบุคลิกหลังเกือบสนิท เรื่องราวเหล่านี้ จึงแสดงนัยอะไรที่ซ่อนเร้นอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร หรือเกิดจากความขัดแย้งของคณะสงฆ์ในยุคแรกหลังจากที่พระบรมศาสดาได้ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

๑.๔.๖ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย ได้แสดงความคิดเห็นกรณีความเห็นของพระมโน เมตตานนโท ในหนังสือความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน)^{๓๔} พอสรุปความได้ว่า การสร้างความเคลือบแคลงสงสัยในเนื้อหาของพระไตรปิฎกซึ่งเป็นแก่นแกนของพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นเรื่องที่ทำให้พระพุทธศาสนาอยู่ในสภาวะเสื่อมถอยลง เพราะเป็นการทำลายความศรัทธาและก่อให้เกิดความไม่มั่นใจว่า พระไตรปิฎกอันเป็นแก่นแกนของพระพุทธศาสนานั้นถูกต้อง เมื่อชาวพุทธมีความลังเลที่จะเชื่อถือพระไตรปิฎกที่เราถือว่า เป็นศาสดาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวพุทธก็จะขาดสิ่งยึดเหนี่ยว ขาดที่พึ่ง ย่อมหมายถึงความเสื่อมสลายของพระพุทธศาสนาในที่สุด

๑.๔.๗ ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก กล่าวถึงหลักมหาปเทศไว้ในหนังสือวาระสุดท้ายของพระพุทธองค์^{๓๕} สรุปความได้ว่า สมัยปลายพุทธกาล ศาสดาชื่อนิครนถนาฏบุตร (มหาวีระ) ลิ่นซีพลง โดยมีได้ประมวลคำสอนเป็นหมวดหมู่ มิได้วางหลักเกณฑ์สำหรับตรวจสอบคำสอนไว้ สวาทต่างก็ถกเถียงกัน จนทะเลาะวิวาทแตกแยกกันในช่วงดังกล่าวนี้ พระพุทธศาสนาเองก็ยังมีได้มีการร้อยกรองคำสอนเป็นระบบสมบูรณ์ มีเพียงการประมวลหลักคำสอนเป็น “นวังคัสตฤสาสน์” (คำสอนของพระศาสดา ๙ หมวด) แต่ก็ยังไม่

^{๓๓} พระมโน เมตตานนโท, “พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร”, ใน นิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๙ (กรกฎาคม ๒๕๔๓).

^{๓๔} ทองย้อย แสงสินชัย, นาวาเอก, ความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓).

^{๓๕} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศาสตราจารย์พิเศษ, วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓).

สมบุรณ์ พระสารีบุตรจึงร้อยกรองคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่เรียกว่า “สังคีติสูตร” เป็นการนำเอาธรรมมาจัดหมวดหมู่ ตั้งแต่ธรรมหมวดหนึ่งจนถึงหมวดสิบ แต่ทำยังไม่สำเร็จ บริบูรณ์ท่านก็ปรินิพพานเสียก่อน ดังนั้น เพื่อให้พระสงฆ์ถกเถียงกันในบางเรื่องที่พระพุทธองค์มิได้ห้ามไว้ และมีได้อนุญาตไว้ พระองค์จึงทรงวางหลักการสำคัญสำหรับการตรวจสอบ เทียบเคียงพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงไว้บัญญัติไว้ เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ถึงพระศาสดาจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ก็มีสิ่งเหล่านี้เป็นศาสดาคอยตัดสินชี้ขาดแทนพระองค์

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๕.๑ ทำให้ทราบความเป็นมา และเหตุการณ์สำคัญในมหาปรินิพพานสูตร

๑.๕.๒ ทำให้ทราบ และเข้าใจหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

๑.๕.๓ ทำให้ทราบ และเข้าใจหลักการและวิธีการในการรักษาพระธรรมวินัย คือ พระพุทธศาสนาตามแนวทางของพระพุทธองค์

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมสำคัญเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเท่านั้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษา ค้นคว้าทางเอกสารซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

(๑) ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา

(๒) ศึกษาค้นคว้าจากตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

- (๓) รวบรวมข้อมูลและนำมาวิเคราะห์
- (๔) เรียบเรียง และนำเสนอผลการวิจัย

บทที่ ๒

ศึกษาเหตุการณ์สำคัญในมหาปรินิพพานสูตร

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแล้วนำเสนอเพื่อการรักษาหลักพระธรรมวินัย และการจะรักษาหลักพระธรรมวินัยไว้ได้ ต้องรู้จักหลักพระธรรมวินัยให้ดีก่อน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอแนะนำเสนอหลักพระธรรมวินัยตามที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ในคัมภีร์ และในเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้รู้จักหลักพระธรรมวินัยที่ได้รับการนำสืบกันมา พร้อมกับการเสนอความคิดเห็นส่วนตัวของผู้วิจัย เป็นการรวบรวมข้อมูลที่เป็นหลักพระธรรมวินัยตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและบัญญัติไว้

มหาปรินิพพานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมหาปรินิพพาน หมายถึงการดับขันธของพระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

มหาปรินิพพานสูตร เป็นพระสูตรขนาดยาว ที่เรียกว่า ที่ฌนิกาย บันทึกประมวลลำดับเหตุการณ์ และพระธรรมเทศนาในขบวนการเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค ตลอดจนเหตุการณ์ในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน การถวายพระเพลิง การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระสถูป เป็นพระสูตรที่มีพระธรรมเทศนาหลากหลาย พระสูตรลักษณะนี้ อรรถกถาถือเป็นพระสูตรประเภท อเนกานุสันธิกะ^๑ มีหลายอนุสนธิ คือหลายตอน^๒

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเหตุการณ์สำคัญในมหาปรินิพพานสูตร ปรากฏรายละเอียดดังนี้

^๑ วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๗.

^๒ อเนกานุสนธิกนฺติ นานานุสนธิกํ ปรินิพพานาทิ. ปรินิพพานสูตรตฺถหิ นานาจาเนสุ นานาธมฺมเทศานัน วเสน ปวตฺตตฺตา อเนกานุสนธิกนฺติ วุจฺจติ ใน สารตฺถ.ฎีกา ๑/๑๒๙.

๒.๑ พระเจ้าอชาตศัตรูดำริปราบแคว้นวัชชี

พระสังคีติกายาจารย์ได้เล่าถึงเหตุการณ์ การศึกสงครามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชีไว้ว่า ทั้งสองแคว้นนั้นได้มีการศึกสงครามสู้รบกัน และผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าพิมพิสารครองราชย์^๓ มาถึงสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู^๔ พระองค์ก็ทรงดำริหาโอกาสเข้าย่ำยีวัชชี ตามประวัติปรากฏว่า พระองค์มีเรื่องผูกใจเจ็บอยู่กับพวกเจ้าวัชชี ทำให้พระองค์คอยจ้องหาโอกาสปราบพวกวัชชีให้ย่อยยับ ดังมีเนื้อหาตามที่ปรากฏในคัมภีร์และเอกสารอื่นๆ ดังนี้

๒.๑.๑ เรื่องพระเจ้าอชาตศรรูปปราบแคว้นวัชชีที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

ในเรื่องที่วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อกราบทูลเรื่องที่พระเจ้าอชาตศรรูปมีพระประสงค์จะทรงกรีธาทัพไปปราบแคว้นวัชชี ทรงหวังจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธานุภาพมากให้ย่อยยับนั้น^๕ อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายการที่พระเจ้าอชาตศรรูปทรงส่งวัสสการพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลถามเรื่องนี้สรุปความได้ว่า

^๓ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๓๑/๑๖๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๑/๒๔๖.

^๔ พระเจ้าอชาตศรรูป ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ราชานแห่งแคว้นมคธ กับพระนางเวเทหิกา เวลาที่มาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ ทำให้พระมารดาทรงแพ้พระครรภ์อยากเสวยพระโลหิต พอทรงเจริญพระชันษาก็ทรงดำริจะปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อขึ้นครองราชสมบัติ พระเจ้าพิมพิสาร จึงทรงยกราชสมบัติให้ แต่พระเจ้าอชาตศรรูปทรงถูกแยกจากพระเทวทัต จึงให้จับพระบิดาขังคุกทรมานจนสวรรคต เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระเจ้าอชาตศรรูปได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระองค์ทรงถูกพระเจ้าอุทัยภัทรผู้เป็นพระโอรสปลงพระชนม์ พระเจ้าอุทัยภัทรถูกพระเจ้ามณฑิเกผู้เป็นพระโอรสปลงพระชนม์ พระเจ้ามณฑิเกถูกพระเจ้านุรุทระปลงพระชนม์ พระเจ้านุรุทระถูกพระนาคทาสะปลงพระชนม์ กษัตริย์วงศ์นี้เป็นวงศ์ปิตุฆาต พระโอรสปลงพระชนม์พระบิดาถึง ๕ รัชกาล ประชาชนจึงกระทำรัฐประหาร พระเจ้านาคทาสะแล้วตั้งอำมาตย์สุสูนาคเป็นพระราช สรุปลความจาก ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐-๑๒๓-๑๒๘,๑๖๐/๑๓๙-๑๔๐.

^๕ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๓/๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘.

พระเจ้าอชาตศัตรูมีกรณีพิพาทกับพวกเจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี เรื่องแย่งชิงสิ่งของมีค่ามาก^๖ จากเชิงเขาไหลลงมาตามน้ำที่ช่วงระยะอันเป็นเขตแดนของพระเจ้าอชาตศัตรูครึ่งโยชน์ เป็นของพวกเจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีครึ่งโยชน์ เลียบริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบว่าสิ่งของมีค่านั้นไหลลงมาถึงท่าที่เป็นเขตนั้น ก็ทรงตระเตรียมจะไปเก็บสิ่งของมีค่ามากนั้น แต่พวกเจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีพร้อมเพียงร่วมมือกันมาเก็บสิ่งของมีค่ามากนั้นไปเสียทั้งหมดเป็นอย่างนี้ทุกปี พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพิโรธมาก ทรงดำริจะยกทัพไปรบกับพวกเจ้าลิจฉวีมาตลอด แต่ทรงเกรงฤทธาานุภาพของพวกเจ้าลิจฉวี เพราะพวกเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเป็นผู้ที่ฝึกฝนการสู้รบมาอย่างชำชอง เช่นการยิงธนูแม่นยำไม่มีผิดพลาด^๗ การสู้รบกับพวกเจ้าลิจฉวีเป็นเรื่องใหญ่ ถ้าได้ปรึกษากับบัณฑิตเช่นพระพุทธองค์ซึ่งหาผู้ใดเทียบไม่ได้ จะได้รับความปลอดภัย จึงทรงส่งวัสสการพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าและกราบทูลให้ทรงทราบว่า พระเจ้าอชาตศัตรูมีพระประสงค์จะปราบแคว้นวัชชีและให้คอยฟังความเห็น ว่า พระพุทธองค์จะมีคำพยากรณ์ว่าอย่างไร ถ้ายกทัพไปแล้วมีชัยชนะ พระองค์ก็จะทรงนิ่ง ถ้ายกทัพไปแล้วพ่ายแพ้ พระองค์จะตรัสว่า พระราชาเสด็จไปจะได้ประโยชน์อะไร^๘

เมื่อวัสสการพราหมณ์กราบทูลเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะทรงกรีธาทัพไปรบกับพวกเจ้าลิจฉวี พระพุทธองค์กลับทรงสนทนากับพระอานนท์ตรัสถามถึงเรื่องความสามัคคีของพวกเจ้าลิจฉวี มิใช่แต่ในเรื่องนี้ที่มีผู้มาเข้าเฝ้ากราบทูลถามเรื่องอย่างหนึ่ง แต่ไม่ตรัสถึงผลที่เขากราบทูลถาม ตรัสถึงเหตุที่จะทำให้เกิดผล เช่นที่ติมพรุกขปริพาชกมากราบทูลถามพระองค์ว่ามีผู้มากกราบทูลถามเรื่องสุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนหรือคนอื่นกระทำ แล้วขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงสุขและทุกข์ พระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนหรือคนอื่นกระทำพระองค์ไม่ทรงเอียงเข้าส่วนสุดโต่ง ๒ ทาง ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย จนถึงเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิดและเหตุที่ทำให้ทุกข์ดับ^๙ ในเรื่องนี้ ติมพรุกขปริพาชกมากกราบทูลถามถึงผลคือสุขทุกข์ แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุที่จะทำให้เกิดทุกข์และเหตุที่จะ

^๖ อรรถกถาใช้คำว่า “มหคฺชมนฺตํ” มีอธิบายอยู่ในคัมภีร์สายพระวินัยว่า มุตตามณิเวปุริยาภิ มหคฺชมนฺตํ สิ่งของมีค่ามาก คือแก้วมุกดาแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์ เป็นต้น ใน วิ.อ. ๒/๖๘๒/๔๗๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ว่าเป็นพืชชนิดหนึ่งมีกลิ่นหอมมากเมื่อถึงคราวน้ำก็ชะกลื่นลอยมาตามน้ำ ใน จาริกบุญ-จาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๙, .

^๗ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๑๕/๓๙๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘.

^๘ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๑๕-๑๑๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๕๐-๑๕๑.

^๙ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘/๒๒-๒๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘/๓๐-๓๑.

ทำให้ทุกข์ดับ คือถ้ายังมีวิชา ก็ต้องมีทุกข์แน่ ถ้าวิชาดับไปโดยไม่เหลือด้วยอริยมรรค ทุกข์ก็ดับเช่นเดียวกัน ดังนั้น เมื่อวัสสการพราหมณ์เข้ามากราบทูลเรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพไปรบกับพวกเจ้าลิจฉวีจะโค่นล้มให้ย่อยยับ พระองค์ก็ไม่ตรัสถึงผลคือชัยชนะหรือปราชัย แต่พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ถึงวัชชือปรีหานิยธรรม อันเป็นข้อปฏิบัติที่จะทำให้เจริญ ทำให้เข้มแข็ง ทำให้ไม่เสื่อม

๒.๑.๒ เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูปราบแคว้นวัชชี่ที่ปรากฏในเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงความเข้มแข็งของพวกเจ้าลิจฉวี จนพระเจ้าอชาตศรัทธาเอชนะไม่ได้^{๑๐} มีพระมโน เมตตานนโท ได้เผยแพร่วิธีการคิดเห็นส่วนอัตโนมัตติของตนออกไปว่า

... นำประหลาดใจว่า (พระพุทธเจ้า) ทรงแนะนำวัสสการพราหมณ์ทางอ้อมผ่านทางสนทนากับพระอานนท์ ให้วัสสการพราหมณ์ไต่ถาม ... พราหมณ์ผู้นี้เมื่อไต่ถามคำถามสนทนาเข้าแล้วสามารถนำมาสรุปเป็นกลยุทธ์ได้เลยว่า แคว้นวัชชี่จะแตกโดยอาศัยการยุยงให้คนในแตกกันก่อน จึงได้ลากลับไป^{๑๑}

เรื่องนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ชี้แจงไว้ในหนังสือกรณีเงื่อนงำ พระพุทธเจ้าปรีนิพพานด้วยโรคอะไร สรุปได้ว่า

การศึกสงครามระหว่างมคธกับวัชชี่ อันเนื่องมาจากพระเจ้าอชาตศรัทธาทรงพิโรธพวกเจ้าลิจฉวี ทรงเตรียมจะยกทัพไปตีวัชชี่มานานจนถึงจุดระเบิด แต่พระเจ้าอชาตศรัทธายังคร่ำครองอยู่ เพื่อความมั่นใจ จึงส่งวัสสการพราหมณ์ไปเฝ้าหยังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าดู โดยกราบทูลตรงๆ ว่า พระเจ้าอชาตศรัทธาจะยกทัพไปถล่มวัชชี่ให้พินาศขาดสูญ และก็ไม่ได้บอกว่าจะรอความเห็นของพระพุทธองค์ เพียงเล่าให้ทราบ พระพุทธองค์ทรงสดับแล้ว ได้ทรงผินพระพักตร์ไปตรัสถามพระอานนท์ว่า “พวกเจ้าลิจฉวียังปฏิบัติวัชชือปรีหานิยธรรม ๗ ประการ^{๑๒} กันอยู่หรือ และตรัสว่า ทราบใดที่ชาววัชชี่ยังปฏิบัติตามนั้นอยู่ก็หวังได้แต่ความเจริญ ไม่มีเสื่อม” วัสสการพราหมณ์สรุปเอาเองว่า “อย่าว่าแต่ปฏิบัติวัชชือปรีหานิยธรรม ๗ ข้อเลย แม้เพียงข้อหนึ่งๆ ก็หวังได้แต่ความเจริญ

^{๑๐} พระมโน เมตตานนโท, พระพุทธเจ้าปรีนิพพานด้วยโรคอะไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), และในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), กรณีเงื่อนงำ พระพุทธเจ้าปรีนิพพานด้วยโรคอะไร ?, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๑.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ราชอปริหานิยธรรม ภาคผนวก.

“ไม่มีเสื้อม ถ้าจะปราบแคว้นวัชชี จะต้องใช้วิธีเกลี้ยกล่อม หรือไม่ก็ทำลายความสามัคคี จึงจะสำเร็จ”

ที่พระมโนตีความว่า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำวัสสการพราหมณ์นั้น เป็นเรื่องของ การตีความ ท่านตีความเอาเองว่า พระพุทธองค์เข้าข้างพระเจ้าอชาตศัตรู แต่ก็มีบางคนตีความว่า พระพุทธเจ้าเข้าข้างพวกวัชชี ทำไมจึงมีคนตีความว่า พระพุทธเจ้าเข้าข้างวัชชี ก็แคว้นมคธเป็นมหาอำนาจใหญ่คู่กับวัชชี พระเจ้าอชาตศัตรูผูกใจเจ็บต่อพวกเจ้าลิจฉวี ต้องการกำจัดมานาน วันหนึ่งจะต้องไปตีวัชชีแน่นอน การที่พระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้เป็น การยั้งไว้ก่อน ยังไม่ให้เป็นไปดี เพราะถ้าไปตี ก็ต้องแหลกลาญไปด้วยกัน จะแพ้หรือชนะก็ ต้องสูญเสียทั้งชีวิตคนและทุกสิ่งทุกอย่าง บ้านเมืองก็พินาศ การไม่ต้องรบกันเลยเป็นดีที่สุด หรือถ้าจะรบก็ยั้งไว้ให้นานที่สุด แล้วพระองค์ก็เสด็จจากราชคฤห์ไปจำพรรษาที่กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เหมือนกับไปเป็นขวัญกำลังใจให้กับพวกเจ้าลิจฉวี แม้เมื่อเสด็จออกจากกรุงเวสาลี ก็ยังทรงหันกลับไปมองกรุงเวสาลีอย่างซึ้งมอง (นาคาปโลก, นาคาวโลก) ความจริง พระพุทธเจ้าทรงเป็นกลาง พระองค์ทรงมีพระมหากรุณาต่อสรรพสัตว์ ไม่ต้องการให้เกิดการรบราฆ่าฟัน อันจะทำให้ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองใดเดือดร้อน ไม่ใช่จะเข้าข้างพระเจ้าอชาตศัตรู หรือเข้าข้างพวกเจ้าลิจฉวี ทรงเป็นกลาง ทรงยังสงครามไว้”^{๑๒}

เรื่องเดียวกันนี้ นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย ได้แสดงความเห็นไว้ในหนังสือ ความจริงในมหาปริณิพพานสูตร (กรณีพระมโน) สรุปได้ว่า

การที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงส่งวัสสการพราหมณ์ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น เพียงแต่ทรงส่งคนไปแจ้งแก่พระพุทธองค์ว่า พระองค์ (พระเจ้าอชาตศัตรู) คิดจะทำอะไร ไม่มีข้อความอะไรที่สื่อแสดงว่า จะเป็นการปรึกษาหารือ ไม่มีข้อความที่เป็นการถามถึงความสำเร็จหรือไม่สำเร็จ ตลอดเรื่องในมหาปริณิพพานสูตร ไม่มีมีการกล่าวถึง เหตุการณ์ว่าวัสสการพราหมณ์จะไปกราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่าอย่างไร และพระเจ้าอชาตศัตรูจะใช้กลยุทธ์อะไร คือจะใช้วิธีปรองดองหรือยุให้แตกกัน แต่ที่แน่นอนก็คือ ตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า พระเจ้าอชาตศัตรู ไม่ได้ทรงยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), กรณีเงื่อนงำ พระพุทธเจ้าปริณิพพานด้วยโรคอะไร?, หน้า ๓๙-๔๓.

เลย แคว้นวัชชียังคงอยู่เป็นปกติสุข จนพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน และแคว้นวัชชีก็ได้ปรับการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไปทำการฉลองในกรุงเวสาลี^{๑๓}

ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้แสดงความเห็นในหนังสือวาระสุดท้ายของพระพุทธองค์ ดังนี้

วัสสการพราหมณ์พอได้ฟังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์แล้วก็คิดว่า ที่พวกเจ้าลิจฉวีเข้มแข็ง ข้าศึกศัตรูไม่สามารถเอาชนะได้ เพราะความสมัครสมานสามัคคีกัน ทางเดียวที่จะตีแตกได้ต้องหาทางทำลายความสามัคคีของพวกเจ้าลิจฉวี ข้อนี้เป็นความฉลาดของวัสสการพราหมณ์เอง จะหาว่าพระพุทธองค์ทรงบอกไปหรือชี้แนะให้ษัตริย์สองเมืองรบกันไม่ถูกต้องแน่นอน เพราะพระพุทธจริยาวัตรของพระองค์ทรงเต็มเปี่ยมด้วยพระมหากรุณามุ่งให้สรรพสัตว์รักใคร่ปรองดองกัน ส่วนคนที่ฟังจากพระองค์แล้วจะนำไปคิดไปใช้ในแง่ลบแง่เบียดเบียนคนอื่น เป็นความผิดของผู้นั่นเอง”^{๑๔}

๒.๑.๓ การศึกสงครามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แสดงรายละเอียดเรื่องการศึกสงคราม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ก็มี เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ ทรงจัดจตุรงคเสนา คือพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้า ยกไปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ ทางฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบข่าวนั้น ก็ทรงจัดจตุรงคเสนายกออกไปต่อสู้กับพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงกระทำสงครามกัน พระเจ้าอชาตศัตรูทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าปเสนทิโกศล ทางฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล ก็เสด็จล่าทัพกลับกรุงสาวัตถี ตอนเช้า พวกภิกษุเข้าไปบิณฑบาต ทราบเรื่อง กลับจากบิณฑบาตแล้วได้เข้ากราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์มีรับสั่งว่า “พระเจ้าอชาตศรมีมิตรสหายแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลมีมิตรสหายดี วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพ่ายแพ้มาอย่างนี้ จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอดราตรี”^{๑๕}

อีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธทรงจัดจตุรงคเสนา ยกไปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ ทางฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบข่าวนั้น ก็ทรงจัดจตุรงค

^{๑๓} ทองย้อย แสงสินชัย, นาวาเอก, ความจริงในมหาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๗-๘.

^{๑๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ, วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิชฌเนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓.

^{๑๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๕/๙๙-๑๐๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๖-๑๔๘.

เสนาออกต่อสู้กับพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงได้รับชัยชนะเหนือพระเจ้าอชาตศัตรูและจับเป็นเชลยศึก แต่ทรงปล่อยให้รอดพระชนม์ชีพเพราะทรงเห็นว่าพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นหลาน ภิภษุทั้งหลาย ได้ทราบเรื่องนี้แล้วเข้ากราบทูลให้พระพุทธรองค์ทรงทราบ พระองค์ได้ตรัสพระคาถาแสดงธรรม แก่ภิภษุทั้งหลาย^{๑๖}

ทางแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร บางครั้งก็มีแวนแคว้นอื่นยกกองทัพมาก่อความ รุนววย ท้าวเธอก็รับสั่งให้แม่ทัพนายกองยกกำลังทหารไปปราบจลาจล ช่วงนั้น พระพุทธรเจ้ากับ ภิภษุสงฆ์ ประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ปรากฏว่ามีนายทหารหลายนายคิดว่าการไปรบ ต้องมีการฆ่าฟันกัน เกิดกลัวบาปขึ้นมา จึงพากันหลบหนีไปบวชเป็นภิกษุในสำนักของภิภษุ ทั้งหมด ทางแม่ทัพนายกองพอรู้ว่า พวกทหารหลบหนีสงครามไปบวช ต่างก็พากันตีเตือนพวก ภิภษุที่บวชให้พวกข้าราชการทหารที่หลบหนีการศึกสงครามแล้วเข้ากราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามมหาอำมาตย์ผู้พิพากษาถึงโทษที่พวกภิภษุผู้บวชให้พวกทหารที่ หลบหนีราชการสงครามจะพึงได้รับ ผู้พิพากษากราบทูลว่า พระอุปัชฌาย์ต้องถูกตัดศีรษะ พระอนุสาวนาจารย์ต้องถูกดิ่งลิ้น พระภิภษุคนปุระ^{๑๗} ต้องถูกหักซี่โครงไปแถบหนึ่ง พระ เจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงเกรงว่า จะมีพระราชินีไม่ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระ ศาสนาแล้วรับสั่งลงโทษภิภษุทั้งหลายที่บวชให้พวกข้าราชการที่หลบหนีการศึกสงคราม จึงเสด็จ ไปเฝ้ากราบทูลขอให้พระพุทธรเจ้าทรงห้ามภิภษุทั้งหลายบวชให้พวกราชภัก^{๑๘} พระพุทธรองค์ทรง บัญญัติสิกขาบทห้ามภิภษุทั้งหลายบวชให้ราชภัก ปรับโทษผู้บวชให้เป็นอาบัติทุกกฏ^{๑๙} เรื่องนี้ เป็นเรื่องที่ทางบ้านเมืองจะไปรบกันเอง พระพุทธศาสนาไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ พวกเขา หลบหนีศึกสงครามมาขอบวชพวกภิภษุก็ไม่บวชให้ มิใช่ว่าไม่สนับสนุนให้งดเว้นจากการฆ่าฟัน กัน แต่ที่ทรงห้ามก็เพื่อป้องกันมิให้พระราชินีไม่ทรงศรัทธาไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจะ รับสั่งลงโทษตัดศีรษะภิภษุที่เป็นอุปัชฌาย์บวชให้พวกราชภัก

^{๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๖/๑๐๐-๑๐๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๘-๑๔๙.

^{๑๗} คนปุระ คือภิภษุที่ทำให้องค์ประชุมครบจำนวนในอุปสมบทกรรม.

^{๑๘} ราชภัก หมายถึงอมาตย์ มหาอมาตย์ หรือคนรับใช้ที่ได้รับฐานันดรบางอย่างแล้วหรือยัง ไม่ได้รับ เป็นผู้ที่พระราชาทรงเลี้ยงดูด้วยข้าวและเงินเดือน ใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๙๐/๕๗-๕๘, ราชภัก หมายถึง บุคคลที่ได้รับฐานันดรจากพระราชินี และท่านได้นิยามความหมายไว้ว่า หมายถึงราชบุรุษ คือคนของ พระราชา ใน วิ.นิจ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๒.

^{๑๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๙๐/๑๐๖-๑๐๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕-๑๔๖.

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระพุทธศาสนายังรุ่งเรือง ทางบ้านเมืองก็ยังมีศึกสงคราม เช่นเรื่องที่ว่าวัสการพราหมณ์ได้ออกอุบายถวายพระเจ้าอชาตศัตรูให้โปรดดำเนินการเป็นขั้นตอน คือ

๑. วัสการพราหมณ์สร้างทูลทัดทานในที่ประชุมสภา มิให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพไปปราบพวกเจ้าลิจจวี อันเป็นการขัดพระประสงค์ พระเจ้าอชาตศัตรูทำที่เป็นทรงกริ้วอย่างมาก รับสั่งให้เขียนนโยบายจนหลังลาย ให้โกนหัวประจานแล้วขับออกจากแคว้นแคว้น

๒. วัสการพราหมณ์ทำที่เป็นหลบภัยการเมืองไปอยู่ในเขตกรุงเวสาลี ใช้วาทศิลป์พูดจนพวกเจ้าลิจจวีเห็นจริงยอมยกขึ้นเป็นอาจารย์ประจำราชสำนักของวัชชี

๓. วัสการพราหมณ์เริ่มยุแหย่โอรสของพวกเจ้าลิจจวีให้ระแวงสงสัยกัน โดยเรียกผู้ที่ใกล้ชิดเข้าไปพูดซุบซิบกันในที่ลับ ทำที่เป็นมีเลศนัย แต่กลับพูดเรื่องพื้นๆ เช่นถามว่าเสวยพระกระยาหารกับอะไร ทำให้บรรดาโอรสองค์อื่นๆ เกิดความแคลงพระทัยสงสัย พอไปถามเพื่อนว่า อาจารย์บอกอะไรให้เป็นพิเศษกว่าปกติ เพื่อนบอกความจริงให้ก็ไม่เชื่อ

๔. วัสการพราหมณ์เริ่มยุแหย่โอรสของพวกเจ้าลิจจวีให้แตกกัน โดยยกเรื่องขึ้นว่าโอรสองค์นั้นว่าท่านยากจน ว่าท่านรูปร่างพิกลพิการอย่างนั้นอย่างนี้ จนทำให้โอรสทั้งหลายที่รับฟังไม่พอพระทัยซึ่งกันและกัน ทะเลาะกันและแตกแยกกันไปหมด

๕. เมื่อโอรสทั้งหลาย ทะเลาะกันแตกแยกกันแล้ว พระบิดาทั้งหลายก็เข้าข้างฝ่ายโอรสของตน ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ก็ทะเลาะกัน ในที่สุดล่วงเข้าปีที่ ๓ พวกเจ้าลิจจวีก็แตกแยกกันโดยเด็ดขาด

๖. เมื่อลองไปตีกลองเรียกประชุม ปรากฏว่าไม่มีเจ้าลิจจวีองค์ใดเข้าประชุมเลย ต่างรับสั่งว่า ใครที่อวดตัวว่าแ่นอวดตัวว่าใหญ่ ก็เชิญประชุมไปผู้เดียว

๗. วัสการพราหมณ์เมื่อเห็นว่าวัชชีแตกแยกกันอย่างยิ่งแล้ว จึงได้ส่งข่าวแจ้งไปให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบและยกกองทัพเข้าย่ำยีเวสาลี โดยไม่มีใครต่อต้านแม้แต่น้อย^{๒๐}

ประเทศที่มีเขตแดนอยู่ใกล้กัน หรือแม้อยู่ห่างกัน กษัตริย์ผู้ไม่มีศักดานุภาพก็ยังเกรงกันในเรื่องการศึกสงคราม เช่นพระเจ้าอชาตศัตรูทรงระแวงพระเจ้าจันทรทัชโชต ดังเรื่องที่ปรากฏว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่นาน พระอนันท์พักอยู่ที่พระเวฬุวัน

^{๒๐} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๕/๑๒๑-๑๒๓, ตูรายละเอียดยเพิ่มเติมใน ดร.วิเวกนันทะ และคณะ, อินเดียน้อย, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี. พริน, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๙-๓๒๑.

พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ทรงระแวงพระเจ้าจันทรปัชโชต จึงรับสั่งให้ปฏิสังขรณ์กรุงราชคฤห์^{๒๑} เหตุการณ์นี้ เกิดหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน และได้มีการสังคายนาแล้ว การที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงระแวงพระเจ้าจันทรปัชโชต ก็เพราะพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงเป็นพระสหายของพระบิดา ตอนที่พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งหมอชีวกโกมารภจไปถวายการรักษาพยาบาลพระเจ้าจันทรปัชโชต ทั้งสองพระองค์จึงทรงมีไมตรีกันอย่างแน่นอน แพ้น พระเจ้าจันทรปัชโชต ทรงทราบข่าวว่า พระเจ้าอชาตศัตรูคบคิดกับพระเทวทัตปลงพระชนม์พระบิดา ทรงเข้าพระทัยว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงฆ่าพระสหายของพระองค์แล้วขึ้นครองราชย์ ได้ทรงเปลี่ยนพระตำราสในหมู่ข้าราชการบริพารว่า “เราจะทำให้ทุกคนรู้ว่า พระเจ้าพิมพิสารสหายของเรายังมีสหายอยู่” พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทราบข่าวนั้นจึงทรงระแวงแล้วโปรดให้ปฏิสังขรณ์ภายนอกพระนคร^{๒๒} การที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงโปรดให้ข้าราชการบริพารปฏิสังขรณ์ภายนอกเมืองให้แข็งแรงก็เพื่อป้องกันการรุกรานจากข้าศึกภายนอก ที่ต้องป้องกัน ก็เพราะพระองค์ต้องทำศึกสงครามกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้เป็นพระปิตุลามาแล้ว เนื่องจากพระเจ้าปเสนทิโกศล ไม่ทรงพอพระทัยที่พระเจ้าหลานปลงพระชนม์พระบิดา ทรงเกรงว่าพระสหายของพระบิดาจะยกทัพมาทำศึกสงครามกับพระองค์

๒.๑.๔ ทำที่ของพระพุทธศาสนาต่อการศึกษาสงคราม

พระพุทธศาสนาสั่งสอนให้ศาสนิกงดเว้นจากการฆ่าฟันเบียดเบียนกัน ในการศึกษสงครามนั้น ย่อมมีการฆ่าฟันกันเบียดเบียนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงท่าทีต่อการศึกษาสงครามไว้อย่างไรบ้าง ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งจากการศึกษาได้พบว่า กลุ่มบุคคลที่อยู่เกี่ยวกับการศึกษสงครามนั้น มีทั้งที่ประกาศตนเป็นอุบาสก เช่น พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู และกลุ่มบุคคลที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนา

ส่วนเรื่องของการฆ่าฟันเบียดเบียนกันนั้น พระพุทธศาสนามีได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ เพราะเป็นเรื่องของทางบ้านเมือง เป็นเรื่องของส่วนบุคคล พระพุทธศาสนามีได้สั่งห้ามอย่างเด็ดขาดและก็มีได้สนับสนุน ขึ้นอยู่กับบารมีและความพร้อมของบุคคลที่สามารถประพฤติปฏิบัติงดเว้นจากการฆ่าฟันเบียดเบียนกันได้เพียงไหน คำสั่งสอนที่ปรากฏมีได้เป็นคำสั่งบังคับ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า “คหบดี อริยสาวกในศาสนานี้ เป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ งดเว้นจากการตีฆ่าเม้าเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ”^{๒๓}

^{๒๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๗๙/๕๙, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๙/๘๕.

^{๒๒} ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๗๙/๔๘.

^{๒๓} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๑/๗๖, อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

พระพุทธพจน์นี้ หมายความว่า ใครสามารถประพฤติปฏิบัติได้ก็ประพฤติปฏิบัติ และผู้ที่ประพฤติปฏิบัติได้ ถือว่าเป็นสาวกผู้ประเสริฐ ผู้ที่เข้ามานับถือนั้น จะต้องถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะประกาศตนเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดพระรัตนตรัย มิได้จัดเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาแบบที่ บ้านทึกในทะเลเบียนบ้านอย่างในปัจจุบัน และแน่นอนผู้ที่ยังฆ่าสัตว์ตัดชีวิตยังเบียดเบียนผู้อื่นด้วย ตนเอง ย่อมมิใช่เป็นผู้นับถือพระรัตนตรัย

สำหรับผู้ที่ยังฆ่าสัตว์อื่นทำร้ายผู้อื่นอยู่พระพุทธองค์จะทรงสอนให้เขาพิจารณา ถ้า เขาเชื่อเขาก็จะงดเว้นด้วยตนเอง เช่นทรงเห็นพวกวัยรุ่นใช้ท่อนไม้ตีงู ทรงสอนให้พวกเขา พิจารณาเห็นว่า ตัวเรารักสุขกลัวทุกข์ เราก็ไม่ควรจะทำร้ายสัตว์อื่น แล้วตรัสพระคาถาว่า

ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลาย
ผู้รักสุข ผู้นั้น ตายไป ย่อมไม่ได้รับความสุข ส่วนผู้ใดใฝ่หา
ความสุขเพื่อตน ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้น ตาย
ไป ย่อมไม่ได้รับความสุข”^{๒๔}

การศึกษสงครามนั้น มีปรากฏอยู่ในครั้งพุทธกาล และภิกษุทั้งหลายบางครั้งก็เข้าไปดู การเตรียมรบบการซ่อมรบ เข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ศึกษสงคราม จนเป็นที่ติเตียน พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกองทัพที่กำลังเคลื่อนขบวนออกรบ มีเรื่องที่เป็นเหตุ ให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุง สาวัตถิ ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยกกองทัพออกรบ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์พากันออกจาก พระเชตวันไปชมกองทัพที่เคลื่อนออกไปรบ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทอดพระเนตรเห็น จึงรับสั่ง ให้นิมนต์มาตรัสถามว่า “พวกท่านมาทำไม” พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ก็ถวายพระพรว่า “ต้องการมา เยี่ยมมหาบพิตร” พระเจ้าปเสนทิโกศลมีรับสั่งว่า “ท่านทั้งหลาย ไม่มีประโยชน์อะไรเลยที่พวก ท่านมาเยี่ยมโยมผู้ใฝ่ในการศึกษสงคราม ควรไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจะดีกว่า” พวกพลรบพากัน ติเตียนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ เรื่องทราบไปถึงพระพุทธเจ้า พระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุไปเที่ยวชมกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ ปรับอาบัติปาจิตตีย์ภิกษุ ที่ล่วงละเมิด แต่ภิกษุที่มีญาติเจ็บป่วยอยู่ในกองทัพ ทรงอนุญาตให้ไปเยี่ยมได้ ถ้ามีธุระต้องผ่าน เข้าไปในกองทัพ ทรงอนุญาตให้พักอยู่ในกองทัพได้ ๒-๓ คืน ถ้าเกินกว่านั้น ปรับอาบัติ ปาจิตตีย์ ช่วงระยะเวลาที่ทรงอนุญาตให้พักอยู่ในกองทัพ ถ้าภิกษุเดินเที่ยวในสนามรบ เดิน

^{๒๔} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๔๐, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.

เที่ยวตามที่พักทหาร เดินเที่ยวตามที่เขาจัดขบวนทัพ เดินเที่ยวดูกองทัพที่จัดเป็นขบวนแล้ว
ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๒๕}

พระพุทธเจ้า มิใช่แต่จะทรงห้ามภิกษุทั้งหลายเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกองทัพที่เข้าสู่ศึก
สงครามเท่านั้น แม้แต่การพูดคุยกันเรื่องศึกสงคราม เรื่องรบราฆ่าฟันกันพระพุทธองค์ก็ทรง
ตำหนิ การสนทนากันเรื่องการรบกัน ถือว่าเป็นการพูดคุยกันเรื่องดิรัจฉานกถา^{๒๖} ผู้ที่เข้ามาบวช
เป็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ จะงดเว้นจากการสนทนากันเรื่องดิรัจฉานกถา จัดเป็นมัจฉิมศีล^{๒๗}
พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้ภิกษุทั้งหลายสนทนากันเรื่องดิรัจฉานกถา เพราะเป็นเรื่องที่ไม่มี
ประโยชน์ ไม่เป็นทางนำไปสู่พระนิพพาน^{๒๘} พระพุทธองค์ทรงสนับสนุนให้สนทนากันด้วยเรื่อง
กถาวัตถุ คือเรื่องที่ควรสนทนากัน ๑๐ ประการ^{๒๙} พระพุทธองค์ทรงสอนให้ภิกษุรู้จักป้องกันหุ
มิให้ได้ยินความกถา^{๓๐} ความกถาก็คือดิรัจฉานกถาที่มีเรื่องการรบนั่นเอง^{๓๑} และถือว่าการร่วม
สนทนากันเรื่องการรบนั้นเป็นเรื่องเพื่อเจ้อ การเที่ยวหาเพื่อนคุยเรื่องทำนองนี้ชื่อว่าเป็นคนมีเท้า
อยู่ไม่สุข^{๓๒} ภิกษุที่ชอบสนทนากันเรื่องนี้ จัดเป็นคนเพื่อเจ้อ ฟุ้งซ่าน จิตไม่สงบ^{๓๓}

พระพุทธเจ้าเองตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ทรงเคยเสด็จไปชะลอเวลา
กองทัพของพระเจ้าวิฑูฑะที่ทรงยกไปเพื่อย้ายพวกเจ้าศากยะให้ช้าลง โดยพระองค์เสด็จไป
ประทับนั่งที่ภายใต้ต้นไม้ที่มีร่มเงาโปร่งอันเป็นเขตแดนของฝ่ายเจ้าศากยะ ซึ่งถัดจากนั้นเป็นเขต
แดนของพระเจ้าวิฑูฑะ มีต้นไม้ที่ร่มเงาหนาทึบ พระเจ้าวิฑูฑะกับกองทัพเสด็จไปถึงจึง
กราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า ทำไมจึงประทับที่ภายใต้ต้นไม้ที่มีร่มเงาโปร่ง ไม่ประทับนั่งที่ต้นไม้
ที่มีร่มเงาหนาทึบ พระองค์ตรัสตอบว่า ร่มเงาของญาติทั้งหลาย ร่มเย็นดี พระเจ้าวิฑูฑะทรง

^{๒๕} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๓๑๑-๓๒๓/๒๖๓-๒๖๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๑๑-๓๒๓/๔๕๐-๔๕๙.

^{๒๖} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๔๔/๑๘๔, ๕๐๘/๓๕๐, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๖, ๕๐๘/๕๙๙-
๖๐๐, วิ.ม. (บาลี) ๕/ ๒๕๐/๑๓-๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙.

^{๒๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๗/๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗/๗.

^{๒๘} สัม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๐/๓๖๕, สัม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๐/๕๙๙-๕๙๐.

^{๒๙} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๙/๑๐๒, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕๐-๑๕๒.

^{๓๐} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๙๒๙/๕๑๕, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๙/๗๒๔, ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๗/
๓๐๔, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๗/๔๓๗.

^{๓๑} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๗/๓๐๖, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๗/๔๓๙.

^{๓๒} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๖๐/๓๑๒, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๖-๔๔๗,

^{๓๓} ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๑๓๕/๒๗๒, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๓๕/๔๓๙-๔๕๐.

ทราบทันทีว่า พระพุทธองค์เสด็จเพื่อมาปกป้องพระญาติจึงรับสั่งให้ยกทัพกลับกรุงสววัตถิ พระเจ้าวิฑูทมะได้ยกทัพไปเพื่อย่ำยีพวกเจ้าศากยะถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จไปเพื่อป้องกันไว้ถึง ๓ ครั้ง แต่ในครั้งที่ ๔ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นกรรมในอดีตที่พวกเจ้าศากยะจะต้องได้รับ จึงมิได้เสด็จไปอีก^{๓๔} ในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญอุทตถจริยา เสด็จไปปกป้องพระญาติทั้งหลาย แต่ก็ทรงอยู่ในขอบเขต เมื่อทรงเห็นว่าเป็นกรรมของพวกเขา ก็ทรงปล่อยไปตามกรรม สำหรับฝ่ายพระญาติทั้งหลายนั้น พระพุทธองค์ได้โปรดให้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัย ผู้เป็นบุรุษบวชเป็นภิกษุในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ผู้เป็นสตรีบวชเป็นภิกษุณีในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ได้รับประโยชน์อันสูงสุดไปแล้วเป็นจำนวนมาก ส่วนที่เหลืออยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะปริณิพพาน พระนางปชาบดีโคตมีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณี ที่ปรากฏพระนามก็มีพระเจ้ามahanาม ศากยราช ซึ่งเป็นอริยบุคคล พระเจ้าวิฑูทมะทรงยกเว้น กับเหล่าศากยะที่อยู่ในสำนักพระเจ้ามahanามศากยะ พระญาตินอกนั้นรับสั่งให้สำเร็จโทษทั้งหมด

คัมภีร์อรรถกถาเล่าว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระอาการปวดพระเศียรอย่างรุนแรงทันทีที่ทราบข่าวว่า พระเจ้าวิฑูทมะทำลายล้างเหล่าเจ้าศากยะจนพินาศย่อยยับไป^{๓๕}

๒.๒ พระผู้มีพระภาคทรงประหารหนัก

บุคคลเกิดมาแล้วที่จะรอดพ้นจากความแก่และความตายย่อมไม่มี แม้จะเป็นขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาล ก็ตาม แม้พระอรหันต์ที่สิ้นอาสวกิเลสแล้ว ร่างกายของพระอรหันต์ทั้งหลายก็เป็นสภาพแตกดับ ต้องทอดทิ้งไปเป็นธรรมดา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลในชรามรณสูตร^{๓๖} และอีกแห่งหนึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า “สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้”^{๓๗} ความแก่และความตาย ย่อมครอบงำพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทชยะ “ไม่วันใคร่”^{๓๘}

สำหรับพระพุทธเจ้านั้น ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทรงมีอาการประหาร เช่นบุคคลทั่วไป เช่น ชวงปฐมโพธิกาล พระองค์ประทับที่วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงบำเพ็ญ

^{๓๔} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๐-๒๑, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓๕๑-๓๗๕.

^{๓๕} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘.

^{๓๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๔/๘๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๔/๑๓๑.

^{๓๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๓/๑๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๖.

^{๓๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๖/๑๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๓.

พุทธรักษาไม่มีเวลาพักผ่อน เมื่อทรงบำเพ็ญพุทธรักษาตลอดทั้งวัน มีเวลาพักผ่อนน้อย พระองค์จึงเกิดอาการพระอุทรผูกมีอาการถ่ายไม่ออก เนื่องจากประทับนั่งนาน^{๓๙} พระอานนทเถระพุทธรูปฐาก ได้ไปหาหมอชีวกโกมารภัจแจ้งพระอาการของพระพุทธรักษาให้ทราบ ขอให้หมอชีวกโกมารภัจไปถวายพระโอสถบำบัดพระอาการพระอุทรผูก หมอชีวกโกมารภัจ ได้จัดพระโอสถระบายไปถวายพระพุทธรักษา ซึ่งทำให้พระองค์ทรงขับถ่ายถึง ๓๐ ครั้งแล้วทรงมีพระอาการทางพระวรกายเป็นปกติ^{๔๐} อาการพระประชวรครั้งนี้เนื่องมาจากทรงประทับนั่งนาน นอกจากนี้พระองค์ยังเคยได้รับพระอาการบาดเจ็บเนื่องมาจากพระเทวทัตต้องการเป็นใหญ่คิดจะปกครองสงฆ์แทนพระพุทธเจ้า ได้กลิ้งก้อนหินหวังจะให้ตกทับพระพุทธรักษา สะเก็ดหินแตกจากก้อนหินก้อนใหญ่ตกลงมากระทบพระบาทของพระพุทธรักษาจนห้อพระโลหิต ภิกษุทั้งหลายช่วยกันนำพระพุทธรักษาไปพักยังวัดอัมพวันของหมอชีวกโกมารภัจ และหมอชีวกโกมารภัจก็ได้ไปถวายการรักษาพยาบาลจัดพระโอสถปรุงเครื่องยาต่างๆ ทาทั่วบริเวณพระบาทจนพระอาการห้อพระโลหิตหาย แผลหายสนิท จนทรงพระอาการสำราญ^{๔๑}

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ทรงพระประชวรพระอาการหนัก พระองค์ได้นิมนต์ให้พระมหาจุนทะสวดโพชฌงค์ ๗ ประการให้ทรงสติบ พอสวดจบพระพุทธรักษาทรงพอพระทัย ทรงหายจากอาการพระประชวร^{๔๒} อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายพระอาการอาพาธของพระพุทธเจ้าว่า “เนื่องจากพระวรกายสัมผัสกับละอองเกษรดอกไม่มีพิษที่พัดปลิวจากเชิงเขาแล้วเกิดอาการหนาวเย็นสิ้นเทา”^{๔๓} พระพุทธรักษายังทรงมีพระอาการปวดเมื่อยเช่นบุคคลทั่วไป ครั้งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่พวกเจ้ามัลละกรุงปาวาจนเกือบสว่างเมื่อพวกเจ้ามัลละกราบทูลลากลับไป พระองค์เห็นว่าหมู่ภิกษุยังไม่สว่าง จึงมีรับสั่งให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์ เนื่องจากพระองค์ทรงพักเมื่อยพระปฤษฎางค์^{๔๔} เมื่อคราวที่พระพุทธรักษาเสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ก็ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด

^{๓๙} ภาษาบาลีใช้คำว่า โทสาภิสฺสนโน แปลว่า หมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ หมายถึงอาการท้องผูกอย่างแรง ใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๖/๑๓๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔.

^{๔๐} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๖/๑๓๖-๑๓๘, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔-๑๙๗.

^{๔๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๑/๑๓๑-๑๓๓, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๑/๑๙๑-๑๙๕.

^{๔๒} สัม. (บาลี) ๑๙/๑๙๗/๗๓-๗๔, สัม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๔๓} สัม.อ. (บาลี) ๓/๑๙๗/๒๑๕, สัม.ฎีกา ๒/๑๙๗/๕๐๐.

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๙๙-๓๐๐/๑๙๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๙-๓๐๐/๒๔๘-๒๔๙.

พระญาติจนตลอดราตรีแล้วได้มีรับสั่งให้พระอานนท์แสดงธรรมโปรดพวกเจ้าศากยะต่อ
เนื่องจากพระองค์ทรงเมื่อยพระปฤษฏางค์ ต้องการจะทรงพัก^{๔๕}

อีกครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ได้ทรงแสดง
ธรรมโปรดพวกเจ้าศากยะทั้งหลายจนถึงยามที่ ๒ ทรงเห็นว่า ภิกษุทั้งหลายยังไม่วัง จึง
รับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย พระองค์ทรงเมื่อยพระปฤษฏางค์ จะ
ทรงเหยียดพระปฤษฏางค์^{๔๖}

และอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล ประทับที่ปลาสวัน
นพกปานนิคม ทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายสิ้นหลายราตรี ได้รับสั่งให้พระสารีบุตร
แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย พระองค์ทรงเมื่อยพระปฤษฏางค์ จะทรงเอนพระปฤษฏางค์^{๔๗} เวลา
พระพุทธองค์ประทับยืนนานๆ ก็ทรงปวดเมื่อย เช่น ครั้งหนึ่ง พระองค์ประทับที่พระเชตวัน กรุง
สาวัตถี พระนันทกะได้แสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่หอนฉัน ช่วงเวลาเย็น พระพุทธองค์เสด็จไป
ที่หอนฉัน ได้ทรงยืนรอที่ซุ้มประตูภายนอกจนจบพระธรรมเทศนา แล้วทรงกระแอมเคาะประตู ภิกษุ
ทั้งหลายได้เปิดประตูรับ พระองค์ได้เสด็จไปประทับนั่งบนอาสนะแล้วตรัสกับพระนันทกะว่า
ท่านแสดงธรรมยาว ทรงคอยฟังอยู่ที่ซุ้มประตูจนจบ รู้สึกเมื่อยหลัง^{๔๘}

พระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรด
เวไนยสัตว์เป็นเวลา ๔๕ พรรษา ทรงมีพระชนมายุย่างเข้า ๘๐ พรรษา มีพระชราภาพมากแล้ว
ข้อความที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรนั้นเป็นช่วงสุดท้ายแห่งพระชนมายุของพระองค์ ซึ่งเสด็จ
จาริกอยู่ตามสถานที่ต่างๆ จนมาถึงเวพुकคาม ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ทรงมี
ทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจนเจียนจะดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงใช้ความเพียร^{๔๙} ขับไล่
พระอาการอาพาธดำรงพระชนม์ชีพ พระองค์ตั้งพระทัยจะบอกภิกษุผู้ปฏิบัติจาก บอกลาสงฆ์ก่อน
จึงจะดับขันธปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “พระองค์ทรงชราภาพ แก่เฒ่าแล้ว

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๒/๑๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔-๒๕.

^{๔๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๓/๑๗๑, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๖-๒๔๗.

^{๔๗} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๗/๘๗, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๔-๑๔๕.

^{๔๘} อง.นวก. (บาลี) ๒๓/๔/๒๙๖-๒๙๗, อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๔/๔๓๔-๔๓๕.

^{๔๙} คือความเพียรในการบริการผลสมาบัติ ความเพียรประกอบในผลสมาบัติ ใน ที.ม.อ.
(บาลี) ๒/๑๖๔/๑๔๙, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๔/๑๗๘.

ทรงมีพระชนมชีพผ่านมา ๘๐ ปี ร่างกายของพระองค์เป็นดุจเกวียนเก่าที่ใช้ไม่ไผ่ซ่อมแซม ที่ยังคงสบายก็เพราะทรงเข้าใจโศภิตาที่ไม่มีนิมิต และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้น”^{๕๐}

สิ่งที่ปวงที่เกิดขึ้นมาในโลกนี้ ย่อมมีความแตกต่างกันไปเป็นธรรมดา^{๕๑} ไม่ยกเว้นอะไร ทั้งสังขารที่มีใจครองและไม่มีใจครอง พระพุทธองค์ ทรงมีพระรูปกายที่งดงามด้วยมหาบุริสลักษณะและอนุพยัญชนะ^{๕๒} ทรงมีกลุ่มธรรมเช่นศีลขันธ์อันบริสุทธิ์โดยประการทั้งปวง ทรงบรรลุถึงความมีพระยศยิ่ง ทรงมีพระบุญญาธิการ ทรงมีพระกำลัง ทรงมีฤทธาานุภาพ ทรงมีพระปัญญา มาก หาบุคคลที่เสมอมิได้ ไม่มีใครที่จะเทียบเท่า ไม่มีใครเปรียบปาน ไม่มีใครที่จะเทียบทัน ทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังทรงแก่ ทรงเจ็บ และทรงระงับดับขันธไปตามกฎไตรลักษณ์^{๕๓} หลังจากพระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารที่นายจุนทะถวายแล้วได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงลงพระบิณฑกนหนักเป็นพระโลหิตในที่สุดก็ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๕๔}

พระพุทธองค์กับพระอรหันต์ทั้งหลาย ทรงต่างจากประชาชนทั่วไป คือพระพุทธองค์ ทรงมีแต่ความเจ็บไข้ทางพระวรกาย ไม่ทรงมีความเจ็บไข้ทางจิต สัตว์ทั้งมวลล้วนมีโรคทางกายจะน้อยหรือมาก ไม่มียกเว้น ทั้งปุถุชนจนกระทั่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนโรคทางจิตมีเฉพาะแก่ปุถุชนเท่านั้น ซึ่งไม่เว้นแม้แต่เวลาเพียงครู่เดียว^{๕๕} แต่หมู่สัตว์ ผู้มีความเจ็บไข้ ได้อาศัยพระพุทธเจ้าแล้วทำให้ตนพ้นจากความเจ็บไข้ทางจิตได้^{๕๖} พระพุทธองค์ บางคราวทรงมีพระอาพาธทางพระวรกาย ได้ทรงอาศัยหมอชีวก โภมารภจ ช่วยบำบัดรักษา จนมีพระอาการสำราญ พร้อมกันนั้น พระองค์ก็ทรงเป็นประจักษ์แก่แพทย์ผู้เชี่ยวชาญ เพราะทรงสามารถบำบัดความเจ็บป่วย คือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัย ทรงตรวจดูอาการของโรค คือกิเลสของสัตว์ จากนั้นทรงแสดงธรรม คือทรงจัดธรรมโอสถบำบัดโรคกิเลสให้แก่เวไนยสัตว์ ดุจนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ ตรวจดูอาการของโรคแล้วลงมือทำการบำบัดรักษาพยาบาล^{๕๗}

^{๕๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๕๑} ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ ใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๙/๑๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙/๒๖.

^{๕๒} มหาบุริสลักษณะและอนุพยัญชนะ ดูรายละเอียดในภาคผนวก.

^{๕๓} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๒๕๕-๒๕๖, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑๗๑/๔๐๒.

^{๕๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๐/๑๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๓๙, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๕๕} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๕๗/๑๖๒-๑๖๓, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๕๖} สั.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๙/๑๐๕, สั.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๓.

^{๕๗} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๒, ม.อ.ฎีกา (บาลี) ๓๘๘/๓๘๙.

สำหรับอาการที่พระพุทธรูปทรงพระประซวร ที่ผู้วิจัยสำรวจพบในขณะที่เขียนงานวิจัยนี้มีจำนวน ๖ ครั้ง คือ

๑. ทรงพระประซวรมีพระอาการพระอุทรผูกถ่ายพระบังคนไม่ออก^{๕๘}
๒. ทรงมีพระอาการข้อพระบาทห่อพระโลหิตเนื่องจากถูกสะเก็ดหินกระทบ^{๕๙}
๓. ทรงมีพระอาการปวดเมื่อยพระปฤษฎางค์ หลายครั้ง^{๖๐}
๔. ทรงพระประซวรหนัก มีอาการหนาวเย็นสั่นเทา^{๖๑}
๕. ทรงปวดพระเศียรอย่างรุนแรง ทันทีที่ทราบข่าวว่าพวกศากยะพิณาศ ย่อยยับไป

๖๒

๖. พระองค์ประซวรอย่างรุนแรงลงพระบังคนหนักเป็นพระโลหิต แล้วดับขันธปรินิพพาน^{๖๓}

คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทานและอปทานอรรถกถา ได้เล่าอาการพระประซวรที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธรูปนั้นเนื่องมาจากกรรมในอดีตชาติว่า

ที่ทรงมีพระอาการข้อพระบาทห่อพระโลหิตเนื่องจากถูกสะเก็ดหินกระทบ เพราะในอดีตชาติพระองค์ก่อกองหินทับน้องชายหวังจะให้ตาย^{๖๔}

ทรงมีพระอาการปวดเมื่อยพระปฤษฎางค์ หลายครั้ง เนื่องจากในอดีตชาติ พระองค์เป็นนักมวยปล้ำ จับนักมวยปล้ำคู่ต่อสู้โยนลงบนพื้นจนกระดูกสันหลังหัก^{๖๕}

^{๕๘} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๖/๑๓๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๓๔.

^{๕๙} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๑/๑๓๑-๑๓๓, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๑/๑๓๑-๑๓๕.

^{๖๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑๒๙๙-๓๐๐/๑๘๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๙-๓๐๐/๒๔๘-๒๔๙ ๗ลข.

^{๖๑} สัม. (บาลี) ๑๙/๑๙๗/๗๓-๗๔, สัม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑, สัม.อ. (บาลี) ๓/๑๙๗/๒๑๕, สัม.ฎีกา ๒/๑๙๗/๕๐๐.

^{๖๒} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘.

^{๖๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๐/๑๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๓๙, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๖๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๘-๗๙/๔๑๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๘-๗๙/๕๗๖, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๔๔-๑๔๕.

ที่ทรงปวดพระเศียรอย่างรุนแรง ทันทีที่ทราบข่าวว่าพวกศากยะพินาศย่อยยับไป
เนื่องจากในอดีตชาติพระองค์เห็นเขาทุบหัวปลาแล้วเกิดความชอบใจ^{๖๖}

ที่พระองค์ประชวรอย่างรุนแรงลงพระบังคนหนักเป็นพระโลหิต แล้วดับขันธปรินิพพาน
เนื่องจากในอดีตชาติพระองค์เป็นหมอรักษาโรค ไม่พอใจที่ญาติคนไข้รายหนึ่งให้ทรัพย์
น้อย จึงประกอบยาให้คนไข้กินจนกลายเป็นโลหิตถึงตาย^{๖๗}

๒.๓ มารกราบทูลให้ปรินิพพาน

คุณสมบัติสาวกสาวิกาตามพระพุทธประสงค์

เหตุการณ์ตอนนี้ เป็นเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนิมิตโอภาสเรื่อง
พระองค์ทรงเจริญอิทธิบาทแล้วจะทรงมีพระชนมายุอยู่ได้ตลอดกับ^{๖๘} เพื่อให้พระอานนท์กราบ
ทูลอาราธนาให้ดำรงอยู่ แต่พระอานนท์ถูกมารดลใจ จึงมิได้ทูลอาราธนา เมื่อพระอานนท์ไม่ทูล
อาราธนา พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้ท่านออกไป ซึ่งท่านก็ได้ปลีกไปอยู่ที่โคนไม้ไม่ห่างจากพระ
พุทธองค์ มารจึงได้เข้ามาทูลขอให้พระพุทธองค์ปรินิพพาน โดยอ้างถึงพระดำรัสที่พระพุทธองค์
ได้ตรัสกับตนว่า “พระองค์จะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีทั้งหลาย อุบาสก
ทั้งหลาย อุบาสิกาทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกสาวิกาของพระองค์ ยังไม่เจียบแหลม ไม่ได้รับการ
แนะนำ ไม่แก้ตัวกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติตาม
ธรรม เรือนกับอาจารย์ของตนแล้วยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย ทำใ้่ง่าย ไม่ได้ ยัง
แสดงธรรมมีปฏิหารีย์ปราบปรามไม่ได้” บัดนี้พระสาวกสาวิกาของพระองค์ มีคุณสมบัติ
ตามที่พระองค์ทรงต้องการแล้ว ขอจงปรินิพพานเถิด และอ้างถึงพระดำรัสที่พระพุทธองค์ได้ตรัส
กับตนว่า พระองค์จะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์คือศาสนาของพระองค์ ยังไม่
บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มันคงดี จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ประกาศได้

^{๖๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๙๐/๔๒๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๐/๕๗๗, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙-
๑๕๐.

^{๖๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๙๖-๙๗/๔๑๙-๔๒๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๖-๙๗/๕๗๗, ขุ.อป.อ.
(บาลี) ๑/๑๔๙.

^{๖๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๙๑/๔๒๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๑/๕๗๗, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๖๘} เรื่องนี้ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๘๖.

ดี” มารก็ได้กราบทูลว่า ศาสนาของพระองค์บริบูรณ์ตามที่พระองค์ทรงต้องการแล้ว ของจง
ปรีนิพพานเถิด^{๖๙}

มารมาทวงสัญญาจากพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ได้ตรัสข้อความนี้เมื่อแรกตรัสรู้
ขณะประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธริมฝั่งแม่น้ำเนรัญจนา ตำบลอุรุเวลา^{๗๐} บัดนี้ทุกสิ่งทุกอย่าง
เป็นดังที่พระพุทธองค์เคยรับสั่งกับมารแล้ว คือพระสาวกสาวิกาก็มีคุณสมบัติตามที่พระพุทธองค์
ทรงต้องการ พรหมจรรย์คือพระศาสนา ก็เป็นดังพระพุทธองค์ทรงต้องการ ซึ่งอรรถกถาและฎีกา
ได้อธิบายคุณสมบัติของสาวกสาวิกาตามพระพุทธประสงค์ว่า “ที่ว่าเป็นผู้เจียมแหลมได้รับการ
แนะนำ” หมายถึง เป็นผู้เจียมแหลมด้วยอำนาจแห่งมรรค เพราะแห่งตลอดสัจจะ ได้รับการ
แนะนำจนถอนกิเลสทั้งหลายได้ด้วยมรรค มีความแก้แกล้งกล้า เป็นพหูสูตเพราะได้สดับคำสั่งสอน
มาก ทรงจำคำสั่งสอนได้ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือปฏิบัติวิปัสสนาที่สมควรแก่อริยธรรม
ปฏิบัติตามธรรม คือดำเนินสู่ปฏิบัติที่สมควร เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วสามารถสั่งสอนได้
อย่างมีปฏิหาริย์ หมายถึงสั่งสอนจนน่าผู้รับคำสั่งสอนออกจากทุกข์ได้ปราบปรบ่าวาหได้ คือหัก
ราน ปราบปรบ่าวาหได้สมเหตุสมผลด้วยเหตุและอุทาหรณ์ ดำรงหลักคำสอนของตนไว้ได้^{๗๑} ที่กล่าวมา
นี้คือคุณสมบัติของพระสาวกสาวิกาที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ คุณสมบัตินี้พระสาวก
ทั้งหลายได้พากเพียรพยายามกระทำให้มีขึ้นในตนเองเป็นลำดับมา ปัจจุบันแม้จะลดลงไปบ้าง ก็
ยังคงสามารถปราบปรบ่าวาหกันได้อยู่จนถึงปัจจุบัน

พรหมจรรย์ชื่อว่าแพร่หลาย

อรรถกถาและฎีกา ได้อธิบายพระพุทธประสงค์ ประเด็นต่อมาของพระพุทธองค์ ซึ่ง
มารกราบทูลว่าเป็นดังที่ทรงประสงค์แล้วไว้ว่าพรหมจรรย์คือศาสนานี้รวมเอาไตรสิกขาเข้าไว้ คือ
อริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา บริบูรณ์ คือสำเร็จผลด้วยการที่ภิกษุทั้งหลายได้
บรรลุลุฆาน กว้างขวางคือถึงความเจริญ แพร่หลายไปตั้งมั่นในทิศานุทิศ ประชาชนจำนวนมาก
แห่งตลอด ด้วยอำนาจที่ชนจำนวนมากบรรลุลุฆาน หรือเกือบทุกแก่ชนจำนวนมาก มั่นคงดี คือถึง
ความเป็นปึกแผ่นโดยประการทั้งปวง จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดี คือเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย ที่เป็นวิญญูชนเท่าที่มีทั้งหมดนั้นประกาศคำสั่งสอนงามในเบื้องต้น งามใน

^{๖๙} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๘๓-๘๕, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๗๐} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๕/๑๐๐-๑๐๑, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓.

^{๗๑} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๘-๑๕๙, ที่.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๕-๑๕๖.

ท่ามกลาง และงามในที่สุด^{๗๒} ที่กล่าวมานี้ คือความที่พรหมจรรย์ ถึงความเจริญ แพร่หลาย มั่นคง ได้รับการประกาศเผยแผ่เป็นอย่างดี ซึ่งช่วงนั้นก็เป็นที่พระพุทธรองค์ทรงต้องการ ดังนั้นเมื่อมารมากกราบทูลทวงสัญญา จึงทรงรับว่า อีก ๓ เดือนพระองค์จะปรินิพพาน พรหมจรรย์ คือศาสนานั้น ได้เจริญแพร่หลาย สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ได้รับการประกาศเผยแผ่สืบต่อๆ มา ถึงจะไม่บรรลุถึงประโยชน์สูงสุดเท่ากับสมัยพุทธกาล แต่ก็ยังเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนตราบเท่า ทุกวันนี้

มารในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า “มาร” ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามี ๕ คือ (๑) กิเลสมาร (๒) ชันธมาร (๓) อภิสังขารมาร (๔) เทวปุตตมาร และ (๕) มัจจุมาร มารทั้ง ๕ นี้มิได้จัดกลุ่มไว้ในพระบาลี พบมาในชั้นอรรถกถาและฎีกา^{๗๓} พระสาวกทั้งหลายผู้อธิบายพระบาลีได้นำ ถ้อยคำที่หมายถึงมารเพราะเป็นผู้ขัดขวางมิให้กระทำความดี ในพระบาลี คือ คำว่า กิเลส^{๗๔} คำว่า

ขันธ^{๗๕} และชันธมาร^{๗๖} คำว่า อภิสังขาร^{๗๗} คำว่า เทวปุตต^{๗๘} คำว่า มัจจุ^{๗๙} มาจัดกลุ่มเป็น มาร ๕ ในพระบาลีมีกล่าวถึงมาร ๕ ซึ่งไม่เป็นที่ทราบกัน คือ (๑) ชันธมาร (๒) ธาตุมาร (๓) อายตนมาร (๔) คตติมาร (๕) อุปัตติมาร (๖) ปฏิสนธิมาร (๗) ภวมาร (๘) สังสารมาร และ (๙) วิภวมาร^{๘๐}

^{๗๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๗.

^{๗๓} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๐/๒๒๘, เนตติ.อ. (บาลี) ๕๒/๑๕๘, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๘๗, เนตติ.วิ. (บาลี) ๕๒/๒๗๕, วิสุทฺธิ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๔/๓๐๒.

^{๗๔} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๕/๙, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕/๑๖.

^{๗๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๐๐.

^{๗๖} ชุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๗๒/๑๖๐, ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๗๒/๒๖๔.

^{๗๗} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๕๘/๔๐๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๘/๔๙๖, ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๒๑, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๔, ชุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๒๖/๘๖, ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๒๖/๑๔๓.

^{๗๘} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙๒/๒๒๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๒/๒๑๗.

^{๗๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๙๐/๒๖๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๒๖๐, ม.มู. (บาลี) ๑๒/๙๒/๖๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๒/๘๘.

^{๘๐} ชุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๗๒/๑๖๐, ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๗๒/๒๖๔.

ความหมายของมาร มีแสดงทั้งในพระบาลี อรรถกถาและฎีกา แต่เป็นความหมายของมารแต่ละอย่าง ในพระไตรปิฎกปรากฏข้อความว่า

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติกัมมัญฐานโดยประพฤติธรรมที่เป็นอารมณ์กัมมัญฐาน อันเป็นวิสัยของบิดา แล้วมารจะไม่ได้โอกาส ไม่ได้อารมณ์^{๔๑} มารในที่นี้หมายถึงเทวบุตรตมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร^{๔๒} ฎีกาได้อธิบายว่า เพราะกิเลสมารไม่ได้ช่อง มารอีก ๒ คือเทวบุตรตมารและมัจจุมารจึงไม่ได้ช่องไปด้วย^{๔๓} หมายความว่า เมื่อเกิดกิเลส เทวบุตรตมารก็เข้ารังควานได้ คนที่มีกิเลสยังต้องเวียนว่ายตายเกิด การที่ยังต้องตาย ถือว่ามัจจุมารเข้าย่ำยีได้ ถ้าไม่มีกิเลสสิ้นอาสวะก็ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตาย มัจจุมารก็ทำอะไรไม่ได้ และอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายทราบผลแห่งการปฏิบัติกายคตาสติว่า ผู้ที่เจริญกายคตาสติมาก มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์^{๔๔} พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า พระองค์มองไม่เห็นนิมิตหมายที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก จะทักท้วงพระองค์ที่ทรงปฎิญาเป็นสัมมาสัมพุทธะ แล้วยังไม่รู้ข้อธรรมเหล่านี้^{๔๕} มารในที่นี้ คือเทวบุตรตมาร เพราะมารวมกับสมณะ พราหมณ์ เทวดา และพรหม

ครั้งหนึ่ง พระราชาเถระได้เข้ากราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ที่พระองค์ตรัสเรียกว่ามาร นั้น มารเป็นอย่างไร พระองค์ได้ตรัสตอบว่า เมื่อมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีมาร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นมาร เป็นผู้ที่ถูกฆ่าให้ตาย^{๔๖} คำว่า “มาร” ที่พระพุทธองค์ตรัสถึงในพระบาลีนี้ คือมัจจุมาร ตามที่อรรถกถาและฎีกาอธิบาย มารคือความตาย^{๔๗} ผู้ที่ถูกฆ่าให้ตาย คือผู้ที่จะต้องตาย^{๔๘} และอีกครั้งหนึ่งพระสมิทธิเถระได้เข้ากราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ที่พระองค์ตรัสเรียกว่า มาร หรือการบัญญัติเรียกว่ามาร นั้น มารเป็นอย่างไร

^{๔๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๐/๔๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๖๐.

^{๔๒} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๐/๓๑.

^{๔๓} ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๐/๓๐.

^{๔๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๕๗/๑๔๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๗/๒๐๔.

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๐/๑๑๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘-๑๔๙.

^{๔๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๖๐/๑๕๒, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓.

^{๔๗} มาโร วา อสุตติ มรณัง วา ภเวยฺย ใน ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๓๖๗, มารสทฺโทยํ ภาวสาธโนใน ส.ข.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๐/๓๑๒.

^{๔๘} มาเรตา วาติ มาเรตพุโป วา ใน ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๑๖๐/๓๖๗, มาเรตา วาติ มริตพุโป มาริ มรณิ เอตพุโป ใน ส.ข.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๐/๓๑๒.

พระองค์ได้ตรัสตอบว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ความรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ มีอยู่ในที่ใด มาร การบัญญัติเรียกว่ามาร ก็มีอยู่ในที่นั้น”^{๙๙} มารที่พระพุทธองค์ตรัสถึงในพระบาลีนี้ คือมัจจุรณเช่นกัน ตามที่อรรถกถาและฎีกาอธิบาย มาร คือความตาย และการที่จะพูดกันว่าตาย^{๑๐}

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรได้ยกพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า มารวสานุคา^{๑๑} ผู้ตกอยู่ในอำนาจของมาร มาอธิบายว่า คำว่า มาร หมายถึงมารผู้มีกรรมดำ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ นำสัตว์ไปสู่ความตาย ไม่ปล่อยให้สัตว์หลุดพ้น เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้ประมาท^{๑๒} มารในที่นี้หมายถึงเทวปุตตมาร ตามที่อรรถกถาอธิบาย มาร คือผู้ที่จับมหาชนใส่บ่วงฆ่าให้ตาย ที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นใหญ่ในเทวโลก ๖ ชั้น^{๑๓}

นอกจากนี้ยังมีข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงมาร เมื่อกำหนดดูข้อความทั้งหมด และดูคำอธิบายในอรรถกถา ก็ทราบได้ว่าเป็นมารชนิดไหน เช่น ที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย นอนหนุนหมอนไม้ ไม่ประมาท มีความเพียรในความเพียรที่เป็นประธาน มารผู้มีบาปจึงไม่ได้ช่อง ไม่ได้โอกาสของภิกษุเหล่านั้น”^{๑๔} เมื่อคราวที่พระวัชกสิเถระ ปรีณิพพาน ปรากฏมีกลุ่มหมอกควันลอยอยู่ใกล้ๆ พระพุทธองค์ตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า “นั่นคือมารผู้มีบาป ค้นหาวิญญานของพระวัชกสิ แต่พระวัชกสิไม่มีวิญญานสถิตอยู่ เธอ ปรีณิพพานแล้ว”^{๑๕} อรรถกถาและฎีกา ไม่ได้อธิบายมารในที่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเทวปุตตมาร เพราะมีคำว่า ปาปิมา ซึ่งเป็นคำแสดงลักษณะของเทวปุตตมาร

ความหมายแห่งมาร ตามที่ท่านอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และไวยากรณ์ มาร คือผู้ชักนำสัตว์ทั้งหลายในเรื่องที่มีไชประโยชน์ฆ่าจนตาย^{๑๖} ผู้ฆ่ามหาชนให้ตาย^{๑๗} ผู้ฆ่าคน

^{๙๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๕/๓๕-๓๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖-๕๗.

^{๑๐} มาโรติ มรณ ปุจฺจติ. มารปญฺจตฺตติ มาโรติ ปญฺจตฺติ นาม นามเรยฺย. อตฺถิ ตตฺถ มาโร วา มารปญฺจตฺติ วาติ ตตฺถ มรณ วา มรณนฺติ อิท นาม วา อตฺถิ ใน ส.สพ.อ. ๓/๖๕/๑๖.

^{๑๑} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๐๒/๕๔๔, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๗๖๕, ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๔/๑๔๗, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๔/๒๔๒.

^{๑๒} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๔/๑๔๗, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๔/๒๔๓.

^{๑๓} ขุ.จ.อ. (บาลี) ๖๔/๓๗.

^{๑๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๐/๒๕๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๐/๓๑๙.

^{๑๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๙๙, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๓.

^{๑๖} มาโรติ สตุเต อนตฺเต นิโยเชนโต มาเรตีติ มาโร ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๘.

ที่เกิดมาให้ตายจากความดี^{๙๗} ผู้ที่ฆ่าความดีของสัตว์ทั้งหลาย หมายถึงกามเทพ^{๙๘} บรรดา มารทั้งหลายนั้น มารที่หมายเอาในมหาปริณิพพานสูตรนี้เป็นเทวบุตรมาร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรง พระประจวร มารจึงได้โอกาสเข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาให้พระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปริณิพพาน พระองค์ได้ตรัสตอบรับมารไปว่าอีกไม่นานพระองค์จะปริณิพพาน^{๙๙} ความจริง มารนี้ได้กราบทูลขอให้พระพุทธรองค์ดับขันธปริณิพพานมาตั้งแต่แรกตรัสรู้แล้ว แต่พระองค์ไม่ทรงรับอาราธนา ทรงต้องการให้บริษัทฉลาดเฉียบแหลม แก้วกล้า สามารถ ก่อนจึงจะปริณิพพาน^{๑๐๐} มารผู้นี้ได้ติดตามรบกวนพระพุทธรองค์มาตลอดระยะเวลา ดังนี้

๑. สมัยบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์

สมัยที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี สร้างโรงงาน ๖ แห่ง บริจาคทานทุกวัน ได้มีพระปัจเจกพุทธเจ้าออกจากนิโรธสมาบัติซึ่งท่านเข้ามาเป็นเวลา ๗ วัน ได้มาบิณฑบาต ท่านเศรษฐีก็เตรียมจะใส่บาตร วสวัตดีมาร พอทราบว่าจะใส่บาตรพระปัจเจกพุทธเจ้าก็โกรธจนตัวสั่น มารต้องการให้พระปัจเจกพุทธเจ้าอดอาหารปริณิพพาน และคิดจะทำให้เศรษฐีไม่มีโอกาสถวายทานแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า จึงรีบมาขัดขวางพระโพธิสัตว์แต่ไม่สำเร็จ พญามารก็กลับไปยังที่อยู่ของตน^{๑๐๑}

๒. สมัยที่เสด็จออกผนวช

สมัยที่พระพุทธรองค์ยังทรงเป็นคฤหัสถ์ตัดพระทัยจากพระมเหสีพิมพาและพระโอรสราหุลเสด็จออกมหาภิเนษกรมณห์ ทำวสวัตดีมาร ได้มายืนขวางพระพักตร์ห้ามมิให้เสด็จออกผนวชบอกว่า “อีก ๗ วัน พระองค์จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ครองความเป็นใหญ่ใน

^{๙๗} มหาชนสูส มารณโต มารโ นาม ใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๐๒/๓๑๔.

^{๙๘} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๘๕, ส.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๘๒๒/๕๙๘, อ.อ.อ.ฎีกา (บาลี) ๓/๗๐/๓๑๓.

^{๙๙} มาโรติ สตุตธานุ กุสล มเรตีติ มารโ, กามเทโว ใน นีติ.ชาติ. (บาลี) ๑๖/๒๑๒, นีติ.ชาติ. (ไทย) ๔๒๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๖).

^{๑๐๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๙๓-๙๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๑๐๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๕/๑๐๐-๑๐๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓.

^{๑๐๒} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๓๑๐-๓๒๐.

ทวีปทั้ง ๔ “แต่พระองค์ได้ตรัสตอบมารว่า “ทรงทราบเรื่องนั้น แต่พระองค์ไม่ต้องการราชสมบัติ นั้น ทรงต้องการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า”^{๑๐๓}

๓. สมัยที่เสด็จออกผนวชแล้ว

พญามารผู้นี้คอยจ้องหาโอกาสครอบงำจิตของพระมหาบุรุษตลอดเวลา ๖ ปีที่ทรงบำเพ็ญเพียร แต่ก็มองไม่เห็นข้อผิดพลาดอะไร^{๑๐๔} พยายามติดตามขัดขวางการบำเพ็ญเพียรแต่ก็ทำอะไรไม่ได้ จนพระมหาบุรุษตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แต่ได้ขู่พระมหาบุรุษว่า “คราวใดที่กามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นแก่ท่าน คราวนั้น ข้าพเจ้าจะเอามืดดาบตัดศีรษะของท่าน”^{๑๐๕} ก่อนพระมหาบุรุษจะตรัสรู้ พญามารผู้นี้กับเสนาของตน ก็ยังพยายามมาขัดขวางจะไม่ให้พระมหาบุรุษตรัสรู้แต่ไม่สำเร็จ ฝ่ายแพ้อารมย์ของมหาบุรุษพากันหนีไป^{๑๐๖}

๔. สมัยหลังจากตรัสรู้แล้วช่วงปฐมโพธิกาล

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ มารก็ยังเข้ามากราบทูลก่อกวนพระพุทธรองค์^{๑๐๗} แปลงกายต่างๆ มาหลอกต้องการจะให้พระพุทธรองค์ทรงสะดุ้งกลัว^{๑๐๘} มารนี้คอยหาโอกาสจนถึงปีที่ ๗ ก็ยังไม่ได้โอกาส ภายหลังได้เข้ากราบทูลโต้ตอบกับพระพุทธเจ้า ในที่สุดมารยอมรับกับพระพุทธรองค์ว่าตนไม่สามารถเข้าใกล้พระพุทธเจ้าได้อีก^{๑๐๙} ธิดาทั้ง ๓ ของมารคือนางตัทธนา นางอรดี นางราคา เห็นบิดาชบเซาสอบถามทราบเรื่องก็อาสาจะไปใช้บ่วงมารจับพระพุทธเจ้ามาให้ ได้พากันไปยั่ววนพระพุทธเจ้าด้วยวิธีต่างๆ แต่ไม่สำเร็จพากันกลับไปหา มาร ผู้บิดาแล้วถูกบิดาไล่^{๑๑๐} พระพุทธรองค์เสด็จไปโปรดพวกปัญจวัคคีย์แล้วประทับที่ป่าอิสิปตน-มฤคทายวัน มารก็ยังเข้าไปกราบทูลกล่าวหาว่าพระพุทธรองค์ถูกบ่วงมารผูกไว้^{๑๑๑}

๕. สมัยเริ่มแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์

^{๑๐๓} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๙๔-๙๕, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๘๒, ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๔๐๖-๔๐๘.

^{๑๐๔} ชินา.ฎีกา (บาลี) ๒๕๙.

^{๑๐๕} ชินา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๓.

^{๑๐๖} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔-๑๑๐.

^{๑๐๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๗/๑๒๓-๑๒๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕-๑๗๖.

^{๑๐๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๘-๑๓๙/๑๒๔-๑๒๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๘-๑๓๙/๑๗๖-๑๗๗.

^{๑๐๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๐/๑๔๗-๑๔๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๐/๒๐๘-๒๑๐.

^{๑๑๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๑/๑๔๙-๑๕๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๐-๒๑๖.

^{๑๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๐-๑๔๑/๑๒๕-๑๒๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๘-๑๓๙.

พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ จนมีผู้เข้ามาบวชเป็นพระสาวกสำเร็จ อรหัตผลจำนวน ๖๐ รูปแล้วทรงส่งไปประกาศพระศาสนา พญามารได้มาเข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธองค์ว่า ทรงถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกผูกด้วยเครื่องพันธนาการของมาร ไม่พ้นจากมารไปได้ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบมารไปว่า พระองค์พ้นจากบ่วงมาร จากเครื่องพันธนาการของมาร พระองค์กำจัดมารเสียแล้ว มารได้ฟังเข้าก็เสียใจ หายตัวไป^{๑๑๒} และอีกครั้งหนึ่งมารก็ได้มากราบทูลอย่างเดียวกัน พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเช่นครั้งแรก^{๑๑๓} พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ จนไปประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน มารก็ยังแปลงกายเป็นพญางูใหญ่ไปหลอกพระพุทธองค์อีก พระพุทธองค์ทรงสำเร็จสี่หิสายาพักผ่อน มารก็เข้าไปกราบทูลต่อว่า^{๑๑๔} ประทับที่ภูเขาคิชฌกูฏ ช่วงกลางคืนประทับอยู่ที่กลางแจ้ง มารก็ไปกลิ้งหินก้อนใหญ่ให้ตกลงใกล้พระพุทธเจ้าต้องการจะให้สะดุ้งกลัว^{๑๑๕} พระพุทธองค์เสด็จไปประทับที่พระเชตะวัน ประดิษฐานพระศาสนาในกรุงสาวัตถี มารก็ยังติดตามไปกราบทูลก่อกวนพระองค์ว่า คนมีบุตร มีโค มีกิเลส ย่อมผลิตเพลินินดี ถ้าไม่มีกิเลส จึงไม่ผลิตเพลินินดี พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า คนที่มีสิ่งเหล่านั้น จะต้องเศร้าโศก มารก็เลยเสียใจหายตัวไป^{๑๑๖} อีกครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับที่พระเชตะวันมารเข้ามากราบทูลว่า ตนจะเอาบ่วงมารที่อยู่ในใจคล้องพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า พระองค์กำจัดมารแล้ว มารเสียใจ หายตัวไปอีก^{๑๑๗}

๖. สมัยทรงบำเพ็ญพุทธกิจ

เวลาพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ แสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลาย มารก็เข้าไปกราบทูลคัดค้านพระธรรมเทศนา เช่นพระพุทธองค์ตรัสสอนว่า คนมีอายุน้อย มารก็ว่ามีอายุยืนยาว พระองค์สอนว่า คนมีชีวิตอยู่ได้นานก็เพียง ๑๐๐ ปี มารก็ว่าชีวิตยังไม่ดับไปง่าย ๆ^{๑๑๘} พระพุทธองค์ประทับอยู่กับบริษัทหมู่ใหญ่ มารก็อิจฉาเข้าไปหาพระพุทธเจ้าเพื่อให้บริษัทเข้าใจ

^{๑๑๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐-๔๑.

^{๑๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๕/๓๐-๓๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๕/๔๔.

^{๑๑๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๒-๑๔๓/๑๒๗-๑๒๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๒-๑๔๓/๑๘๑-๑๘๓.

^{๑๑๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๗/๑๓๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๗.

^{๑๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๔/๑๒๘-๑๓๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๘๓-๑๘๕.

^{๑๑๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๑/๑๓๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๘๒.

^{๑๑๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๕-๑๔๖/๑๓๐-๑๓๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕-๑๔๖/๑๘๔-๑๘๖.

ผิด กราบทูลทำทายเป็น พระองค์แสดงธรรมอย่างองอาจ ผู้ที่จะต่อสู้กับพระองค์ก็ยังมี พระองค์เข้าพระทัยว่าพระองค์ทรงมีชัยชนะหรือ พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสโต้ตอบไปจนमारเสียใจหายไป^{๑๑๙} พระพุทธองค์เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ประทับที่หมู่บ้านพราหมณ์เอกสาลา มารก็เข้าไปกราบทูลทักท้วงว่า ธรรมที่พระองค์สั่งสอนไม่เข้าท่า^{๑๒๐} บางครั้งมารเห็นว่าภิกษุทั้งหลายฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วใส่ใจน้อมนิกตั้งใจฟัง มารก็แปลงกายเป็นโคเดินไปเพื่อจะเหยียบบาตรของภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุก็ร้องบอกกันว่า โคจะเหยียบบาตรแตก พระพุทธองค์ตรัสว่า นั่นไม่ใช่โค นั่นเป็นมาร^{๑๒๑}

๗. สมัยพระพุทธองค์ทรงมีทุกข์เวทนา

ตอนที่พระพุทธเจ้าถูกสะเก็ดหินที่แตกจากก้อนหินที่พระเวทตัดกลิ้งใส่หวังจะให้ตกทับพระองค์แล้วเสด็จไปประทับที่มัททกุจิ ทรงมีทุกข์เวทนาอย่างกล้าแข็ง ทรงอดกลั้นทุกข์เวทนา มิได้ทรงเดือดร้อนพระทัย สำเร็จสี่หิไสยาอยู่ มารก็เข้ามาราบทูลว่า พระองค์นอนซมซาอยู่ พระองค์ได้ตรัสตอบไปจนमारเสียใจหายไป^{๑๒๒}

๘. สมัยหลังจากทรงบำเพ็ญพุทธกิจเสร็จสิ้นแล้ว

มารผู้ติดตามรังควานพระพุทธเจ้านั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารอันเป็นหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า มารนี่คือมารที่พระพุทธองค์ทรงชนะ มารจะพยายามอย่างไรก็ตามต่อต้านพระองค์ไม่ได้ ต่อต้านคำสอนของพระองค์ไม่ได้ ดังที่ทวยเทพก็ยอมรับประกาศไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรตอนหนึ่งว่า “พระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว อันสมณพราหมณ์เทวดามารพรหมหรือใครๆในโลกคัดค้านไม่ได้”^{๑๒๓} ซึ่งพระพุทธองค์เองก็ทรงยืนยันต่อพวกปัญจวัคคีย์ด้วยพระองค์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า “เป็นผู้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่มสัตว์

^{๑๑๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๘/๑๓๒-๑๓๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๘/๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๒๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๐/๑๓๔-๑๓๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๐/๑๘๑.

^{๑๒๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๒/๑๓๕-๑๓๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๒/๑๘๓-๑๘๔.

^{๑๒๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๗/๑๓๓-๑๓๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๒๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๗/๑๖, ส.ม. (บาลี) ๑๗/๑๐๘๑/๓๖๗, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๖๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๗/๑๐๘๑/๕๕๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖.

พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์”^{๑๒๔} หลังจากตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ได้ประกาศพระศาสนาจนกิตติศัพท์ขจรกระจายไป ประชาชนในทิศนั้นๆ ก็ประกาศยกย่องกันว่า “พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ ด้วยพระองค์เองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม”^{๑๒๕} คำว่า “มาร” ในที่นี้ หมายถึงอภิมาร ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นฉกามาวจร^{๑๒๖} และเหล่าเทวดาชั้นฉกามาวจร^{๑๒๗}

พระพุทธเจ้าทรงชนะมารทั้ง ๕ คือ ทรงชนะกิเลสมาร เพราะทรงกระทำให้กิเลสमारไม่หวนกลับมา เนื่องด้วยทรงละกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ทรงชนะขันธมาร เพราะทรงละสมุทัย ทรงชนะอภิสังขารมาร เพราะทรงกระทำให้อภิสังขารขาดแคลนพวก โดยทรงกระทำให้ไม่กลับมีขึ้นอีก ทรงชนะเทวปุตตมารเพราะทรงกำจัดกำลัง และทรงชนะมัจจุมารเพราะทรงล่วงพ้น^{๑๒๘} พระพุทธองค์ทรงถูกเทวปุตตมารผจญ แต่ก็ทำอะไรพระองค์ไม่ได้... ทรงถูกอภิสังขารมาร...ในที่สุดทรงถูกมัจจุมารเข้าผจญ แต่เป็นการผจญ เป็นครั้งสุดท้าย เพราะพระองค์ทรงสิ้นชาติภพไม่ทรงเกิดอีก ถือว่าทรงพ้นจากมัจจุมาร

ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า “มาร” ในที่นี้ จะตีความเป็นกิเลสได้ก็เฉพาะมารที่มารังควานเจ้าชายสิทธัตถะช่วงเวลาก่อนตรัสรู้เท่านั้น เพราะเมื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว กิเลสจะปรากฏในพระทัยของพระพุทธเจ้าไม่ได้ ดังนั้น มารที่มารังควานช่วงหลังการตรัสรู้ จนกระทั่งมารที่มาราบถูขอให้พระพุทธเจ้าปรีนิพพาน ต้องเป็นเทวปุตตมารแน่นอน

๒.๔ พระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขาร

พระสังคีติกาจารย์เล่าว่า เมื่อมารทูลอาราธนาขอให้พระพุทธเจ้าปรีนิพพาน พระองค์ก็ทรงรับคำอาราธนาว่า อีก ๓ เดือนจะปรีนิพพาน ทรงมีพระสติสัมปชัญญะปลงพระชนมายุสังขารที่ป่าवालเจตีย์ เป็นเหตุให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง นำสะพริงกั้ว ขนพอง

^{๑๒๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๑๕, ส.ม. (บาลี) ๑๗/๑๐๘๑/๓๖๗, ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๖๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๗/๑๐๘๑/๕๕๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๕๕.

^{๑๒๕} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

^{๑๒๖} ขุ.ม.อ. (บาลี) ๖๗/๒๗๖.

^{๑๒๗} ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๘,

^{๑๒๘} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๔๔/๒๓๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๔๔/๓๖๔, วิสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๔/๓๐๒.

สยงเกล้า กลองทิพย์ก็ตั้งก๊กก้อง พระองค์ทรงเปล่งอุทานสรุปความได้ว่า “ผู้เป็นมุนีละกรรมที่นำสัตว์ไปเกิดในภพ เป็นผู้ทำลายกิเลสในตนได้แล้ว”^{๑๒๙} นี่เป็นเนื้อความโดยสรุปในพระไตรปิฎก

อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายพอสรุปได้ว่า การปลงอายุสังขาร คือ การสละอายุสังขารสลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ ตกลงพระทัยจะดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงดำรงพระสติตำริว่า “เราได้ประคองอัฐภาพร่างกายอันเป็นทุกขภาวะ รวบรวมอริยมรรคสำเร็จเรียบร้อยมาเป็นเวลานานแล้ว บัดนี้ เราจะไม่ประคองต่อไป” ทรงใช้พระญาณกำหนดละพระชนมายุว่า “เราได้กระทำประโยชน์ส่วนตนสำเร็จแล้วที่โคนมหาโพธิ์ เราพึงแนะนำสั่งสอนพุทธเวไนยสัตว์ที่เป็นประโยชน์ผู้อื่นต่อไปสัก ๓ เดือนแล้วจะปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ” ทรงสละอายุสังขาร มิได้ทรงกระทำเหมือนคนใช้มือโยนก้อนดินไป ทรงกำหนดพระทัยว่า “จะเข้าสมาบัติติดต่อกันอยู่สัก ๓ เดือนแล้วต่อจากนั้นก็จะไม่ทรงเข้าสมาบัติ”^{๑๓๐}

พระสูตรที่แสดงการที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขาร นอกจากจะปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร แห่งคัมภีร์ที่ฉนิกาย มหาวรรคนี้^{๑๓๑} ยังปรากฏในอิทธิบาทสังยุตตแห่งคัมภีร์

สังยุตตนิกาย มหาวรรค^{๑๓๒} ในอัฐกฐินาตแห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย^{๑๓๓} ในอุทานแห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย^{๑๓๔}

พระสังคีติกาจารย์ จัดเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารจะปรินิพพานไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค เพราะในการปลงพระชนมายุสังขารมีเรื่องการเจริญอิทธิบาทตามที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ อิทธิบาท ๔ ประการอันตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง สัมสม ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อปรารภนา ก็จะมีชีวิตอยู่ต่อไปตลอดกับ หรือมากกว่ากับ”^{๑๓๕} ดังนั้น ท่านจึงจัดเข้ากลุ่มอิทธิบาทสังยุตตตั้งชื่อสูตรว่า เจริญสูตร โดยเอาคำว่า “เจริญ” จากข้อความว่า “เยน ปาวาลัง เจริยั, เตนุปลงฺกมิตฺส

^{๑๒๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๐/๙๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๐/๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๓๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๙/๑๕๙, ที.ม.ฎีกา ๒/๑๖๙/๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๓๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๙/๙๕-๙๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๙/๑๑๖.

^{๑๓๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๖-๒๒๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๕๕-๓๕๐.

^{๑๓๓} อง.อฎุจก. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๙-๒๖๐, อง.อฎุจก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๖-๓๗๘.

^{๑๓๔} ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๕๑/๑๗๙-๑๘๔, ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๗๙-๒๘๔.

^{๑๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๕๖.

สาม ทิวาวิหาราย”^{๑๓๖} “เราจักเข้าไปยังป่าवालเจตีย์ เพื่อพักผ่อนกลางวัน”^{๑๓๗} มาเป็นชื่อสูตรข้อความในเจติยสูตร^{๑๓๘} ตรงกับข้อความในมหาปริณีพพานสูตร^{๑๓๙} ต่างกันตรงที่มีคำเริ่มต้นของพระอานนท์ว่า “เอวมเม สุตฺ เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหริติ มหาวเน กุฎาคารสาลาเย”^{๑๔๐} “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กุฎาคารสาลา ป่ามหาวน เขตกรุงเวสาลี”^{๑๔๑}

พระสังคีติกาจารย์ จัดเรื่องการปลงพระชนมายุสังขารไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ก็เพราะในการปลงพระชนมายุสังขารนั้นมีเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการ

เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เหตุปัจจัย ๘ ประการนี้ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง คือ

๑. มหาปฐพีที่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ เวลาที่ลมพายุพัดแรงย่อมทำให้น้ำกระเพื่อม น้ำที่กระเพื่อมย่อมทำแผ่นดินไหวตาม

๒. สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์เชี่ยวชาญทางจิต หรือเหล่าเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจมาก ได้เจริญปฐวีสัตตญาณิดหน้อย แต่เจริญอาโปสัตตญาณหาประมาณมิได้ จึงทำแผ่นดินไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น

๓. คราวที่พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะจตุตถจากภพดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แผ่นดินนี้ก็ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น

๔. คราวที่พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แผ่นดินนี้ก็ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น

๕. คราวที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แผ่นดินนี้ก็ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น

^{๑๓๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๖.

^{๑๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕-๓๘๖.

^{๑๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕-๓๘๖.

^{๑๓๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๖/๙๑, ๑๖๙/๙๖.

^{๑๔๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๖.

^{๑๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕.

๖. คราวที่ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป แผ่นดินนี้ก็ไหว
สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น

๗. คราวที่ตถาคตมีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร แผ่นดินนี้ก็ไหวสั่นสะเทือนเลื่อน
ลั่น

๘. คราวที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ แผ่นดินนี้ก็ไหว
สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น^{๑๔๒}

เพราะเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวมี ๘ ประการนี้ พระสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้ในพระสูตร
ที่มีเรื่องจัดเป็น ๘ ข้อ อัญญาภิชาติ แปลว่าชุมนุมหรือรวมเรื่องที่มีเรื่องละ ๘ ข้อ ตั้งชื่อว่า ภูมิ
จาลสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว โดยเอาคำว่า “ภูมิจาลสูตร” จากข้อความว่า “โก นุ
โข ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย มหโต ภูมิจาลสูตร ปาตุภาวาย”^{๑๔๓} “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ
แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แผ่นดินไหวอย่างรุนแรง”^{๑๔๔} มาเป็นชื่อสูตร ข้อความในภูมิจาลสูตรตรง
กับข้อความในมหาปรินิพพานสูตร^{๑๔๕} ต่างกันตรงที่มีคำเริ่มต้นเช่นเดียวกับเจติยสูตร เกินเจติย
สูตรไป ๑ ข้อ เพราะเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว อยู่ในข้อ ๑๗๐^{๑๔๖}

พระสังคีติกาจารย์จัดไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน ก็เพราะในการปลงพระชนมายุ
สังขารนั้นพระพุทธเจ้าทรงอุทานว่า “มุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิด
เป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้ เหมือน
นักรบทำลายเกราะได้ ฉะนั้น”^{๑๔๗} เรื่องการปลงพระชนมายุสังขารที่มาในคัมภีร์ขุททกนิกาย
อุทาน ตั้งชื่อสูตรว่า อายุสังขารโรสัสชชนสูตร โดยเอาคำว่า “อายุสงขาริ โอสสชชช” จาก
ข้อความว่า “อถ โข ภควา ปาวาลเจติเย สโต สมุปชานो อายุสงขาริ โอสสชชช”^{๑๔๘} “เวลานั้น

^{๑๔๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๙๖-๙๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๗-๑๑๘, อัง.อฎฐก.
(บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๕-๒๖๐, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๗-๓๗๘.

^{๑๔๓} อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๕-๒๖๐

^{๑๔๔} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๖.

^{๑๔๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๖/๙๑, ๑๗๐/๙๗.

^{๑๔๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๐/๙๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๐/๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๔๗} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๕๑/๑๘๔, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๘๔.

^{๑๔๘} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๕๑/๑๘๔.

พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงพระชนมายุสังขาร^{๑๔๙} มาตั้งเป็นชื่อสูตรข้อความในอายุสังขารโอสถสังขณสูตรตรงกับข้อความในมหาปริณีพพานสูตร^{๑๕๐} ต่างกันตรงที่มีคำเริ่มต้นเช่นเดียวกับเจติยสูตร

พระพุทธเจ้าทรงตกลงพระทัยจะดับขันธปรินิพพาน นับจากวันที่พระองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารไปอีก ๓ เดือน โดยพระองค์จะทรงเข้าสมาบัติประคองพระชนมายุสังขารต่อไปอีก ๓ เดือน หลังจากนั้น ก็จะไม่ทรงเข้าสมาบัติ การปลงพระชนมายุสังขารที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้ง ๓ แห่งนี้ มิได้ระบุกาลเวลา มีการระบุในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา คือคัมภีร์มรุตวิลาสสินี อธิบายคัมภีร์พุทธวงศ์ ได้เล่าเหตุการณ์สำคัญของพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพานเดือนวิสาขะ ประชุมพระสาวก ปลงพระชนมายุสังขารเดือนมาฆะ^{๑๕๑}

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าเรื่องเดียวกันมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ๔ แห่งก็เพราะพระสังคีติกาจารย์ท่านจัดตามหลักนวังคสัตถุศาสน์ และตามหลักการจัดหมวดหมู่หลักธรรม เช่น เรื่องการปลงพระชนมายุสังขารเรื่องเดียว เนื้อหาเข้ากับหลักนวังคสัตถุศาสน์ ข้ออุทาน พระสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้ในคัมภีร์อุทาน มีเรื่องแผ่นไหว ๘ ประการ จึงจัดเข้าหมวดธรรม ๘ ข้อ ในคัมภีร์อัฐฎกนิบาตแห่งอังคุตตรนิกาย มีเรื่องการเจริญอิทธิบาท จึงจัดเข้าในหมวดอิทธิบาทสังยุตตแห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย และเรื่องนี้เป็นเนื้อหาตอนหนึ่งของพระสูตรยาว จึงจัดไว้ในหลักนวังคสัตถุศาสน์ ข้อสุตตะ และเนื้อหารวมเป็นพระสูตรยาวจึงจัดเป็นที่ขนิทายมหาวรรค คือเป็นเรื่องใหญ่

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ต้องทำความเข้าใจในเรื่องนวังคสัตถุศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ ในเรื่องหนึ่งๆ ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง มิใช่เป็นการบันทึกซ้ำซ้อนหรือจำผิดพลาด แต่เนื่องจากเรื่องนั้นๆ ถ้ามีข้อความที่สงเคราะห์เข้าในข้อใดข้อหนึ่งในหลักนวังคสัตถุศาสน์ ๙ ข้อ ก็จะปรากฏในที่นั้นๆ อีก ดังนั้น การที่พระมโหกล่าว่า “รายละเอียดที่โลกได้รับทราบเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้นมาจากเอกสารในพระไตรปิฎกเพียงตอนเดียวเท่านั้น คือมหาปริณีพพาน

^{๑๔๙} บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๘๓.

^{๑๕๐} ที.ม. (บาลี) ๑๖๖/๙๑, ๑๖๙/๙๖.

^{๑๕๑} พุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๗๓/๑๙๒.

สูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ยาวที่สุดสูตรหนึ่งในพระไตรปิฎก^{๑๕๒} นั้น เป็นการกล่าวแบบมิได้ศึกษา หลักการการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย จึงทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนว่า มีอยู่แห่งเดียวเฉพาะที่ตน กำลังศึกษาเท่านั้น

๒.๕ นายจุนทกัมมารบุตรถวายสูตรมัททวะ

นายจุนทกัมมารบุตร เป็นบุตรช่างทอง มีฐานะดี ได้สำเร็จโสดาปัตติผลตั้งแต่พบ พระพุทธเจ้าครั้งแรก แต่ไม่มีระบุว่าพบกันที่ไหน^{๑๕๓} เขาได้สร้างวัด สร้างถาวรวัตถุ เช่นพระ คันธกฐีสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า สถานที่พักกลางวัน สถานที่พักกลางคืน ศาลา โรงฉัน กุฏิ ปะรำ และสถานที่จงกรมสำหรับภิกษุสงฆ์ ในสวนมะม่วงของตน มอบถวายแด่ภิกษุ สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน^{๑๕๔}

๒.๕.๑ นายจุนทกัมมารบุตรถวายสูตรมัททวะที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้ค้นพบข้อความที่นายจุนทกัมมารบุตรเข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า ๓ ครั้ง คือ

๑. ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทวะ เขา ถวายสูตรมัททวะแด่พระพุทธเจ้า^{๑๕๕} ไม่ใช่เหตุการณ์ที่นายจุนทกัมมารบุตรพบพระพุทธเจ้าครั้งแรก เพราะเป็นเหตุการณ์ใกล้กาลปรินิพพานของพระพุทธเจ้าแล้ว

๒. อีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์เสด็จไปประทับที่สวนมะม่วงของนาย จุนทวะ เขาได้เข้าเฝ้ากราบทูลให้พระพุทธองค์ฟังว่า เขาชอบใจข้อวัตรปฏิบัติและคำสอนของ พราหมณ์ชาวปัจฉิมภูมิที่สอนเรื่องความสะอาดให้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง บำเรอไฟ สอนให้ลูบคลำ จับต้องแผ่นดิน โคมัยสวด หญ้าเขียวสวด ประคองอัญชลีนอนนุ่มดวงอาทิตย์ พระพุทธเจ้าได้ทรง สอนเรื่องความสะอาดในอริยวินัย คือกุศลกรรมบถ ถ้าบุคคลเป็นผู้มีความสะอาดทางกาย วาจา ใจ จะอาบน้ำหรือไม่อาบ เขาก็เป็นคนสะอาด เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นธรรมสะอาดและเป็น

^{๑๕๒} พระมโน เมตตานนโท, “พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร”, ใน ศิลปวัฒนธรรม, ปี ที่ ๒๑ ฉบับที่ ๙ (กรกฎาคม ๒๕๔๓), หน้า ๒๘.

^{๑๕๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒.

^{๑๕๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒, ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๖-๔๒๗

^{๑๕๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๙/๑๑๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๗, ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๗๕/ ๒๑๔, ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕.

เหตุให้เกิดความสะอาด นายจุนทะพอฟังจบแล้วก็ประกาศตนเป็นอุบาสก^{๑๕๖} การเข้าเฝ้าครั้งนี้ น่าจะเป็นครั้งแรก เพราะนายจุนทะกัมมารบุตรยังนับถือพวกพราหมณ์ชาวปัจฉิมภูมิ เมื่อฟังพระธรรมเทศนาจบจึงประกาศตนเป็นอุบาสก ถ้าเป็นครั้งแรกก็ต้องบรรลุนิเวศน์ในครั้งนั้น แต่มีได้กล่าวถึงการบรรลุมรรคผล ในอรรถกถาก็มิได้อธิบาย

๓. อีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จไปประทับในสวนมะม่วงของนายจุนทะกัมมารบุตร นายจุนทะได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธรูปพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันที่บ้านของตน เขาได้ใช้ภานะทองคำใส่อาหารถวายภิกษุทั้งหลาย เขากราบทูลถามปัญหาเรื่องเกี่ยวกับความเป็นสมณะซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ได้ทรงแสดงลักษณะที่เรียกว่าเป็นสมณะให้เขาฟัง^{๑๕๗}

อรรถกถาที่อธิบายเรื่องนี้ปรากฏข้อความที่ชวนให้เข้าใจว่านายจุนทะบรรลุนิเวศน์ว่า “ตอนจบพระสูตร พระสังคีติกาจารย์มิได้กล่าวถึงมรรคหรือผลของอุบาสก แต่เขาจะความสงสัยได้แน่นอน”^{๑๕๘} ผู้ที่ละความสงสัยได้นี้ จัดเป็นบุคคลกลุ่มเดียวกับผู้บรรลุนิเวศน์ในครั้งนั้นที่ได้บรรลุนิเวศน์ แต่ผู้วิจัยยังไม่พบข้อความที่ระบุเรื่องนี้อย่างชัดเจน

เหตุการณ์ที่นายจุนทะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรนี้ เป็นเหตุการณ์ที่เขาได้พบพระพุทธเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย และเขาได้ถวายภัตตาหารเมื่อสุดท้ายแด่พระพุทธเจ้า ภัตตาหารที่นายจุนทะจัดถวายพระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์นั้น ท่านใช้คำว่า “นายจุนทะกัมมารบุตร ได้ให้จัดเตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีตและสุกรมัททวะอย่างเพียงพอ แล้วส่งคนไปกราบทูลเวลาแต่พระผู้มีพระภาค”^{๑๕๙}

สำหรับ สุกรมัททวะ ที่นายจุนทะถวายพระพุทธเจ้านั้น เป็นภัตตาหารเมื่อสุดท้ายที่พระพุทธองค์ฉัน เพราะทรงฉันแล้วดับขันธปรินิพพาน สุกรมัททวะ ตามมติอรรถกถาซึ่งกล่าวตามเกจิอาจารย์ หมายถึงอาหาร ๓ ชนิด คือ (๑) เนื้อหมูตัวเอกที่ไม่อ่อนไม่แก่เกินไป (๒) บ้างว่าเป็นข้าวที่นุ่มนวลกลมกล่อม ซึ่งมีวิธีปรุงโดยใช้เบญจโครส (ผลิตจากน้ำนมโค ๕ อย่าง คือ

^{๑๕๖} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๖-๒๒๑, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙-๓๒๔.

^{๑๕๗} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๓-๙๐/๓๕๓-๓๕๔, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๓-๙๐/๕๒๑-๕๒๓, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๑๖๑, ในพระไตรปิฎกแสดงเป็นรูปคาถา อรรถกถาแสดงรายละเอียดการเสด็จไปประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ.

^{๑๕๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๙๐/๑๖๙, อัง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๙-๑๒๑/๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๙/๑๑๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๘.

นมสด นมเปรี้ยว เปรี้ยว เนยใส เนยข้น) (๓) บ้างว่าเป็นยาอายุวัฒนะ^{๑๖๐} นี้กล่าวตามมติ คัมภีร์สูมังคลวิลาสินี อรรถกถา महाปรินิพพานสูตร ที่พระพุทธโฆสาจารย์รวบรวมแปลไว้จาก อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ ส่วนปรมัตถที่ปนี อรรถกถาจันทสูตร ที่พระอาจารย์ธัมมปาละ แต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้อธิบายสูตรมัททวะไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) มหาอัญญาถาบอกไว้ว่าเป็นเนื้อหมูที่นุ่มรสสนิท (๒) อาจารย์บางพวกว่าเป็นหน่อไม้ที่หมูชอบไปดูดย่ำ (๓) อาจารย์อีกพวกหนึ่งว่าเป็นเห็ดซึ่งเกิดในบริเวณที่หมูดูดย่ำ (๔) ยังมีอาจารย์พวกอื่นอีกว่าเป็นยาอายุวัฒนะขนานหนึ่ง^{๑๖๑}

คัมภีร์ฎีกาแห่งมหาปรินิพพานสูตร แต่งโดยพระอาจารย์ธัมมปาละ ผู้แต่งปรมัตถที่ปนี ให้ความหมายสูตรมัททวะเป็นเนื้อสุกรป่า และเป็นปวัตตมังสะ คือเนื้อที่เขาทำขายทั่วไป เนื่องจากนายจุนทะเป็นอริยสาวกโสดาบัน ย่อมจัดอาหารที่ไม่มีโทษถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์^{๑๖๒} ส่วนคัมภีร์ปรมัตถที่ปนี ไม่มีฎีกาอธิบาย

๒.๕.๒ นายจุนทะกัมมารบุตรถวายสูตรมัททวะที่ปรากฏในเอกสารที่เกี่ยวข้อง

สำหรับสูตรมัททวะนั้น เป็นเรื่องที่มีการถกเถียงกันในเชิงวิชาการพอสมควร ผู้วิจัยขอเสนอเอกสารที่เกี่ยวข้องในงานวิจัยนี้ ซึ่งส่วนมากได้แสดงความคิดเห็นตามแนวที่อรรถกถาอธิบายไว้ ดังนี้

สูตรมัททวะตามพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งพระนิพนธ์หนังสือพระปฐมสมโพธิกถา โดยทรงรวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ ได้ทรงแสดงพระมติไว้ว่า “สูตรมัททวะนั้นกระทำให้เป็นอันดี คือ ประกอบด้วยโอทนมุขมาสแลเบญจโครส ครั้งนั้นเทพยดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตูก็กมาสนันนิบาตในที่นั้น แล้วใส่ลงซึ่งโอชะอันเป็นทิพย์”^{๑๖๓}

สูตรมัททวะในความเห็นของเสถียร โพธิ์นันทะ ซึ่งได้แสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสูตรมัททวะตามมติแห่งคัมภีร์สูมังคลวิลาสินี^{๑๖๔} และคัมภีร์ปรมัตถที่ปนี^{๑๖๕} แล้วเสนอความเห็นสรุปความได้ว่า

^{๑๖๐} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒.

^{๑๖๑} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๗.

^{๑๖๒} ที่.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๘๙/๒๐๙.

^{๑๖๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๔๔๒.

^{๑๖๔} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒.

ถ้าสุกรมัททวะเป็นเนื้อหมูอ่อน ทำไมจึงเป็นพิษต่อพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ อาหารที่อร่อยภิกษุสงฆ์ฉันได้ ทำไมพระพุทธองค์จึงรับสั่งให้นายจุนทะนำไปฝังเพื่อมิให้ใครกิน สุกรมัททวะต้องไม่ใช่เนื้อหมู สุกรมัททวะ หมายถึงสิ่งของ ๓ อย่าง คือ เห็ด ยารักษาโรค หน่อไม้ที่หมูชอบกิน ถ้าหมายถึงหน่อไม้ ก็ไม่น่าจะเป็นพิษภัย ถ้าพระพุทธองค์ทรงฉันแล้วเป็นเหตุอาการอาพาธกำเริบ เพราะเป็นของแสลง ภิกษุสงฆ์ที่ปกติก็น่าจะฉันได้ ถ้าหมายถึงเห็ดก็มีเค้า เพราะเห็ดที่มีพิษ คนทุกวันนี้กินเข้าไปแล้วเข้าโรงพยาบาลก็ปรากฏอยู่ ถ้าเป็นเห็ดมีพิษ แล้วทำไมนายจุนทะไม่ทราบ และพระพุทธองค์ก็น่าจะตรัสบอกนายจุนทะว่า ต่อไปอย่านำเห็ดอย่างนี้มาทำอาหารถวายภิกษุสงฆ์ แต่มิได้ตรัสเลยกลับรับสั่งให้นำไปฝัง ฉะนั้นไม่น่าจะเป็นเห็ด ปัญหาจึงอยู่ที่สุกรมัททวะเป็นยารักษาโรค โดยวิธีรายนเวช คัมภีร์รายนศาสตร์ของพราหมณ์ ข้าพเจ้าเชื่อว่า สุกรมัททวะเป็นยาที่นายจุนทะปรุงขึ้นเพื่อถวายพระพุทธเจ้าด้วยปรารถนาจะรักษาชีวิตของพระองค์ให้ยืนยาว บาลีท่านจัดสุกรมัททวะอยู่นอกประเด็นขาทนียะและโภชนียะ ท่านบอกว่าทำขาทนียะโภชนียะ และสุกรมัททวะ แสดงว่าสุกรมัททวะไม่ใช่อาหารธรรมดา แต่เป็นอาหารที่ปรุงขึ้นเป็นพิเศษที่นายจุนทะตั้งใจปรุงถวายรักษาพยาบาลพระบรมศาสดา^{๖๖}

สุกรมัททวะในความเห็นของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งท่านได้แสดงข้อคิดเห็นเพื่อมิให้ถกเถียงกันเรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานเพราะเสวยสุกรมัททวะจริงหรือไม่จริง พอสรุปได้ว่า

...ไม่มีอะไรที่จะต้องไปให้ความสำคัญกับสุกรมัททวะเกินกว่าที่เป็นเหตุการณ์ ส่วนที่จะตีความกันว่า สุกรมัททวะ เป็นเนื้อสุกรอ่อน หรือเป็นเห็ดที่หมูชอบกิน นั้นไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ใครสนใจในเชิงวิชาการก็ค้นกันไป ... สุกรมัททวะ ที่เอามาวิเคราะห์วิจารณ์กันนี้เป็นคำแปลของพระอรธกถาจารย์ทั้งนั้น ท่านแปลไว้นานแล้ว ขอให้นึกดู อย่างเวลานี้พระสงฆ์ทั่วไปไม่ค่อยจะรู้จักชื่อและชนิดอาหาร พอจะรู้แค่ว่าในอาหารนั้นมีผักมีพริก แต่ไม่รู้ว่าอาหารหรือกับข้านั้นเรียกชื่อว่าอะไร เมื่อได้ยินชื่ออาหารก็ไม่รู้จักว่า มีเครื่องปรุงอะไร ยิ่งอาหารพิเศษที่หายาก ยิ่งรู้จักได้ยาก สุกรมัททวะเป็นอาหารชนิดพิเศษที่พระไตรปิฎกกล่าวไว้ แต่พอเวลาล่วงมา ระยะเวลาหนึ่ง พระสงฆ์ก็ไม่รู้ชัดว่าอาหารพิเศษชื่อนี้คืออะไรแน่ ท่านก็เลยต้องสันนิษฐานเอาตามที่พอจะสืบสอบกันได้ว่า น่าจะเป็นอย่างนั้น

^{๖๕} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๗.

^{๖๖} เสถียร โพรหมันทะ, ปาฐกถาธรรมเชิงวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๙-๓๔.

อย่างนี้ ท่านกล่าวถึงความหมายของสุกรมัททวะตามมติอรรถกถาของท่าน ส่วนอรรถกถาที่ฉนิกายบอกความหมายไว้ ๓ นัยว่า เนื้อหมูตัวเอกที่ไม่อ่อนไม่แก่เกินไป บ้างว่าเป็นข้าวที่นุ่มนวลกลมกล่อม ซึ่งมีวิธีปรุงโดยใช้เบญจโครส (ผลิตจากน้ำนมโค ๕ อย่าง คือ นมสด นมเปรี้ยว เปรียง เนยใส เนยข้น) บ้างว่าเป็นยาอายุวัฒนะ สำหรับชาวพุทธทั่วไป คงรับทราบไว้ระดับความรู้เท่านั้น^{๑๖๗}

สุกรมัททวะในความเห็นของนาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย ซึ่งได้แสดงความคิดเห็นไว้ในหนังสือความจริงในมหาปริณิพพานสูตร (กรณีพระมโน) ว่า

สุกรมัททวะนั้น เมื่อพิจารณาจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา ก็ได้ความว่า จะว่าเป็นอาหารพิเศษก็ได้ คือเป็นอาหารพิเศษ เพราะไม่ใช่อาหารที่ผู้คนรับประทานกันตามปกติประจำวัน แต่เป็นอาหารที่ปรุงขึ้นเพื่อการนี้โดยเฉพาะ คือนายจุนทะปรุงขึ้นด้วยความหวังว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยแล้วจะมีพระชนมายุยืนยาวต่อไป^{๑๖๘} และไม่ใช่พิเศษ เพราะตั้งใจถวายพระภิกษุสงฆ์ด้วย มิใช่จะเจจงถวายแต่พระพุทธเจ้าองค์เดียว ถ้าพระพุทธเจ้าไม่รับสั่งห้าม นายจุนทะก็ต้องถวายพระสงฆ์ทั้งหมดด้วย^{๑๖๙} ความพิเศษหรือไม่พิเศษ ควรจะอยู่ในกรอบเหตุผลอย่างนี้ มิใช่ด้วยเหตุผลทางความเอริตอร้อยหรือแปลกใหม่ สำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านไม่ได้ฉันอาหารด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นอาหารพิเศษหรือไม่พิเศษ ความพิเศษหรือไม่พิเศษนี้ เป็นเรื่องที่ปุถุชนเอาความรู้สึกของตนไปใส่เอง”^{๑๗๐}

สุกรมัททวะในความเห็นของศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ซึ่งแสดงความคิดเห็นตามมติอรรถกถาที่ฉนิกายแล้วแสดงความคิดเห็นส่วนตัวไว้ในหนังสือวาระสุดท้ายของพระพุทธองค์สรุปความได้ว่า

^{๑๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), กรณีเงื่อนงำ พระพุทธเจ้าปริณิพพานด้วยโรคอะไร, หน้า ๙๕-๑๐๑.

^{๑๖๘} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๕/๔๒๗.

^{๑๖๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๙/๑๑๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๘, ชุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๕, ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๖.

^{๑๗๐} ทองย้อย แสงสินชัย, นาวาเอก, ความจริงในมหาปริณิพพานสูตร (กรณีพระมโน), หน้า ๖๓.

ถ้าสุกรมัททวะเป็นเนื้อสุกรอ่อน ดังที่ชาวพุทธสายเถรวาทเข้าใจกัน ทำให้พระพุทธเจ้า จึงไม่ให้นายจุนทะถวายแก่พระสาวกรูปอื่น ให้ถวายพระองค์ผู้เดียว ที่เหลือรับสั่งให้เอาไป ผึ่ง และตรัสว่า สุกรมัททวะนี้พระองค์เท่านั้นเสวยแล้วจึงสามารถย่อยได้ พิจารณาจาก ข้อความนี้แสดงว่า สุกรมัททวะมิใช่อาหารธรรมดาที่ปรุงด้วยเนื้อหมู ที่ว่าเป็นข้าวอ่อนหุง ด้วยน้ำนมโค ก็มีข้อที่น่าสังเกตที่ว่าย่อยยาก ถ้าเป็นข้าวหุงน้ำนมโคไม่น่าจะย่อยยาก และ พระพุทธองค์ไม่น่าจะตรัสห้ามมิให้ถวายพระสาวกรูปอื่น ที่ว่าเป็นโอสถพิเศษที่ปรุงด้วย ตำหรับสายนศาสตร์ ซึ่งทางฝ่ายมหายานว่าเป็นเห็ดแก่นจันทร์ นำพิจารณาและมีทาง เป็นไปได้ เนื่องจากนายจุนทะทราบว่าพระพุทธองค์ประชวร จึงชวนขวายหาโอสถมาปรุง ถวาย และการที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ถวายแก่พระสงฆ์ ก็เพราะพระสาวกรูปอื่นมิได้ อาพาธ สุกรมัททวะไม่จำเป็นต้องเป็นเนื้อหมู อาจเป็นเห็ดเกิดจากแก่นจันทร์ตามมติ คัมภีร์ฝ่ายสันสกฤต ซึ่งนายจุนทะนำมาปรุงตามตำหรับสายนศาสตร์ถวาย พระพุทธเจ้า”^{๑๗๑}

ผู้วิจัยเห็นว่า มติ ๓ ข้อแรกน่าจะตัดไปได้เลย เพราะถ้าเป็นเนื้อสุกรและอาหารที่ ปรุงด้วยข้าวสุก นมสด นมส้ม เนยใส เปรียง เนยแข็ง และถั่ว ก็จัดเข้าในขาทนียโภชนียาหาร ไม่ต้องกล่าวคำบาลีแยกเป็น ปหุตญจ สุกรมัททว เพราะขาทนียโภชนียะเป็นอาหารที่เรียกรวมอาหารประเภทข้าวสุกขนมสดปลาเนื้อ^{๑๗๒} เมื่อใช้คำแยกสุกรมัททวะจากขาทนียโภชนียะ ก็ ต้องเป็นของต่างชนิดกัน จึงน่าจะเป็นอาหารที่ปรุงพิเศษต่างหากที่เป็นเภสัชเพื่อบำบัดพระ อากาการประชวร หรือเป็นยาบำรุงกำลังที่ใช้สำหรับผู้ขาดสารอาหารบางอย่างที่ปัจจุบันนิยมเรียก “อาหารเสริม”

๒.๕.๓ นายจุนทกัมมารบุตรถวายสุกรมัททวะที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น

เรื่องนายจุนทกัมมารบุตร ถวายสุกรมัททวะแด่พระพุทธเจ้า อันเป็นภักตอาหาร มีที่สุดท้ายนั้น ปรากฏในคัมภีร์พระบาลี ๒ แห่ง คือ ในมหาปรินิพพานสูตร คัมภีร์ที่ขนิทกายน^{๑๗๓} และในคัมภีร์ขุททกนิทกายน อุทาน ตั้งชื่อสูตรว่า จุนทสูตร โดยเอาคำว่า “จุนทสูตร” จากข้อความว่า

^{๑๗๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ศ.พิเศษ, วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์, หน้า ๘๔-๘๗.

^{๑๗๒} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๒๓๙/๒๓๑, ๒๔๙/๒๓๕, ๒๕๔/๒๓๗, ๒๗๑/๒๔๕, ๕๕๔/๓๖๗, ๕๖๗/ ๓๗๔, ๕๗๓/๓๗๗, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๙/๓๖-๓๗๗, ๒๔๙/๔๐๕, ๒๕๔/๔๐๘, ๒๗๑/๔๒๑, ๕๕๔/ ๖๒๙, ๕๖๗/๖๓๙, ๕๗๓/๖๔๕.

^{๑๗๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๙-๑๙๐/๑๑๑-๑๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙-๑๙๐/๑๓๗-๑๓๙.

“ตตร สุกิ ภควา ปาวาย วิหติ จุนทสฺส กมฺมารปฺตฺตสฺส อมฺพวเน”^{๑๗๔} ได้ทราบว่า ในครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สวมมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร^{๑๗๕} มาตั้งเป็นชื่อสูตรข้อความในจุนทสูตรตรงกับข้อความในมหาปริณีพพานสูตร^{๑๗๖} ต่างกันตรงที่มีคำเริ่มต้น ในมหาปริณีพพานสูตรเริ่มว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคครั้งประทับอยู่ตามความพอพระทัยในโกศนครแล้วรับสั่งกับท่านพระอานนท์ว่า มาเถิดอานนท์ เราจะเข้าไปยังกรุงปาวากัน พระอานนท์ทูลรับพระดำรัส พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จไปถึงกรุงปาวา^{๑๗๗} ส่วนในจุนทสูตรเริ่มว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จไปถึงเมืองปาวา^{๑๗๘} นอกนั้นข้อความเหมือนกัน ที่ข้อความนี้ปรากฏในคัมภีร์อุทาน เพราะทรงประสงค์จะไม่ให้นายจุนทหะเหิดร้อนใจในภายหลังได้มีรับสั่งกับพระอานนท์แล้วทรงอุทานว่า “ผู้ให้ท่าน ย่อมเพิ่มพูนบุญ ผู้สำรวจ (ในศีล) ย่อมไม่ก่อเวร ส่วนผู้ฉลาด ย่อมละบาปได้ เพราะสิ้นราคะโทสะและโมหะ ผู้นั้นจึงชื่อว่าปริณีพพานแล้ว”^{๑๗๙}

๒.๖ การบูชาพระพุทธรองค์

การบูชาในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มี ๒ ประการ คือ อามิสบูชา บูชาด้วยสิ่งของ ธรรมบูชา บูชาด้วยธรรม (การปฏิบัติ)^{๑๘๐}

ขณะพระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสืหไสยาอยู่บนพระแท่นภายใต้ร่มไม้สาละ ๒ ต้นนั้น ต้นสาละทั้งสองออกดอกบานสะพรั่งเต็มต้น ร่วงหล่นโปรยปรายตกลงมาบูชาพระพุทธรองค์ ดอกไม้ทิพย์ จุณจันท์ทิพย์ ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกลงมาบูชาพระพุทธรองค์ ทั้งดนตรีทิพย์และสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศบูชาพระพุทธรองค์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “พระองค์ยังไม่จัดว่าเป็นอันได้รับการบูชาด้วยการบูชานี้ แต่พระองค์จะเชื่อว่าเป็นอันได้รับการบูชาจากบริษัท ๔ ก็ด้วยการที่บริษัท ๔ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่”^{๑๘๑}

^{๑๗๔} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๔.

^{๑๗๕} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕.

^{๑๗๖} ที.ม. (บาลี) ๑๘๗/๑๑๑, ๑๘๗/๑๒๐.

^{๑๗๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๙-๑๙๐/๑๑๑-๑๑๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙-๑๙๐/๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๗๘} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๔, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕.

^{๑๗๙} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๘, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๓๐.

^{๑๘๐} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๗/๘๘, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^{๑๘๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗/๑๒๑-๑๒๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๔๘.

๒.๖.๑ การบูชาพระพุทธรูปองค์ที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

พระอรรถกถาจารย์ พรรณนาการที่เหล่าเทวดาพากันบูชาพระพุทธรูปแล้วได้อธิบายเรื่องทีพระองค์ถือว่าไม่เป็นการบูชาไว้ และพระฎีกาจารย์ได้อธิบายขยายความอีก สรุปความได้ว่า

พระพุทธรูป ทรงสำเร็จสืงไสยาโดยพระปรีศวเบื้องขวาบนพระแท่นภายใต้ร่มไม้สาละ ๒ ต้น ทอดพระเนตรเห็นความอดุสสาหะของบริษัทที่มาประชุมกันตั้งแต่พื้นแผ่นดินจนถึงขอบจักรวาล และตั้งแต่ขอบจักรวาลจนถึงพรหมโลกพากันบูชาสักการะอย่างใหญ่หลวง พระองค์ได้มีรับสั่งกับพระอานนท์ว่า ทีพระองค์ทรงตั้งความปรารถนาแทบบาทมูลพระพุทธรูปเจ้าที่บังกรขอตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้า มิได้ต้องการการบูชาอย่างนี้ มิได้บำเพ็ญบารมีมาเพื่อต้องการสิ่งเหล่านี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ตั้งประเด็นถามเองตอบเองว่า เพราะเหตุไร ในที่อื่นพระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสพรรณนาอานิสงส์แห่งอามิสบูชาว่า กำหนดไม่ได้ แต่ในที่นี้กลับทรงปฏิเสธการบูชาอย่างยั้งนี้ ทีทรงปฏิเสธการบูชาอย่างนี้ ก็ด้วยจะทรงอนุเคราะห์บริษัท และทรงประสงค์จะให้พระศาสนาดำรงอยู่นาน เพราะถ้าพระองค์มิได้ทรงปฏิเสธไว้อย่างนี้ ต่อไปภายหน้า ภิกษุทั้งหลายจะไม่บำเพ็ญศีล ไม่บำเพ็ญสมาธิ ไม่เจริญวิปัสสนา จะเที่ยวชักชวนทายกทายิกาทำการบูชาสักการะเท่านั้น การบูชาด้วยอามิสนั้น ไม่สามารถจะดำรงพระศาสนาไว้ได้แม้ชั่วเวลาฉันทัดมคำหนึ่ง การสร้างวิหารสักพันแห่ง การสร้างเจดีย์สักพันองค์ ก็ไม่สามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้อานิสงส์ย่อมเกิดมีแก่ผู้กระทำเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติชอบ เป็นการบูชาที่สมควรแก่พระพุทธรูปเจ้า และสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ การปฏิบัติชอบนั้น พระพุทธรูปเจ้าทรงปรารถนาและสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้^{๑๘๒}

๒.๗ สังเขปนียสถาน ๔ ตำบล

พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อพระพุทธรูปเจ้าล่วงลับไปแล้ว จะทำให้ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ทุกสารทิศไม่ได้พบปะกันเพราะไม่ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปเจ้าได้มีรับสั่งฝากพระอานนท์ไว้ว่า

อานนท์ สังเขปนียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่(เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู คือ

๑. สังเขปนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตประสูติในที่นี้”

^{๑๘๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๙๓-๑๙๔, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๙๙/๒๑๘.

๒. สังเวชนียสถานที่ถูกบุกรุกผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้”

๓. สังเวชนียสถานที่ถูกบุกรุกผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตทรงประกาศ ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้”

๔. สังเวชนียสถานที่ถูกบุกรุกผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตได้เสด็จดับ ขันขันธ์นิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุในที่นี้”^{๑๘๓}

สังเวชนียสถานข้อที่ ๔ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันขันธ์นิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ คำว่า อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ นี้แปลทับศัพท์ มาจากคำภาษาบาลีว่า อนุปาทิสเสาย นินพพานธาตุยา ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ๔ แห่ง คือ

๑. ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องเหตุแห่งแผ่นดินไหวว่า “คราวที่ตถาคต ปริณิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ แผ่นดินนี้ก็ไหว สั่นสะเทือน เลื่อนลั่น นี่เป็นเหตุปัจจัย ประการที่ ๘ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง”^{๑๘๔}

๒. ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องเหตุที่ทำให้พระวรกายของพระองค์บริสุทธิ์ ผุดผ่องว่า “อาณนที กายของตถาคตย่อมบริสุทธิ์ ผีบรรณผุดผ่องอย่างยิ่งในกาล ๒ คราว คือ ในราตรีที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในราตรีที่ตถาคตปริณิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ”^{๑๘๕}

๓. ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องบิณฑบาต ๒ อย่างที่มีผลมากกว่า “บิณฑบาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่นๆ คือบิณฑบาตที่ตถาคตเสวยแล้วตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ บิณฑบาตที่ตถาคตเสวยแล้ว ตถาคตปริณิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ”^{๑๘๖}

๔. ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องสังเวชนียสถานนี้ว่า “ตถาคตได้เสด็จดับขันขันธ์นิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุในที่นี้”^{๑๘๗}

^{๑๘๓} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๘๔} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๑/๙๗, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘.

^{๑๘๕} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๕/๑๑๘, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๕/๑๔๕.

^{๑๘๖} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๗/๑๒๐, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๗/๑๔๖-๑๔๗.

^{๑๘๗} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ เป็นนิพพานข้อหนึ่งใน ๒ ข้อที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ พอสรุปได้ว่า สอุปาทิสเสนิพพานธาตุ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์ อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์แล้ว^{๑๘๘} ตามนัยหนึ่งที่อธิบายกันมาว่า สอุปาทิสเสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ อนุปาทิสเสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ^{๑๘๙}

๒.๗.๑ สังเขปนียสถาน ๔ ตำบลที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น

พระสูตรที่แสดงการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องสังเขปนียสถาน ๔ แห่ง นอกจากจะปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร^{๑๙๐} ยังปรากฏในจตุกกนิบาตแห่งคัมภีร์อังคุตตรนิกาย^{๑๙๑} ที่พระสังคีติกาจารย์ จัดเรื่องสังเขปนียสถาน ๔ แห่งไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ก็เพราะสังเขปนียสถานมี ๔ ประการ^{๑๙๒} ตั้งชื่อสูตรว่าสังเขปนียสูตร โดยเอาคำว่า “สังเขปนียานิ” จากข้อความว่า “จตุตทาริมานิ อานนุท สททสุส กุลปุตตสุส ทสสนียานิ สังเขปนียานิ จานานิ”^{๑๙๓} “อานนทฺ สังเขปนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู”^{๑๙๔} มาเป็นชื่อสูตร ข้อความในสังเขปนียสูตรตรงกับข้อความในมหาปริณิพพานสูตร^{๑๙๕} สังเขปนียสูตรเป็นข้อความสั้นๆ เริ่มด้วยคำว่า “จตุตทาริมานิ อานนุท...” จบลงด้วยคำว่า “... สังเขปนียานิ จานานิ”

๒.๗.๒ สังเขปนียสถาน ๔ ตำบลที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

อรรถกถาได้อธิบายเรื่องครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายจะมาเข้าเฝ้า ๒ คราว คือมารับกัมมัฏฐานตอนใกล้เข้าพรรษา และพอออกพรรษาก็พากันมาราบทูลบอก

^{๑๘๘} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๔๔/๒๖๕-๒๖๖, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒-๓๙๓.

^{๑๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (เล่มใหญ่), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด ๒๕๔๕), หน้า ๖๖

^{๑๙๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๙๑} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๘/๑๓๖-๑๓๗, อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐.

^{๑๙๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๘/๑๓๖-๑๓๗, อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐.

^{๑๙๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๘/๑๓๖-๑๓๗.

^{๑๙๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐.

^{๑๙๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔.

คุณวิเศษที่ตนทำให้เกิดขึ้นเนื่องจากการประกอบกัมมฐานที่รับไป ซึ่งพระอานนท์ได้กราบทูล พระพุทธองค์ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปแล้วจะไม่มีภิกษุทั้งหลายไปมาดังที่กล่าว

พระพุทธองค์ทรงดำริว่า ที่พระอานนท์บอกว่าจักไม่ได้เห็นภิกษุทั้งหลายที่น่าเจริญใจ ตถาคตจักบอกสถานที่ที่ให้เห็นสิ่งที่น่าเจริญใจ ซึ่งก็คือสังฆเวชนียสถาน ๔ แห่ง^{๑๙๖} คำว่า “สังฆเวชนียานิ” พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า สังเวชนกานี คือให้เกิดสังเวช^{๑๙๗}

คัมภีร์ฎีกาได้อธิบายความหมายว่า คำว่า สังเวชนกานี ได้แก่ ความสังเวช คือ ญาณพร้อมทั้งโอตตปปะ (ความรู้กับความเกรงกลัวบาป)^{๑๙๘} คำนี้ส่วนมากจะแปลทับศัพท์ คือสังเวชนียานิ ก็แปลว่า สังเวช ทำให้เข้าใจความหมายผิดไป สำหรับคำว่า “สังเวช” นี้ใน ความหมายภาษาไทยหมายถึงกิริยาอาการที่รู้สึกเศร้าสลดหดหู่ เช่นสลดหดหู่ผู้ที่ตนเคารพนับถือซึ่งประพุดิตนไม่เหมาะสม สังเวค ก็หมายถึงความสลด^{๑๙๙} ความหมายนี้คงจะไม่ถูกต้อง เพราะคำนี้มาคู่กับคำว่า ทสสนียานิ ซึ่งแปลว่า นาดูน่าชม แล้วนาดูน่าชมกลับไปสลดหดหู่ได้ อย่างไร เมื่อพิจารณาคำอธิบายที่ว่า ความสังเวช ก็คือญาณพร้อมทั้งโอตตปปะ (ความรู้กับความเกรงกลัวบาป) ก็น่าทำความเข้าใจ ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า “ธมมสังเวโค” ความสังเวชในธรรม ถ้าถือเอาหมายในภาษาไทย ก็หมายถึงความสลดหดหู่ในธรรม คงจะไม่ถูกต้อง จึงได้ค้นคว้า ในขณะที่เขียนงานวิจัยนี้ได้พบว่า ธรรมสังเวชก็เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า^{๒๐๐} แต่ไม่ใช่ความสลดหดหู่ เพราะฎีกาได้อธิบายว่า ธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์นั้น คือ ญาณพร้อมทั้งโอตตปปะที่เกิดขึ้นตามธรรมตา^{๒๐๑} คัมภีร์สารัตถ์ปกาสินีได้อธิบายธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าว่า

^{๑๙๖} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๐๒/๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๙๗} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๐๒/๑๘๘.

^{๑๙๘} สังเวโค นาม สโหดตปป์ภาณ ใน ที.ม.ฎีกา ๒/๒๐๒/๒๒๑.

^{๑๙๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๐.

^{๒๐๐} ตสุมี ขณ ภาควโตะ ธมมสังเวโค อุปปชช ใน อง.เอกก.อ. ๑/๕๓/๖๑.

^{๒๐๑} ธมมสังเวโคติ ธมมตาวเสน อุปปชชนกั สโหดตปป์ภาณ ใน อง.เอกก.ฎีกา ๑/๕๓/

พระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่ฉันอาหารโดยไม่พิจารณา ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ คราวบวชในสำนักของเรา ก็มีได้บวชเพราะอยากได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช แต่บวชเพื่อต้องการอรหัตตผล มาคราวนี้พวกเธอมีได้ทำ สิ่งที่ไม่ดีมีสาระให้เป็นสาระ มีได้ทำสิ่งที่ไม่ดีมีประโยชน์ให้มีประโยชน์ จึงทรงเกิดธรรมสังเวช^{๒๐๒}

คำว่า “ไปดู” แปลจากคำว่า “ทัสสนีเย” น่าจะไม่ตรงความหมายตามพระพุทธ ประสงค์ เพราะข้อความบริบทที่พระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ภิกษุทั้งหลายพ้อออกพรรษาพากันมาเฝ้า(พบ)พระตถาคต ทำให้ปวงข้าพระองค์ ได้พบภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ได้มีโอกาสสัมมนากัน(ปยุรุปาสนา) ต่อไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จ ปรีณิพพานแล้วปวงข้าพระองค์จักไม่มีโอกาสพบปะสัมมนากันอีก”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “จตุตตริมาณี อานนท สทฺธสฺส กุลฺปุตุตฺตสฺส ทสฺสนียานิ สฺวชนียานิ จานานี” ซึ่งน่าจะแปลว่า ดูกรอานนท์ สถานที่ ๔ แห่งต่อไปนี้ เป็นที่ก่อให้เกิด พลังใจ (สังเวชนียะ) เป็นที่พบปะ (ทัสสนีเย) ของกุลบุตรผู้มีศรัทธา” ความหมายอย่าง กว้างขวางคือ เป็นที่รวมพลังชาวพุทธนั่นเอง ซึ่งมีความหมายกว่าไปดูเฉยๆ

คำว่า สังเวช แปลจากคำว่า สังเวชนียะ ไม่ใช่ความสลดหดหู่แน่นอน เพราะนาง ทาสีของพราหมณ์ในหมู่บ้านคยาได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้วนางเกิดความสังเวช (ความอางหาญ) ซึ่งอรรถกถาหมายถึงญาณพร้อมด้วยโสตตปปะ^{๒๐๓} คัมภีร์ปรมัตถทีปนีได้อธิบายสังเวชที่เกิดกับ หญิงชาวบ้านไว้ว่า “สมัยที่พระสกุลาเถรียังเป็นคฤหัสถ์เติบโตรู้เต็ยงสาแล้ว ได้ฟังธรรมเทศนา ของพระเถระรูปหนึ่งเกิดความสังเวชจึงออกบวชเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล”^{๒๐๔} บุคคลที่เกิดความสังเวช ไม่ใช่บุคคลที่สลดหดหู่หมดอาลัยตายอยาก แต่เป็นบุคคลที่เกิดสังเวช แล้วเริ่มตั้งความเพียร มีพระบาลีรับรองว่า “บุรุษอาชาไนยสังเวชแล้วเริ่มบำเพ็ญเพียรโดย แยกกาย”^{๒๐๕} ซึ่งคัมภีร์อภิธรรมมวตารได้อธิบายว่า “บุคคลผู้มีความกล้าหาญเป็นบุคคลที่มี

^{๒๐๒} ส.น.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๑๗.

^{๒๐๓} ขุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๘๓๓-๘๓๘/๘๓-๘๔, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๓๓-๘๓๘/๘๖-๘๗, ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๘๓๘/๒๔๖.

^{๒๐๔} ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๔๕/๑๑๖.

^{๒๐๕} สวิคโค โยนิโส ปทหติ ใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๓/๑๓๑-๑๓๒.

ความเพียร และความเพียรนั้นมีลักษณะอุตสาหกรรม เป็นปทัฏฐานแห่งความสังเวช”^{๒๐๖}
 คัมภีร์ฎีกาอภิธรรมวาทารอธิบายว่า “ความสังเวช คือญาณที่เกิดจากความสังเวช”^{๒๐๗}

๒.๗.๓ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลในเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เมื่อพิจารณาจากคำอธิบายของอรรถกถาและฎีกาแล้วจะพบว่า สถานที่ที่ทำให้เกิดความสังเวชนั้นเป็นสถานที่ที่ทำให้เกิดความอากาญญ เป็นสถานที่ที่กระตุ้นเตือนให้บุคคลรีบเร่งทำความดี เรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็ได้ให้ความหมายแห่งสังเวชนียสถานตามนัยที่อรรถกถาอธิบายเช่นกันว่า

สังเวชนียะ ในที่นี้หมายถึงสถานที่ที่พุทธบริษัทจะเกิดกำลังใจ หรือจะเกิดความเร่งร้ำกระตุ้นให้เกิดแรงใจขึ้น สถานที่ทั้ง ๔ แห่งนี้เมื่อพุทธบริษัทไปดูไปเห็นแล้ว การที่ได้ไปดูไปเห็นนั้น จะกระตุ้นเตือนจิตให้เกิดความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ ระลึกถึงพระสาวกที่ทรงจำสืบทอดคำสั่งสอน จิตใจโน้มไปใน การที่จะนำคำสั่งสอนไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นผู้ไม่ประมาท สังเวชในที่นี้มีความหมายตามที่ท่านอธิบายไว้ในคัมภีร์^{๒๐๘}

ส่วนความหมายในภาษาไทย มันเปลี่ยนไป ท่านให้ความหมายว่า สังเวชนียสถาน คือสถานที่ทางพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดสังเวช มี ๔ แห่ง คือ

๑. สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ได้แก่ สวณภูมิพินิ ปัจจุบันได้แก่ รุมมินเด (Rummindei) ในประเทศเนปาล
๒. สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ ที่ควงพระศรีมหาโพธิ ปัจจุบันได้แก่ พุทธคยา (Buddha Gaya หรือ Bodh Gaya) ประเทศอินเดีย
๓. สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ปัจจุบัน ได้แก่ สารนาถ ประเทศอินเดีย

^{๒๐๖} อภิ.วตาร (บาลี) ๒๐.

^{๒๐๗} อภิ.วตารฎีกา (บาลี) ๒๖๘.

^{๒๐๘} มโนสมุตเตชตยาติ จิตตัสสเวชนตยา ใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๖๘/๓๓๔, การกระทำใจให้เกิดความเร่งร้ำ คือการกระทำจิตให้สังเวช, หมายความว่า การกระทำจิตให้สังเวช ก็คือการกระทำใจให้สมุตเตชตยา (กระตุ้นเตือนนั่นเอง), และ ใน พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต). ตามทางพุทธกิจ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒-๙๓.

๔. สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือ ป่าสาละวัน เมืองกุสินารา ปัจจุบัน ได้แก่ เมืองกาเซีย (Kasia หรือ Kusinagara) ประเทศอินเดีย^{๒๐๙}

๒.๘ วิธีการปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคต

เรื่องการปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตนั้น พระอานนท์เป็นผู้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ได้มีรับสั่งให้ปฏิบัติต่อพระสรีระขององค์อย่างเดียวกับที่ปฏิบัติต่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยให้นำผ้าไหมมาห่อพระบรมศพแล้วสลักกับห่อด้วยสำลีจนถึง ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพใส่ลงในรางน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กนำไม้หอมมาสร้างจิตกาธาน และให้สร้างสถูปเจดีย์ไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อเป็นสถานที่สักการบูชาของพุทธบริษัท^{๒๑๐}

เรื่องที่ทรงรับสั่งให้พากันสร้างสถูปนี้ถือว่าเป็นสาเหตุให้มีสถูปเจดีย์จนกระทั่งถึงปัจจุบัน แรกเลยที่เดียวก็สร้างขึ้นในชมพูทวีปหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน มาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสถูปเจดีย์จำนวนถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ จากนั้นมาการสร้างสถูปเจดีย์ก็ได้ขยายไปยังประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ไม่มีศาสดาองค์ไหนที่ศาสนิกจะสร้างสถูปเจดีย์อุทิศถวายเป็นสถานที่สักการะบูชาเท่ากับสถูปเจดีย์ที่ศาสนิกสร้างถวายพระพุทธเจ้าโคดม

๒.๙ ฎุปารหุบุคคล ๔

พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงฎุปารหุบุคคล คือบุคคลที่ควรสร้างสถูปเจดีย์ถวายเป็นสถานที่บรรจุอัฐิธาตุแก่พระอานนท์ว่า

“อานนท์ ฎุปารหุบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย) ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฎุปารหุบุคคล
๒. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นฎุปารหุบุคคล
๓. พระสาวกของพระตถาคตเป็นฎุปารหุบุคคล

^{๒๐๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๑๖๐-๑๑๖๑.

^{๒๑๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๑๒๔-๑๒๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

๔. พระเจ้าจักรพรรดิเป็นอุปารหบุคคล”^{๒๑๑}

๒.๙.๑ อุปารหบุคคล ๔ ในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากข้อความเกี่ยวกับอุปารหบุคคล มีเนื้อหาที่พ้องกันว่าศึกษา ในด้านตัวบุคคลผู้ควรแก่สญู ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือบุคคลผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แล้วสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ตรัสรู้ตาม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอุปารหบุคคลซึ่งควรสร้างสญูปถวายที่กล่าวถึงในอุปารหบุคคลนี้ หมายถึงพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งที่ล่วงไปแล้วทั้งที่จะมาตรัสรู้ในอนาคตและที่ตรัสรู้แล้วประกาศศาสนาเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน เป็นบุคคลที่เรียกกันว่าพระโพธิสัตว์ซึ่งได้บำเพ็ญบารมีสร้างคุณความดีมาหลายภพหลายชาติ ชาติสุดท้ายได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แบ่งเป็น ๓ พวก คือ อดีตพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ล่วงไปแล้ว อนาคตพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต และปัจจุบันพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้แล้วประกาศศาสนาแผ่ไปในปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าโคดมของเราทั้งหลาย เป็นปัจจุบันนพุทธเจ้า พระองค์ตรัสรู้แล้วประกาศศาสนาแล้วแม้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว แต่หลักธรรมคำสั่งสอนที่เป็นองค์แทนของพระองค์ยังเหลืออยู่ เป็นแสงสว่างสาดส่องกำจัดความมืดคือโมหะให้สรรพสัตว์ได้มองเห็นทางแห่งสันติสุข

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เกิดขึ้นในโลกเดียวกัน^{๒๑๒} ได้ครั้งละ ๑ องค์ จะเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ไส้เรียกกัน ๒ องค์ไม่ได้^{๒๑๓} บุคคลผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ ต้องดำรงอยู่ในบุรุษเพศเท่านั้น^{๒๑๔} บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาเฉียบแหลมเป็นผู้อธิษฐานจิตดำเนินชีวิตตามอริยมรรคกล่าวคือหลักธรรมที่เป็นเหตุให้ตรัสรู้^{๒๑๕} ต้องเกิดเป็น

^{๒๑๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๑๒๕-๑๒๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓-๑๕๔.

^{๒๑๒} หมายถึงจักรวาลเดียวกัน ใน อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๗๗/๔๑๓.

^{๒๑๓} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๗๗/๒๙, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๗/๓๔.

^{๒๑๔} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๗๗/๒๙, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๗/๓๕.

^{๒๑๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๒๑, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๕/๑๒๒, อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/

มนุษย์เป็นบุรุษ มีอุปนิสัย ได้เคยเกิดพบพระพุทธเจ้าและตั้งความปรารถนาขอเกิดเป็นพระพุทธเจ้าต่อหน้าพระพักตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต ได้ฌานอภิญญา แม้จะต้องสละชีวิตเพื่อให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ยอม มีความพอใจในการสร้างกุศล^{๒๑๖} นอกจากนี้ยังประกอบด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ เช่น บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ได้พบเห็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ฟังข่าวด้วยตนเอง ได้ฟังจากผู้อื่น หรือไม่ได้เห็นไม่ได้ฟังเอง ไม่ได้ฟังจากผู้อื่น แต่ดำรงรักษาพุทธวงศ์ แล้วมีจิตน้อมไปในพระโพธิญาณ ตั้งจิตไว้อย่างมั่นคงในพระโพธิญาณ เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย มีอริยาตัยกรุณาเป็นปกติ พากเพียรพยายามเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โดยไม่เบียดเบียน ชักนำบุคคลให้กระทำประโยชน์เกื้อกูล^{๒๑๗}

ตามข้อความที่กล่าวนี้ ดูเหมือนกับว่า หลักการในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สวณการที่บุคคลจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไว้สำหรับบุรุษเท่านั้น ในเรื่องนี้ต้องทำความเข้าใจ บุรุษเพศถือเป็นเพศที่แข็งแกร่งเด็ดเดี่ยว กล้าที่จะออกไปเผชิญกับภยันตรายต่างๆ ในป่าดงดิบ ในขณะที่ออกบวชแสวงหาทางหลุดพ้น สตรีนั้นไม่แข็งแกร่งพอที่จะออกไปอย่างนั้น มิใช่ว่ากีดกันไม่ให้สตรีได้รับฐานะอันสูงสุด สตรีก็อาจได้รับฐานะนี้ แต่ต้องปรารถนาการเกิดเป็นบุรุษก่อน และก็ต้องสั่งสมกุศลกรรมที่จะส่งผลให้เกิดเป็นบุรุษให้เต็มเปี่ยม มิฉะนั้นจะเกิดเป็นครั้งบุรุษครั้งสตรี สำหรับเรื่องนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้แง่คิดไว้ว่า

เรื่องเป็นพระพุทธเจ้านี้ หนึ่ง ขั้นตอนไม่ต้องคำนึงถึงความเป็นหญิงเป็นชาย อยู่ที่ความเป็นมนุษย์ และบนพื้นฐานนี้ เมื่อมองในแง่ของความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย มีศักยภาพที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ทุกคน แต่สอง ตอนที่เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องเป็นผู้ชาย เพราะเกี่ยวกับเรื่องที่ว่าเวลาเป็นพระพุทธเจ้า จะมีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

๑. การค้นพบสัจธรรม
๒. การประกาศพระศาสนา

ในขั้นก่อนจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า มีการบำเพ็ญบารมี ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพชีวิตชนิดที่ว่าถึงไหนถึงกัน ซึ่งทำได้ยากสำหรับผู้หญิง ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะออกบวช ต้องสละวังไปอยู่ในป่าและทดลองวิธีปฏิบัติทุกรูปแบบ ผู้หญิงทำลำบากมาก เรียกว่าทำไม่ได้เลย ในชีวิตท่ามกลางสภาพอย่างนั้น ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว การที่จะทำงานเที่ยวจาริกไปทุกแห่งทุกที่ ค้ำแรมพระองค์เดียวได้ทุก

^{๒๑๖} ชุ.จரிய.อ. (บาลี) ๑๙/๓๒๙-๓๓๑.

^{๒๑๗} ชุ.จரிய.อ. (บาลี) ๓๓๓-๓๓๔, ๓๓๖-๓๓๘, ๓๘๐-๓๘๒.

หนทุกแห่ง ก็ไม่เป็นที่สะดวกเลยสำหรับภาวะของหญิงก็เลยเป็นหลักที่ว่า เวลาเป็นพระพุทธรเจ้าจะเป็นในภาวะที่เป็นชาย ทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน และจะเกิดเปลี่ยนเป็นหญิงเป็นชายไปได้เรื่อยๆ ฉะนั้นจะไปพูดว่าผู้หญิงเป็นพระพุทธรเจ้าไม่ได้เดี๋ยวจะเข้าใจผิด มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเป็นพระพุทธรเจ้าได้ แต่ในระยะบำเพ็ญบารมีไปจนถึงการตั้งพระศาสนาจะเป็นผู้ชาย”^{๒๑๘} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาเอกในโลก เป็นผู้ที่ชาวโลกพึงสร้างสถูปถวาย และก็มีสถูปจำนวนมากกว่าศาสดาไหนๆ ในโลก

บุคคลที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้านอกจากที่กล่าวแล้ว ยังต้องบำเพ็ญบารมียาวนาน จนกว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า เร็วที่สุด ๔ อสงไขย ๑ แสนกัป ปานกลาง ๘ อสงไขย ๑ แสนกัป ช้าที่สุด ๑๘ อสงไขย ๑ แสนกัป^{๒๑๙}

พระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ได้กระทำอริการสั่งสมบุญกุศลมาแล้วในพระพุทธรเจ้าในอดีต ในปางก่อน ไม่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานในศาสนาของพระพุทธรเจ้าในอดีต ได้กระทำความเพียรเฉพาะส่วนบุคคลแล้วได้ตรัสรู้เฉพาะตน มิได้รับการสั่งสอนจากพระพุทธรเจ้า ได้บรรลุโพธิญาณเฉพาะอย่าง ในระหว่างพุทธันดร คือช่วงระยะเวลาที่ไม่มีพระพุทธรเจ้ามาตรัสรู้^{๒๒๐} ได้บรรลุมรรคผล ในกาลที่ไม่มีพระพุทธรเจ้ามาอุบัติ^{๒๒๑}

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดกปรากฎ มีพระราช ทรงแสดงธรรมสังเวช กำหนดไตรลักษณ์เจริญวิปัสสนาจนเกิดปัจเจกโพธิญาณ เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า^{๒๒๒} เมื่อสำเร็จเป็นพระปัจเจก-พุทธเจ้า เพศกฤหัสถ์จะหายไป จะครองจีวรมีอัฐบริขารเกิดขึ้นพร้อม^{๒๒๓}

พระปัจเจกพุทธเจ้า บรรลุธรรมสิ้นอาสวกิเลส แต่มิได้ตั้งศาสนา ไม่มีบริษัท ๔ ได้สั่งสอนประชาชน ดังเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาชาดกกว่า ในอดีตชาติพระโพธิสัตว์ก็ได้รับ

^{๒๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ปัญหาคัมภีร์ : บททดสอบสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : หจก. เอมี เทรตติ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๒๑๙} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๖๖.

^{๒๒๐} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๘๔-๘๕/๑๕๒.

^{๒๒๑} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๕/๕๒๙.

^{๒๒๒} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๑๗๓.

^{๒๒๓} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/๓๒-๓๓.

ฟังคำสอนของพระปัจเจกพุทธเจ้า คือ พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ได้ฟังธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ องค์ จึงทรงสละราชสมบัติเสด็จออกผนวชเป็นฤาษี^{๒๒๔}

พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กำหนดเอาตอนที่ฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๒๕} สาวกคือศิษย์ มี ๒ ประเภท ได้แก่ ผู้มีผลธรรมอันมาแล้วและผู้มีผลธรรมอันยังไม่มา บรรดาสาวกทั้ง ๒ นั้น ผู้มีผลธรรมอันมาแล้ว เรียกว่า สาวกเพราะเกิดขึ้นโดยอริยชาติในที่สุดแห่งการฟัง สาวกนอกจากนี้ เรียกว่า สาวก เพราะฟังโอวาทของครู^{๒๒๖} สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือภิกษุผู้ทำลายกิเลสได้แล้ว^{๒๒๗}

บุคคลผู้ที่จะมาเกิดเป็นสาวกระดับเอตทัคคะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะต้องตั้งความปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้าในปางก่อนแล้วเวียนว่ายตายเกิด สร้างสมคุณความดีหลายภพชาติ^{๒๒๘}

สาวกคือผู้ฟังนั้น ไม่ใช่ฟังอย่างเดียว สาวกของพระพุทธเจ้านั้น ฟังแล้วได้บรรลุคุณธรรมสิ้นอาสวกิเลสในที่ที่ฟังธรรมนั้น หรือฟังแล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติ ตามสมควรแก่เพศภาวะของแต่ละคนจนได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้สมควรแก่สญฺญ การสร้างเจตีย์บรรจฺจุธาตุของปุกฺกุชน (เว้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิ) แม้เป็นพระภิกษุผู้มีศีล ก็ไม่ทรงอนุญาตให้สร้าง ยุคหลังปรีนิพพานก็ไม่ปรากฏธรรมเนียมนี้ พระพุทธโฆสจารย์ยืนยันว่า ไม่มีในศรีลังกาและที่อื่น แต่

^{๒๒๔} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๖/๓๑-๓๘.

^{๒๒๕} สาวโกติ ... สมมาสมพุทธสฺส ฐมฺมเทศนาย สวณฺเฑ ชาโต ... สาวโก ใน ขุ.อิตฺติ.อ. (บาลี) ๘๔/๓๐๒, สตฺถุ ฐมฺมเทศนาย สวณฺเฑ ชาตาทิ สาวกา ใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๐.

^{๒๒๖} สาวโกติ อนฺเตวาลิโก, โส ทฺวิโร อากตฺมโล อนาถตฺมโล จ, ตตฺถ อากตฺมโล สวณฺเฑ อริยาย ชาติยา ชาโตติ สาวโกติ วุจฺจติ, อิตโร ครุณฺโ อิวาทํ สฺฐนาตีติ สาวโก ใน นีติ.ธาตุ. (บาลี) ๑๗/๓๒๓, นีติ.ธาตุ. (ไทย) ๖๓๔.

^{๒๒๗} สาวโกติ ภินฺนภิเลโส ภิกฺขุ สมมาสมพุทธสฺส สาวโก ใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๔๘.

^{๒๒๘} เอเตเนว นียาเมน กลฺยาณกมฺมํ กตฺวา ตโต จูโต เทวโลเก นิพฺพตฺติ เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สฺสรนฺโต เอกนวุตฺกปฺเป สมฺปตฺตี อนฺภวิตฺวา ... ใน อง.เอกก. (บาลี) ๑/๑๒๙, เยสํ อคฺคสาวกภาวาย อภินิหารอ, เตสํ เอกํ อสงฺเขยฺยํ กปฺปานํ สตฺสทฺสสฺสจ สมฺภาารสมฺภารณํ อิจฺฉิตฺพุพฺ, เยสํ มหาสาวกภาวาย, เตสํ กปฺปานํ สตฺสทฺสสฺสเมว ใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๓.

บ้านเราปัจจุบันสร้างเจดีย์บรรจุกระดูกกันดาษดื่น บางเจดีย์ใหญ่สง่างามเหนือของพระพุทธรเจ้า
เสียอีก อนาคตนานไกลคงสับสนกันมาก

พระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงกษัตริราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก ทรงประพตจักรวรรดิ
วัตร ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ทรง
มีแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว
๒๒๙

พระเจ้าจักรพรรดิ ตามความหมายที่ปรากฏในพระบาลี จะต้องเป็นบุคคลที่ครองผืน
แผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ตกมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งยกย่องกันเป็น
จอมจักรพรรดิ พระองค์ก็ได้มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต พระเจ้าจักรพรรดิในปัจจุบันที่
ได้รับการถวายพระนาม ดูจะไม่เข้ากับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นเพียงยืมพระ
นามพระเจ้าจักรพรรดิมาใช้

๒.๙.๒ ฎปารหุคค ๔ ที่มาในคัมภีร์อื่น

เรื่องฎปารหุคค นอกจากมาในมหาปริณิพพานสูตรแล้ว ยังมาในคัมภีร์ อัง
คุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ตั้งชื่อสูตรว่า ฎปารหุสูตร โดยเอาคำว่า “ฎปารหา” จาก
ข้อความว่า “จตุตาโรเม อานนุท ฎปารหา”^{๒๓๐} “ดูก่อนอานนุท บุคคลผู้ควรสร้างสฎปให้มี ๔
พวก”^{๒๓๑} มาตั้งเป็นชื่อสูตร ข้อความในฎปารหุสูตรตรงกับข้อความในมหาปริณิพพานสูตร^{๒๓๒}
แต่ไม่จบข้อ มีเฉพาะข้อความ ๓ บรรทัดแรก ที่ท่านจัดไว้ในคัมภีร์นี้ก็เพราะมี ๔ หมวดนั่นเอง

อรรถกถาได้แสดงแง่คิดโดยตั้งประเด็นเป็นคำถามคำตอบสำหรับผู้ที่เกิดความ
สงสัยในกาลภายหลัง พอสรุปความได้ว่า

^{๒๒๙} ที.ปา (บาลี) ๑๑/๘๐-๘๑/๔๙-๕๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐-๘๒/๕๙-๖๑.

^{๒๓๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๑๒๕, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๗/๒๗๒.

^{๒๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๒๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๑๒๕.

เหตุใด พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตการสร้างสถูปเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของพระราชผู้สวรรคตท่ามกลางการครองมรณวาส แต่ไม่ทรงอนุญาตการสร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของภิกษุปุถุชนที่มีศีล ก็ตอบว่า จะเป็นสิ่งไม่น่าอัศจรรย์ ถ้าทรงอนุญาตให้สร้างเพื่อภิกษุปุถุชนทั้งหลาย อย่างในตามพินธุทวิปก็คงจะไม่มีสถานที่พอสร้างสถูปเป็นแน่ ถ้าสร้างถวายภิกษุปุถุชนเป็นสิ่งไม่น่าอัศจรรย์ พระเจ้าจักรพรรดิอุบัติเพียงพระองค์เดียว สถูปของพระองค์เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ สำหรับภิกษุปุถุชนผู้มีศีลจะจัดสักการะถวายอย่างใหญ่โตดูจะจัดถวายภิกษุผู้ปรินิพพานก็ได้^{๒๓๓} ส่วนคัมภีร์ฎีกามีได้อธิบายอะไร เพราะเป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่แล้ว

๒.๑๐ ปัจฉิมสาวก

ปัจฉิมสาวก คือพระสาวกองค์สุดท้ายที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทให้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจฉิมสักขีสาวก หมายถึงสาวกผู้เป็นพยานการตรัสรู้องค์สุดท้าย เป็นผู้ที่ทันเห็นพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย คือพระสุภัททะ

พระสุภัททะ ท่านเป็นนักบวชปริพาชกได้ทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าจะดับขันธปรินิพพาน ต้องการจะถามปัญหาพระพุทธเจ้าก่อนที่พระองค์จะดับขันธปรินิพพาน ได้มากทราบทูลถามปัญหา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมให้ฟังจนสุภัททะเลื่อมใสจึงขอบวชในพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระอานนท์จัดการบวชให้ เมื่อบวชแล้วพระสุภัททะก็ได้บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จอรหัตตผล^{๒๓๔}

๒.๑๐.๑ ปัจฉิมสาวกในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

อรรถกถาได้เล่าประวัติของพระสุภัททะไว้สรุปความได้ว่า “ท่านบวชเป็นปริพาชกแบบนุ่งผ้า สาเหตุที่พระสุภัททะได้มาเป็นพระปัจฉิมสาวก ก็เพราะในอดีตชาติ ท่านกับพี่ชายได้กระทำความผิด พี่ชายรีบทำบุญก่อน ตัวท่านชักช้าได้ทำบุญภายหลัง พี่ชายของท่านได้มาเกิดเป็นพระโกณฑัญญะ เป็นท่านหนึ่งในนักบวชปัญจวัคคีย์ ได้ขอบวชเป็นภิกษุองค์แรกในศาสนาของ

^{๒๓๓} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๐๖/๑๙๐, อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒๔๗/๔๔๕.

^{๒๓๔} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๒-๒๑๕/๑๓๑-๑๓๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๒-๒๑๕/๑๖๐-๑๖๔.

พระพุทธเจ้าโคดม ท่านสุภัททะต้องการจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าก็เป็นเวลาที่พระพุทธองค์จะเสด็จ
 ดับขันธปรินิพพาน ก็เพราะในอดีตชาติท่านถวายทานที่หลัง”^{๒๓๕}

อรรถกถาได้เล่าขั้นตอนการที่สุภัททปริพาชกบวชจนสำเร็จอรหัตตผลไว้สรุปความ
 ได้ว่า

พระอาณนที่ได้พาสุภัททะไปที่มุมหนึ่งเอาน้ำดื่มจากกระบอกชุปผมจนเปียก แล้วสอน
 ตบปัญจกัมมัฏฐาน^{๒๓๖} ปลงผมโกนหนวดให้แล้วให้นุ่งห่มผ้ากาสาเยให้รับสรณะแล้วพา
 ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงบวชให้ (ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา) แล้วตรัสสอน
 กัมมัฏฐาน พระสุภัททะเรียนกัมมัฏฐานแล้วไปเดินจงกรมเพียรพยายามเจริญวิปัสสนาจน
 บรรลุอรหัตตผล ครั้นแล้วท่านจึงเข้าไปถวายบังคมพระพุทธองค์”^{๒๓๗}

อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายเรื่องปัจฉิมสักขีสาวกไว้สรุปความได้ว่า

คำว่า “ท่านได้เป็นสักขีสาวกองค์สุดท้ายของพระผู้มีพระภาค”^{๒๓๘} เป็นคำของพระ
 สังคีตติกาจารย์ทั้งหลาย สักขีสาวก หมายถึงสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นอย่างประจักษ์ชัด
 อยู่เฉพาะพระพักตร์ แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือ (๑) สุภัททปริพาชกได้บรรพชา
 อุปสมบท (๒) เรียนกัมมัฏฐาน (๓) บรรลุอรหัตตผล ในเวลาที่พระพุทธองค์ทรงพระชนม์
 อยู่^{๒๓๙}

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องที่พระสุภัททะได้เล่าประวัติของท่านไว้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์
 อปาทาน เฉพาะประวัติในชาติปัจจุบันสรุปความได้ว่า “พระพุทธเจ้าทรงประทานบรรพชาให้ท่าน
 ขณะที่พระองค์บรรทมครั้งสุดท้าย ณ ป่าสาละวัน การบรรพชาอุปสมบทของท่านมีในวันที่
 พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน”^{๒๔๐}

^{๒๓๕} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๒/๑๙๕, ตูรายละเอียดเรื่องพระโกณฑัญญะเพิ่มเติมใน วิ.ม.
 (บาลี) ๔/๑๒-๑๗/๑๒-๑๖, วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒-๑๗/๑๘-๒๕.

^{๒๓๖} ตบปัญจกัมมัฏฐาน คือกัมมัฏฐานมีหนึ่งเป็นที่ ๕ โดยสอนให้พิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน
 หนัง เป็นของไม่งาม.

^{๒๓๗} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๕/๑๙๗-๑๙๘.

^{๒๓๘} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๕/๑๓๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๔.

^{๒๓๙} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๕/๑๙๘, ที่.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๕/๒๒๗.

^{๒๔๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๒๒-๑๒๓/๑๔๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๒-๑๒๓/๑๕๔.

พิจารณาตามข้อความที่กล่าวนี้ ก็พอสันนิษฐานได้ว่า สุกัททะบวชด้วยวิธีบวชแบบ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ซึ่งในพระบาลีใช้คำว่า “สุกัททปริพาชก ได้การบรรพชาได้การอุปสมบทใน สำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วแล”^{๒๔๑} อรรถกถาใช้คำว่า “พระผู้มีพระภาคทรงให้อุปสมบท แล้วตรัสบอกกัมมัญฐาน”^{๒๔๒} พระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ โภณฑัญญะเป็นองค์แรก ต่อมา ทรงบวชให้เองบ้าง ให้พระสาวกทั้งหลายจัดการบวชให้บ้าง พระองค์ทรงให้การอุปสมบทแก่ปัจฉิมสาวกด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แม้พระองค์จะทรงประจวบ จวนจะดับขันธปรินิพพานก็ตาม ก็ยังทรงบำเพ็ญพุทธกิจ พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา เริ่มต้นแต่แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ จนถึงโปรดสุกัททปริพาชก แล้วเสด็จ ดับขันธปรินิพพาน

มีประเด็นที่น่าสนใจคือที่พระพุทธเจ้าตรัสกับสุกัททปริพาชกว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายนี้ อยู่กันโดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย”^{๒๔๓} เรื่องนี้พระเจ้ามิลินท์ได้นำไป เป็นข้อซักถามพระนาคเสนเถระว่า

ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ สัทธรรมจักดำรงอยู่เพียง ๕๐๐ ปี เท่านั้น^{๒๔๔} และที่พระผู้มีพระภาคถูกสุกัททปริพาชกทูลถามปัญหาตอนใกล้จะดับ ขันธ ปรินิพพานแล้วตรัสว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายนี้อยู่กันโดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระ อรหันต์ทั้งหลาย”^{๒๔๕} ถ้าพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ สัทธรรมจักดำรงอยู่ เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น” ดังนั้น คำที่พระองค์ตรัสว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายนี้อยู่กันโดยชอบ โลก จะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” นั้นก็ผิด พระนาคเสนเถระได้ถวายพระพรวิสัยนา พอสรรูปความได้ว่า ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ สัทธรรมจักดำรงอยู่เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น นั้นทรงกำหนดระยะเวลาที่เหลือ ส่วนที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าภิกษุ ทั้งหลายนี้อยู่กันโดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย นั้นเป็นการกำหนด พระศาสนา^{๒๔๖}

^{๒๔๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๕/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๔.

^{๒๔๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๕/๑๘๗.

^{๒๔๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๒๔๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๐๓/๒๓๖, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๙, อง.อภฺจก. (บาลี) ๒๓/๕๑/ ๒๓๑, อง.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖.

^{๒๔๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๒๔๖} มิลินท. (บาลี) ๗/๑๔๒-๑๔๖.

ประเด็นที่ว่า พระสังฆธรรมดำรงอยู่ ๕๐๐ ปีนั้น หมายความว่า ถ้าพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีบวชโดยพระองค์มิได้ทรงบัญญัติครุธรรมให้ภิกษุณีปฏิบัติ การที่ผู้ออกบวชจะบรรลุธรรมจะมีได้ต่อไปอีกเพียง ๕๐๐ ปีหลังจากสตรีบวช^{๒๔๗}

ส่วนประเด็นที่ว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายอยู่กันโดยชอบโลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์นั้น อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายไว้สรุปความได้ว่า “ภิกษุ ๑๒ กลุ่ม คือ กลุ่มภิกษุที่เป็นโสดาบัน ...สกทาคามี ...อนาคามี ...อรหันต์ กลุ่มภิกษุผู้เริ่มเจริญวิปัสสนาเพื่อบรรลุโสดาปัตติมรรค ...สกทาคามีมรรค ...อนาคามีมรรค ...อรหัตตมรรค และกลุ่มภิกษุที่ดำรงอยู่ในโสดาปัตตผล ...สกทาคามีผล ...อนาคามีผล ...อรหัตตผล บอกรูปร่างคือเหตุอันเป็นข้อปฏิบัติส่วนเบื้องต้นที่ตนบรรลุแก่ภิกษุอื่นแล้วสอนให้เขาเป็นอย่างไรที่ตนเป็น ชื่อว่าย่อมอยู่โดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ คือมีพระอรหันต์ไม่ขาดระยะ”^{๒๔๘}

นอกจากนี้ มีการนำข้อความว่า “ถ้าภิกษุทั้งหลายนี้อยู่กันโดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” ไปเป็นประเด็นถกเถียงกันเรื่องปริยัติหรือปฏิบัติเป็นมูลรากแห่งพระศาสนา พระเถระผู้คงแก่เรียนถือข้างปริยัติ (ฝ่ายคามวาสี) อ้างข้อความว่า ดูก่อนอาณนที ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย^{๒๔๙} ถือว่าปริยัติคือการศึกษาเล่าเรียนเป็นมูลรากแห่งพระศาสนา ฝ่ายผู้ถือผ้าบังสุกุลถือข้างปฏิบัติ (ฝ่ายอรัญวาสี) อ้างข้อความว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายนี้อยู่กันโดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๒๕๐} ต่างฝ่ายต่างอ้างหลักการมาสนับสนุนมติของฝ่ายตน แต่สรุปแล้วฝ่ายที่ถือว่าปริยัติเป็นมูลรากแห่งพระศาสนาอ้างสูตรมาทำให้ฝ่ายที่ถือข้างปฏิบัติต้องนิ่งเฉย^{๒๕๑}

เรื่องการเป็นอยู่โดยชอบ เมื่อพิจารณาตามที่กล่าวข้างต้นนั้น การอยู่โดยชอบ คือการเป็นอยู่แบบรับภาระธุระงานพระศาสนาอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้มีความรู้แล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณที่ยิ่งขึ้นไป แต่ตามที่เข้าใจกันมา ผู้วิจัยได้ยินได้ฟังมา ส่วนมากเข้าใจกันว่า

^{๒๔๗} วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๐๓/๔๐๖.

^{๒๔๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๔/๑๙๖-๑๙๗, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๔/๒๒๖.

^{๒๔๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๕๐} วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๓๘/๔๒๕-๔๒๖.

^{๒๕๑} อญ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๘๓-๘๔.

ใครก็ตามที่เป็นอยู่โดยชอบตามอริยมรรคมีองค์แปดประการ ย่อมบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์

๒.๑๑ พระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

ปัจฉิมวาจา คือปัจฉิมโอวาท เรื่องราวเหตุการณ์ที่จัดอยู่ในหัวข้อปัจฉิมวาจา มีหลายประเด็นเนื้อหาจัดเป็นคำสอนครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนที่พระองค์จะดับขันธปรินิพพาน คือพระองค์ได้มีรับสั่งฝากพระอานนท์ให้ภิกษุทั้งหลายร้องเรียกกันด้วยความเคารพ ผู้มีพรรษาน้อยร้องเรียกผู้มีพรรษามากว่า ฆนเต หรือ อายสุมา ผู้มีพรรษามากร้องเรียกผู้มีพรรษาน้อยว่า อาวุโส^{๒๕๒} ซึ่งแปลว่า ผู้มีอายุ เต็มใช้เป็นคำเรียกกันเป็นสามัญ ภิกษุพรรษามากใช้เรียกภิกษุพรรษาน้อยและภิกษุพรรษาน้อยก็ใช้เรียกภิกษุพรรษามาก^{๒๕๓} คือต่างฝ่ายต่างร้องเรียกกันว่า อาวุโส^{๒๕๓}

เมื่อพระองค์ปรินิพพานไป ถ้าสงฆ์จะถอนสิกขาบทเล็กน้อย ก็ให้ถอนได้^{๒๕๔} สำหรับสิกขาบทเล็กน้อยนี้ เมื่อคราวประชุมสังคายนาครั้งแรก พระสังคีติกถาจารย์มีความเห็นต่างกันเป็น ๕ ฝ่าย คือ

ฝ่ายที่หนึ่ง เห็นว่า นอกจากปาราชิก ๔ สิกขาบทนอกนั้นจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

ฝ่ายที่ ๒ เห็นว่า นอกจากปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนิยต ๒ สิกขาบทนอกนั้นจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

ฝ่ายที่ ๓ เห็นว่า นอกจากปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนิยต ๒ นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐ สิกขาบทนอกนั้นจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

ฝ่ายที่ ๔ เห็นว่า นอกจากปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนิยต ๒ นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐ ปาจิตติย ๗๒ สิกขาบทนอกนั้นจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

ฝ่ายที่ ๕ เห็นว่า นอกจากปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนิยต ๒ นิสสัคคียปาจิตติย ๓๐ ปาจิตติย ๗๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบทนอกนั้นจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

^{๒๕๒} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๒๕๓} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๖/๑๙๙.

^{๒๕๔} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๕, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

พระสังคีตติกาจารย์กล่าวว่า ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ ไม่มีความเห็นใดได้รับการยอมรับเป็นเอกฉันท์ ฉะนั้น ที่ประชุมจึงมีมติไม่ให้ถอนสิกขาบท^{๒๕๕} เรื่องสิกขาบทเล็กน้อยนี้ พระนาคเสนเถระได้ถวายวิสัยนาพระเจ้ามิลินท์ซึ่งตรัสถามว่า สิกขาบทเล็กน้อย คือสิกขาบทที่ปรับอาบัติทุกกฎ และสิกขาบทที่ปรับอาบัติทุพภาสิต^{๒๕๖} ที่พระสังคีตติกาจารย์ทั้งหลายมีมติไม่ถอนสิกขาบทนั้น พระมหากัสสปะได้ชี้แจงให้ที่ประชุมทราบว่

มีสิกขาบทของภิกษุทั้งหลายที่รู้จักกันในหมู่คฤหัสถ์ พวกเขารู้สิ่งที่ควรและไม่ควรแก่สมณศากยบุตร ถ้าถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็จะมีผู้กล่าวว่า พระสมณโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายช่วงเวลาแห่งวันไฟ สาวกทั้งหลายของพระสมณโคดม ปฏิบัติตามสิกขาบทชั่วเวลาที่พระศาสดาของตนดำรงอยู่ พอพระศาสดาปรินิพพาน พวกท่านก็พากันถอนสิกขาบท ดังนั้น พวกเราไม่พึงบัญญัติสิ่งที่มีได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้^{๒๕๗}

๒.๑๑.๑ พระปัจฉิมวาจาของพระตถาคตในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

สิกขาบทเล็กน้อย

อรรถกถาอธิบายสรุปความว่า ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า จงถอน หมายความว่า เมื่อสงฆ์หวัง ก็จงถอน คือถ้าปรารถนาก็พึงถอน ทำไมพระองค์ไม่ตรัสให้เด็ดขาดว่า จงถอน แต่ทรงวางเป็นเงื่อนไขไว้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะทรงเห็นพลังของพระมหากัสสปเถระ เนื่องด้วยพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า แม้พระองค์จะรับสั่งให้ถอน ในคราวทำสังคายนา พระมหากัสสปเถระก็จักไม่ถอน ดังนั้น พระองค์จึงทรงวางเป็นเงื่อนไขไว้^{๒๕๘}

ฎีกาได้อธิบายเพิ่มอีกพอสรุปความได้ว่า ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อสงฆ์หวัง ก็จงถอน หมายความว่า ถ้าสงฆ์ไม่หวัง ก็จงอย่าถอน นี้เรียกว่า พระพุทธองค์ทรงวางเป็นเงื่อนไขไว้ และที่พระพุทธองค์มีรับสั่งให้ถอนสิกขาบทนั้น ก็รับสั่งตามอหยาตัยของบุคคล เพราะมีพวกภิกษุบางเหล่าไม่ปรารถนาจะปฏิบัติตามสิกขาบทเล็กน้อย ถ้าพระองค์ไม่รับสั่งไว้เช่นนั้น พวกภิกษุเหล่านั้นจะเกิดความคับแค้นใจ และสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งไม่เกื้อกูลจะก่อให้เกิดทุกข์แก่พวกท่านเหล่านั้นยาวนาน เมื่อมีรับสั่งไว้เช่นนั้น พวกภิกษุบางเหล่าไม่ปรารถนาจะปฏิบัติตามสิกขาบท

^{๒๕๕} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๑/๒๗๘-๒๗๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๓๘๒.

^{๒๕๖} มิลินท. (บาลี) ๑/๑๕๖.

^{๒๕๗} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๒/๒๗๙-๒๘๐, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๒/๓๘๒-๓๘๓.

^{๒๕๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๖/๑๙๙-๒๐๐.

เล็กน้อย ก็ไม่เกิดความคับแค้น พวกท่านถือว่า เป็นข้อเสียของพวกตน เพราะภิกษุบางพวกไม่ต้องการถอนสิกขาบท สมณศากยบุตรทั้งหลาย รับผิดชอบต่อสิกขาบทที่พระศาสดาทรงบัญญัติด้วย ศีลยธรรมาภิธานไว้ด้วยชีวิต แม้พระพุทธเจ้าจะรับสั่งไว้ว่า เมื่อสงฆ์หวังที่จะถอนสิกขาบทเล็กน้อย ก็ไม่ถอน ทั้งพระอานนท์หรือแม่ภิกษุเหล่าอื่น ก็ไม่ได้กราบทูลถามว่า สิกขาบทเหล่านี้เป็น สิกขาบทเล็กน้อย เพราะพวกท่านไม่มีอัยยาศัยที่จะถอน^{๒๕๙}

พรหมทัณฑ์

พระพุทธเจ้ามีรับสั่งกับพระอานนท์ไว้ให้สงฆ์ลงโทษพระฉนนะ^{๒๖๐} ซึ่งพระอานนท์ก็ได้ทูลถามวิธีลงโทษ พระองค์รับสั่งว่า พระฉนนะปรารถนาจะพูดสิ่งใด ก็พึงพูดสิ่งนั้น ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงพูดกับพระฉนนะ ไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงสั่งสอน^{๒๖๑} ที่พระพุทธเจ้าสั่งลงโทษพระฉนนะก็เพราะท่านเป็นพระหัตถ์ถือถือดีว่าเป็นผู้ติดตามพระพุทธองค์ตอนเสด็จออกผนวช และการลงโทษพระฉนนะนั้น ได้กระทำหลังจากพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้วและคงเป็นเหตุการณ์หลังการสังคายนาครั้งแรก ซึ่งพระอานนท์ได้บอกเรื่องที่พระพุทธองค์รับสั่งให้ลงโทษพระฉนนะให้พระเถระทั้งหลายทราบ ซึ่งพระเถระทั้งหลายได้มอบหมายให้พระอานนท์เป็นผู้ลงโทษ ท่านได้เดินทางไปพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูปเพื่อประกาศลงโทษพระฉนนะซึ่งอยู่ที่กรุงโกสัมพี พระอานนท์ได้แจ้งให้พระฉนนะทราบว่าสงฆ์ลงโทษท่านโดยจะไม่พูดด้วย ไม่ตักเตือน ไม่ว่ากล่าว พระฉนนะได้ฟังถึงกับสลบล้มลง ภายหลังท่านกลับตัวเปลี่ยนความประพฤติ พากเพียรพยายาม ปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอรหัตตผล แล้วท่านได้เข้าพบพระอานนท์สอบถามเรื่องการที่ท่านถูกสั่งลงโทษ พระอานนท์ตอบว่า “เมื่อท่านบรรลุอรหัตตผลแล้วการสั่งลงโทษก็เป็นอันระงับไป”^{๒๖๒} การลงโทษพระฉนนะนั้น ภาษาบาลีใช้คำว่า “พรหมทัณฑ์”^{๒๖๓} เป็นสังฆกรรมประเภท

^{๒๕๙} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๖/๒๒๙.

^{๒๖๐} พระฉนนะ เป็นสหชาติกับพระพุทธองค์ คือเกิดวันเดียวกับวันที่สิทธัตถกุมารประสูติ สิ่งที่เกิดเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้ามี ๗ คือ (๑) พระนางพิมพา (๒) ฉนนอำมาตย์ (๓) กาฬุทายีอำมาตย์ (๔) พระอานนท์ (๕) ม้ากัณฐกะ (๖) ต้นมหาโพธิ์ (๗) ชุมทรัพย์ทั้ง ๔ ทิศ ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๑๙, ฉนนอำมาตย์เป็นมหาดเล็กที่ติดตามเจ้าชายสิทธัตถะครั้งที่เสด็จออกผนวช ถือตัวว่าเป็นผู้ติดตามพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชใครว่ากล่าวสั่งสอนไม่ได้.

^{๒๖๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

^{๒๖๒} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๕/๒๘๑-๒๘๔, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖-๓๙๐.

^{๒๖๓} พรหมทัณฑ์ ตามตัวอักษรแปลว่า อาชญาของพรหม คือถูกพรหมลงโทษ ในที่นี้พระฉนนะถูกลงโทษจากภิกษุสงฆ์ โดยภิกษุสงฆ์ไม่พูดจาสนทนาว่ากล่าวตักเตือน ดังกล่าวแล้ว.

อุปโลกนกรรม ไม่ต้องทำในเขตสี่มา เพียงประกาศให้ทราบตามอนุมติของสงฆ์ ภิกษุที่ถูกลงพรหมทัณฑ์ภายหลังกลับประพฤติชอบแล้วขอขมา สงฆ์พึงระงับการลงพรหมทัณฑ์^{๒๖๔}

ประทานโอกาสสุดท้าย

พระพุทธเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ถ้าภิกษุรูปใดมีความสงสัยในพระรัตนตรัย ในข้อปฏิบัติ ก็ให้ถาม จะได้ไม่เสียใจในภายหลังที่ไม่ทูลถามขณะพระศาสดายังอยู่ต่อหน้า” ถึง ๓ ครั้ง ภิกษุทั้งหลายพากันนิ่งเงียบ พระอานนท์เกิดความอัศจรรย์ใจเลื่อมใสในภิกษุสงฆ์ ไม่มีภิกษุแม้แต่รูปเดียวที่จะเกิดความสงสัย พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “พระองค์มีญาณหยั่งรู้ที่ไม่มีภิกษุสงสัย เพราะในจำนวนภิกษุ ๕๐๐ รูป ผู้มีคุณอย่างต่ำก็เป็นโสดาบัน”^{๒๖๕}

อัปมาทธรรม

พระพุทธองค์ได้มีรับสั่งสุดท้ายมีใจความว่า “หนุตทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว, วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”^{๒๖๖} “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๖๗} นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด นั้น คือ การกระทำด้วยความไม่ปราศจากสติ พระพุทธองค์ทรงบรรทมบนเตียงที่จะปรินิพพาน ทรงรวมคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงประกาศมาเป็นเวลา ๔๕ ปี ลงในความไม่ประมาทอย่างเดียวกันเท่านั้น ส่วนคำว่า นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต นั้น เป็นถ้อยคำของพระสังคีติกาจารย์^{๒๖๘} ฎีกาได้อธิบายข้อความที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ความไม่ประมาทนั้น ว่าโดยความหมายก็คือ สติที่ประกอบด้วยญาณ และที่ว่า ทรงรวมคำสั่งสอนลงในความไม่ประมาทอย่างเดียวกันนั้น โดยความหมาย ก็คือทรงรวมพระพุทธวาทะทั้งสิ้น^{๒๖๙}

๒.๑๒ การเลือกสถานที่ปรินิพพาน

^{๒๖๔} วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๙๕/๕๕๖-๕๕๗.

^{๒๖๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๗/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๖.

^{๒๖๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

^{๒๖๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๒๖๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๐๑.

^{๒๖๙} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๓๐.

พระพุทธองค์ทรงเลือกเมืองกุสินาราเป็นสถานที่ดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ไม่เห็นด้วย จึงได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่า

พระองค์ผู้เจริญ พระองค์อย่าได้ปรินิพพาน ในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกึ่ง เช่นนี้เลย เมืองใหญ่อื่นมีอยู่ เช่น กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอพระองค์โปรดปรินิพพานในเมืองเหล่านั้นเถิด ขัตติยมหาศาล พราหมณ์ มหาศาล คหบดีมหาศาล ผู้เลื่อมใสมีอยู่มากในเมืองเหล่านั้นจะกระทำการบูชาพระองค์ แต่พระพุทธองค์รับสั่งว่า เมืองกุสินารา เคยเป็นเมืองยิ่งใหญ่ในอดีต^{๒๗๐}

เรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ถ้าพิจารณาทางการเมือง พระพุทธเจ้าทรงเลือกดับขันธปรินิพพานในเมืองกุสินาราเป็นแผนการที่สุขุมมาก ด้วยเหตุว่าเมืองเล็กนั้นจะเป็นผลดีแก่การพระศาสนาในภายหน้า เพราะเวลาเมืองใหญ่มาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เมืองเล็กก็ต้องแบ่งให้ขัดขืนไม่ได้ ทำให้พระบรมสารีริกธาตุแพร่หลายไปในรัฐที่นับถือพระพุทธศาสนา ถ้าพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานในเมืองใหญ่ เช่น กรุงราชคฤห์ มหาอำนาจ ใครจะกล้าไปขอแบ่ง ถึงไปขอแล้ว ทางราชคฤห์ก็อาจไม่แบ่งให้ ทำให้มองเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมีแผนในการทำงาน ทรงวางแผนตลอดตั้งแต่เป็นพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่างๆ จนวาระสุดท้ายใกล้จะปรินิพพานก็ทรงวางแผนและทรงปฏิบัติตามแผนที่ทรงวางไว้ นับว่าพระองค์ทรงวางแผนไว้เพื่อให้เป็นหลักการสำหรับการธำรงรักษาพระธรรมวินัย คือพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นสืบไป

๒.๑๓ สังเวชนียกถา (คำไว้อาลัย) ของบุคคลสำคัญ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้มีเทวดาและมนุษย์กล่าวสังเวชนียกถา ๔ ทาน คือ

๑. ท้าวสหัมบดีพรหม ได้กล่าวว่า “สรรพสัตว์ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก แม้พระพุทธเจ้าก็ยังดับขันธปรินิพพาน”^{๒๗๑}
๒. ท้าวสักกเทวราช กล่าวว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป ความระงับสังขารเป็นสุข”^{๒๗๒}

^{๒๗๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๐/๑๒๙-๑๓๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘-๑๕๙.

^{๒๗๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๐/๑๓๖-๑๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๐/๑๖๗-๑๖๘.

^{๒๗๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๑/๑๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑/๑๖๘.

๓. พระอนุรุทธะ กล่าวว่า “ลมหายใจเข้าออกของพระผู้มีพระภาคดับไป พระผู้มีพระภาคมีพระทัยมั่นคง ไม่หวั่นไหว ทรงอดกลั้นเวทนา ดับขันธปรินิพพานแล้ว”^{๒๗๓}

๔. พระอานนท์ กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ล้าเลิศทุกอย่าง ประณีตพิถีพิถันแล้ว เกิดเหตุอัศจรรย์”^{๒๗๔}

สังเวชนียกถา จึงนับเป็นแบบอย่างของการให้ผู้มาร่วมพิธีศพได้มีส่วนร่วมกล่าวคติธรรมไว้อาลัย โดยเลือกบุคคลผู้มีเกียรติกล่าวเตือนสติผู้มาร่วมพิธีเพื่อเป็นหลักดำเนินชีวิตแทน การเขียนคำไว้อาลัย ซึ่งงานศพชาวพุทธควรกระทำอย่างยิ่ง ปัจจุบันในประเทศไทยยังคงนิยมปฏิบัติกันอยู่ ส่วนในประเทศไทยก็มีปฏิบัติบ้าง เช่นที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี

๒.๑๔ การถวายพระเพลิงพระพุทธรูป

การถวายพระเพลิงพระพุทธรูปนั้น ได้จัดให้มีเมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานได้ ๗ วัน พวกเจ้ามัลละเป็นผู้ดำเนินการจัดพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธรูป แต่จุดไฟที่จิตกาธานไม่ติด จนกระทั่งพระมหากัสสปะพร้อมบริวารเดินทางมาถึง กราบถวายบังคมพระบรมศพแล้ว ไฟที่จิตกาธานก็ลุกโพล่งขึ้นเอง พวกเจ้ามัลละ ได้จัดกำลังทหารอารักขาพระบรมสารีริกธาตุอย่างแข็งแรง ป้องกันมิให้ใครเข้ามานำพระบรมสารีริกธาตุไป แต่ก็ต้องแจกให้แก่รัฐที่มีกำลังทางทหาร^{๒๗๕} ถ้าไม่พิจารณาเรื่องเมืองกุสินาราเป็นเมืองใหญ่ในอดีต จะมองว่า ที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกเมืองนี้เป็นสถานที่ดับขันธปรินิพพาน ก็เพื่อไม่ให้มีการรบกันเพื่อชิงพระบรมสารีริกธาตุ ก็ได้

๒.๑๕ การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

เมืองต่างๆ ได้ทราบข่าวการดับขันธปรินิพพานและการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ต่างก็ส่งทูตมาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ จำนวน ๘ เมืองด้วยกัน แรกทีเดียวพวกเจ้ามัลละไม่ยอมแบ่ง ก็เกิดสงคราม โทณพราหมณ์ได้กล่าวให้ปรองดองสามัคคีกันและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ทูตของทุกเมือง^{๒๗๖}

^{๒๗๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๒/๑๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๒/๑๖๘.

^{๒๗๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๓/๑๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๓/๑๖๘.

^{๒๗๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๓-๒๓๕/๑๔๒-๑๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓-๒๓๕/๑๗๕-๑๗๖.

^{๒๗๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๖-๒๓๘/๑๔๔-๑๔๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๓๘/๑๗๗-๑๘๐.

เรื่องนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกทรงสั่งสอนประชาชนในรัฐต่างๆ แต่พอพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่ละรัฐกลับมีได้นักถึงคำสั่งสอน ต่างพากันมาแย่งชิง พระอัฐิ(พระบรมสารีริกธาตุ)ของพระองค์ ทำให้ทราบว่า การติดวัตถุธาตุมีมาตั้งแต่สมัยที่ พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานใหม่ๆ แล้ว

๒.๑๖ แผนภูมิแสดงเส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพาน

๒.๑๖.๑ เส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพานในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

สำหรับเส้นทางพุทธดำเนินก่อนปรินิพพานนั้น เมื่อกำหนดตามเนื้อหาพระสูตรซึ่งเป็นพระสูตรประเภทมีหลายอนุสนธิ คือหลายตอน ก็พอจะเห็นภาพกว้างๆ ว่าพระพุทธเจ้ามิได้เสด็จดำเนินตั้งแต่ต้นมุ่งตรงไปยังกรุงกุสินาราตามแผนภูมิที่แสดงนี้

ตอนต้นแห่งมหาปรินิพพานสูตร มีเรื่องที่พระสารีบุตรเข้าเฝ้ากราบทูลถึงการที่ท่านเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคที่เมืองนาพันทา^{๒๗๗} แสดงว่า ในตอนนี้พระสารีบุตรได้ร่วมเดินทางกับพระพุทธองค์ ต่อมา พระสารีบุตรได้ตรวจดูอายุสังขารของท่านและทราบว่า ท่านจะปรินิพพานในอีกไม่นาน ซึ่งเหตุการณ์นี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรคว่า ขณะพระพุทธเจ้าประทับที่พระเชตวัน พระสารีบุตรได้ไปปรินิพพานที่บ้านเกิดของท่าน พระจุนทะน้องชายเป็นผู้กลับมาแจ้งข่าวปรินิพพานของพระสารีบุตรแก่พระพุทธเจ้า พระอานนทฐีสักสะเทือนใจร่างกายอ่อนเปลี้ย^{๒๗๘} หลังจากพระสารีบุตรปรินิพพานไม่นาน พระโมคคัลลานะก็ปรินิพพานเช่นเดียวกัน ขณะนั้น พระพุทธเจ้ากับภิกษุสงฆ์ประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจตนิคม ได้มีรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว บริษัทของพระองค์ปรากฏเหมือนว่างเปล่า^{๒๗๙}

เหตุการณ์ช่วงนี้ อรรถกถาเล่าว่า พระสารีบุตรปรินิพพานปีเดียวกับที่พระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน หลังจากเหตุการณ์ที่พระสารีบุตรเข้ากราบทูลความเลื่อมใสที่ท่านมีในพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์ทรงจำพรรษาที่เวฬุคามออกพรรษาแล้วพระองค์เสด็จกลับกรุงสาวัตถีตามทางที่เสด็จมาจนถึงพระเชตวัน พระสารีบุตรได้กระทำวัตรปฏิบัติต่อพระพุทธองค์แล้วไปพักกลางวันเข้าสมาบัติหลังจากออกจากสมาบัติท่านดำริว่า พระพุทธเจ้ากับพระอัครสาวกใครจะปรินิพพานก่อน ท่านได้ทราบว่า อายุสังขารของท่านจะอยู่อีกเพียง ๗ วัน แล้วท่านก็คิดจะไปโปรดโยมมารดา ท่านจึงไปปรินิพพานที่บ้านโยมมารดา^{๒๘๐} พระสารีบุตรปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนกัตติกา (เดือน ๑๒) พระโมคคัลลานะถัดไปอีกครึ่งเดือนจึงปรินิพพาน^{๒๘๑} แสดงว่าหลังจากพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว พระพุทธองค์จึงเสด็จออกจากกรุงสาวัตถีพร้อมกับภิกษุสงฆ์ไปตามเส้นทางสู่สถานที่ดับขันธปรินิพพานอีก แต่ในแผนภูมินี้มิได้แสดงเส้นทางเสด็จกลับตอนที่พระสารีบุตรจะไปปรินิพพาน

^{๒๗๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๕-๑๔๖/๗๔-๗๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๕-๑๔๖/๙๐-๙๒.

^{๒๗๘} สัม. (บาลี) ๑๙/๓๗๙/๑๔๐-๑๔๒, สัม. (ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๒-๒๓๔.

^{๒๗๙} สัม. (บาลี) ๑๙/๓๘๐/๑๔๒-๑๔๓, สัม. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๔-๒๓๖.

^{๒๘๐} สัม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๙/๒๘๖-๒๘๙.

^{๒๘๑} สัม.อ. (บาลี) ๓/๓๘๐/๒๘๙.

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอเหตุการณ์สำคัญในมหาปริณิพพานสูตร จากข้อมูลที่สรุปมาจากพระบาลีมหาปริณิพพานสูตร กับคำอธิบายในอรรถกถา ฎีกา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เป็นเรื่องทางประวัติศาสตร์ของการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า สำหรับส่วนที่เป็นหลักกรรม ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัยที่ปรากฏใน มหาปรินิพพานสูตร

ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัยซึ่งเมื่อนำมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่เหตุแล้วจัดเป็นการรักษาพระธรรมวินัย ในการศึกษา นั้น ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาหัวข้อธรรมเฉพาะบางส่วนเท่านั้น มิได้นำเสนอทั้งหมด

มหาปรินิพพานสูตร เป็นบันทึกพระชนมายุช่วงสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ข้อธรรมเป็นลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า คำสั่งเสียก่อนตาย พระพุทธองค์ได้ทรงรับสั่งเกี่ยวกับข้อธรรมต่าง ๆ เป็นประจักษ์คำสั่งเสียก่อนดับขันธปรินิพพาน เพื่อใช้เป็นแนวทางการรักษามรดกคือพระธรรมวินัยของบรรดาธรรมทายาท พระองค์ตรัสสอนไว้ทั้งหมด เพราะต่อไปเหล่าพระสาวกจะไม่มีโอกาสได้รับฟังจากพระองค์อีกแล้ว พระสูตรนี้จึงมีเนื้อหาพิเศษ ล้วนแต่ข้อธรรมที่เป็นหลักรักษาพระศาสนา และสืบทอดพระศาสนาทั้งนั้น ดังนี้

๓.๑ ไตรสิกขา : หลักพัฒนาคุณภาพชีวิต

๓.๑.๑ ไตรสิกขาที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

ไตรสิกขา คือ สิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เฉพาะไตรสิกขานี้ ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงย้ากับพระสาวกทั้งหลายถึง ๖ ครั้งว่า

อิติ สึลล์ อิติ สมาธิ อิติ ปญญา, สึลปริภาวิโต สมาธิ มหปผลโล โหติ มหานิสัสโส, สมาธิปริภาวิตา ปญญา มหปผลลา โหติ มหานิสัสสา, ปญญาปริภาวิทิต จิตตัสสมมเทวอาสเวหิ วิมุจจติ. เสยยถิทัก กามาสวา ภวาสวา อวิชชาสวา^๑

ศีลเป็นดังนี้ สมาธิเป็นดังนี้ ปัญญาเป็นดังนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ^๒

^๑ ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๒/๗๓,๑๔๓/๗๔,๑๔๗/๗๖,๑๕๕/๗๒,๑๕๗/๗๖,๑๖๒/๗๗.

^๒ ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๗๗,๑๔๓/๗๗,๑๔๗/๗๒,๑๕๕/๑๐๐,๑๕๗/๑๐๔,๑๖๒/๑๐๘.

หมายความว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นพื้นฐานส่งเสริมกัน คือ ศีลเป็นพื้นฐานส่งเสริมจิต (สมาธิ) จิตก็เป็นพื้นฐานส่งเสริมปัญญา บุคคลผู้มีความพร้อมสรรพในศีล อบรมจิตจนตั้งมั่น เจริญปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

๓.๑.๒ ไตรสิกขาที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

ประโยคภาษาบาลีว่า “อิติ สีลํ อิติ สมาธิ อิติ ปัญญา” นี้เป็นคำสรุปของพระสังคีติการจารย์ คือแสดงเพียงว่า “พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องศีลดังนี้ แสดงเรื่องสมาธิดังนี้ แสดงเรื่องปัญญาดังนี้” ก็คือทรงแสดงตามที่เคยแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายนั่นเอง อรรถกถาได้อธิบายว่า

ศีลเป็นดังนี้ คือศีลเป็นอย่างไร มีประมาณนี้ ในที่นี้ทรงหมายเอาปาริสุทธิศีล ๔ สมาธิ คือภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ปัญญาหมายเอาตวิวิปัสสนา สมาธิอันบุคคล อบรมโดยมีศีลเป็นฐานนั้น หมายเอาสมาธิ ซึ่งอบรมด้วยศีลที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่แล้วทำมรรคสมาธิ ผลสมาธิให้บังเกิด ย่อมมีผลานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน หมายเอาปัญญาซึ่งอบรมด้วยสมาธิที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่แล้วทำมรรคปัญญา ผลปัญญาให้บังเกิด ย่อมมีผลานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน หมายเอาปัญญา ซึ่งอบรมด้วยปัญญาที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่แล้วทำมรรคจิต ผลจิตให้บังเกิด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบ^๓

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงย่ำกับภิกษุทั้งหลายก่อนดับขันธปรินิพพานนี้ ทรงหมายเอาศีล สมาธิ ปัญญา ที่จะทำให้มรรคผลเกิดนั่นเอง คัมภีร์ฎีกาที่อธิบายข้อความในตอนนี้ได้อธิบายขยายความศัพท์และความหมายเพิ่มเติม ดังนี้

อติศัพท์ในคำว่า อิติ สีลํ เป็นปการัตถะ คือ แปลว่า ด้วยประการอย่างนี้ และเป็นปริมาณัตถะ คือมีความหมายกำหนดจำนวน พระพุทธองค์ทรงถือเอารวมกัน ดังนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “เอวํ สีลํ เอตตํ สีลํ คือ ศีลเป็นอย่างไร มีประมาณนี้” ที่ว่าศีลเป็นอย่างไร คือ มีประเภทอย่างนี้ ที่ว่ามีประมาณนี้ คือมีเท่านั้น ไม่เกินนี้ไป ปาริสุทธิศีล ๔ หมายเอา ปาริสุทธิศีล ๔ ระดับโลกิยะอันเป็นองค์แห่งมรรค ศีลที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่ หมายเอาศีลที่เป็นปทัฏฐานแห่งโลกุตตรกุศล คือ ศีลที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “กายกรรม วจีกรรม อาชีวะของเขาจัดว่าบริสุทธิ์ในเมืองตันทีเดียว”^๔ สมาธิที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่ หมายเอาสมาธิที่เป็นปทัฏฐานแห่งโลกุตตรกุศล เป็นสมาธิ คือฌานที่เป็นพื้นฐาน และสมาธิที่เป็นภูฏฐานคามินี ปัญญาที่บุคคลทั้งหลายดำรงอยู่ หมายเอา

^๓ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๑๓๘.

^๔ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๓/๓๗๓, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๓/๔๙๒, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๗๔/๔๙๗.

วิปัสสนาปัญญา หรือสมาธิวิปัสสนาปัญญา สำหรับผู้ปฏิบัติที่เป็นสมถยานิกะ ปัญญาที่สหระตด้วยสมาธิ จะเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรค^๕

สรุปความตามคำอธิบายแห่งอรรถกถาและฎีกา ศิลที่จะเป็นพื้นฐานแห่งสมาธิคือ ปาริสุทธิศีล ๔ อย่าง สำหรับปาริสุทธิศีล ๔ นั้นไม่ปรากฏการนับจำนวนในพระไตรปิฎก มีการนับจำนวนเฉพาะในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายเท่านั้น^๖ และคัมภีร์ที่แสดงรายละเอียดเรื่องนี้โดยเฉพาะคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค^๗ ตัวศีลทั้ง ๔ ประการ คือ ที่เป็นข้อปฏิบัติปรากฏในพระไตรปิฎก

ปาริสุทธิศีล ๔

ปาริสุทธิศีล ศิลคือความบริสุทธิ์, ศิลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล คือ

(๑) ปาติโมกขสังวรศีล ศิลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทริยสังวรศีล ศิลคือความสำรวมอินทริย คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖

(๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ศิลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบการเลี้ยงชีพในทางไม่สมควร เช่นหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ

(๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล ศิลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ปัจเจกเวทณฺ์ คือพิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา^๘

เป็นข้อปฏิบัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ

ปาติโมกขสังวรศีล คือข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยมารยาทและสถานที่ไปมา เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย”^๙

^๕ ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๒/๑๖๖-๑๖๗.

^๖ คือมีการระบุว่า ปาริสุทธิศีล ๔ เฉพาะในอรรถกถา และ ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๑๓๘, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๔/๑๖๗, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙-๖๒/๑๗๗.

^๗ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๐/๑๑,๑๓-๑๘/๑๖-๔๗.

^๘ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๓/๑๖-๑๗, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๔๕) หน้า ๑๒๓-๑๒๔ .

อินทรียสังวรศีล คือข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า

ภิกษุเห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุทริย ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คืออกิขฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุทริย ถึงความสำรวมในจักขุทริย ฟังเสียงด้วยหู ... ดมกลิ่นด้วยจมูก ... ลิ้มรสด้วยลิ้น ... ถูกต้องโณภูริพพะด้วยกาย ... รัฐรรมารมณด้วยใจแล้วไม่รวบถือไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมโนทริย ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คืออกิขฌาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามโนทริยถึงความสำรวมในมโนทริย”^{๙๐}

อาชีวะปาริสุทธิศีล คืองดเว้นจากการประพฤดิเสียหายเพราะอาชีวะเป็นเหตุเพราะอาชีวะเป็นตัวการณ คืองดเว้นจากการพูดอวดอุตตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในตน^{๙๑} งดเว้นจากเป็นสื่อให้บุรุษสตรีเป็นสามีภรรยา^{๙๒} งดเว้นจากการพูดให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เช่นบอกว่า ภิกษุรูปนั้นรูปนี้เป็นพระอรหันต์^{๙๓} งดเว้นจากการออกปากขออาหารดี ๆ มาเพื่อตนเอง^{๙๔} ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไว้

ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือการใช้สอยปัจจัย ๔ ที่บริสุทธ์ด้วยการพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้ภิกษุพิจารณาปัจจัย ๔ ในขณะรับ ขณะบริโภค หลังจากบริโภคแล้ว^{๙๕}

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าศึกษาพระพุทธวจนะที่ทรงย้ำมากนี้เทียบกับพระพุทธวจนะที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นแล้วพบข้อความในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรคว่า “ภิกษุ เธอจงชำระเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุ ในกรณีนี้

^๙ ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๓/๖๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕.

^{๙๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๑๓/๗๐-๗๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^{๙๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๗/๑๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๗/๑๙๓.

^{๙๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๑/๒๓๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๑/๓๔๔.

^{๙๓} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒๔/๑๕๔-๑๕๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๒๔/๒๑๕.

^{๙๔} วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๘๗/๒๒๑, วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๘๗/๓๘๖.

^{๙๕} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๓/๑๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒-๒๓, อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๕๘/๓๗๒, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘-๕๔๙.

เธอจงสำรวจในปาติโมกข์สังวร ... ต่อแต่นั้น เธอพึงอาศัยศีล ตั้งมั่นในศีลแล้วพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔”^{๑๖}

๓.๑.๒ ไตรสิกขาที่ปรากฏในเอกสารที่เกี่ยวข้อง

สำหรับไตรสิกขาในเอกสารที่เกี่ยวข้องนี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้บรรยายไว้ซึ่งเป็นภาษาที่ร่วมสมัย คือศีล สมาธิ ปัญญา พอสรุปความได้ดังนี้

ศีล คือการควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้อยู่ในร่องรอย ที่เรียกว่า ควบคุมให้อยู่ในร่องในรอยได้ ก็คือให้รู้สึกอย่างถูกต้องว่าจะต้องทำอะไร ตัวเราไม่อยากให้ใครมากระทำแก่เราอย่างนั้น แล้วเราก็ควบคุมตัวเราเองไม่ให้ไปทำแก่ผู้อื่นในลักษณะที่เราไม่อยากให้เขามาทำแก่เรา เราควบคุมเรื่องต่างๆ ที่มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายอย่าให้ออกไปนอกร่องนอกรอย อย่าไปปรุงเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลงขึ้นมา แล้วก็มีศีลโดยกำเนิด โดยปกติ ตามธรรมชาติเป็นอัตโนมัติ ไม่มีต่างไม่มีพร้อย ศีล มาจากการควบคุมอายตนะ

สมาธิ คือบังคับจิตนี้ไม่ให้เกิดการผันแปรไปตามอารมณ์ที่มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วให้เกิดความรู้สึกเป็น กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ หรือวิจิกิจฉณา ผู้ที่บังคับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ นับว่าจิตมีความเป็นสมาธิอยู่ในตัว คือมีต้นกำเนิดของสิ่งที่เรียกว่าสมาธิ จิตเป็นสมาธิ คือจิตที่สะอาด บริสุทธิ์ ตั้งมั่นเข้มแข็ง เป็นจิตที่เหมาะสมที่จะทำสิ่งที่ดี ทำหน้าที่ของจิตในทางที่ดี จิตอย่างนี้เรียกว่าจิตที่เป็นสมาธิ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ข้างนอก

ปัญญา คือความรู้ ต้องมีความรู้ คือมีความรู้จัก มีความเข้าใจ มีความเห็นแจ้ง อย่างถูกต้อง อย่างประจักษ์ ในสิ่งนั้นๆ จึงจะเรียกว่าปัญญา คือรู้แจ้ง แจ่มแจ้งประจักษ์ชัด ต่อสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง นับตั้งแต่รู้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นเหตุให้เกิดมีความรู้สึกอย่างไร ปรุงแต่งอะไร รู้ทุกอย่างเกี่ยวกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างถูกต้อง สามารถดำรงจิตใจอยู่ได้ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่มากระทบ ตา หู จมูก

^{๑๖} ตสุมาตฺถิ ทฺวํ ภิกฺขุ อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ฐมฺเมสุ, โก จาถิ กุสลาณํ ฐมฺมานํ ? อิธ ทฺวํ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสังวรํสุโต ... ตโต ทฺวํ ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปตฺถิฏฺจาย จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวยฺยาสิ ใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๒/๑๖๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๒/๒๖๙.

ลึน ภาย ใจ สามารถควบคุม บังคับ วางเฉยต่อทุกอย่าง ที่มาเกี่ยวข้องกับ ตา หู จมูก ลึน ภาย ใจ ได้ถึงที่สุด ^{๑๗}

สนิท ศรีสำแดง ได้สรุปทัศนะเกี่ยวกับไตรสิกขาไว้ว่า

สิกขา แปลว่าทำให้แห้ง หมายถึงทำลายกิเลส สิ่งชั่วร้ายให้หายไป เป็นเครื่องมือให้มองเห็นตนเอง คือการเข้าใจคุณภาพของตัวเอง รู้ว่าตัวเองมีพลัง มีศักยภาพแค่ไหน เพียงไร มีความสามารถอย่างไร และควรใช้อย่างไรเป็นต้น และเป็นเครื่องมือทำให้มองเห็นความจริง คือมีความเข้าใจในสภาพของตนและสิ่งต่างๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน หรือการมองเห็นตามความเป็นจริง”^{๑๘}

การศึกษา(สิกขา)ในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๓ หลักใหญ่ๆ คือ

๑. ศีล (Morality) คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกกาย วาจา ได้แก่ วินัย กฎหมาย ระเบียบ กติกาต่างๆ
๒. สมาธิ (Concentration) คือเครื่องมือในการทำจิตใจให้หนักแน่น ทำให้รู้จักตัวเองมากขึ้น
๓. ปัญญา (Wisdom) คือแนวทางที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต^{๑๙}

๓.๒ อกุศลปฏิบัติ : หลักว่าด้วยความมั่งคั่ง

อกุศลปฏิบัติ คือธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม พึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่อกุศลทั้งหลายยังประพฤติดังปฏิบัติ เป็นข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อกุศลทั้งหลาย หลังจากทิวาสการพราหมณ์เข้าเฝ้าแล้วทูลลากลับไป

๓.๒.๑ อกุศลปฏิบัติที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

อกุศลปฏิบัติที่ทรงแสดงแก่อกุศลทั้งหลายในมหาปรินิพพานสูตรนี้รวม ๕ หมวดด้วยกัน คือ อกุศลปฏิบัติ ๗ ประการ ๕ หมวด รายละเอียดข้อธรรมนั้น พอสรุปได้ดังนี้

อกุศลปฏิบัติ ๗ ประการ หมวดที่ ๑ คือ

^{๑๗} พุทธศาสนิกชน, โอสาเรตัพพธรรม, (พระนคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๑-๑๕๔.

^{๑๘} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

- (๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ประชุมกันมากครั้ง
- (๒) พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ
- (๓) ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้ามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นคงตามสิกขาบททีพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้
- (๔) สักการะ เคารพ นบถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ รัตตัญญู บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญว่าถ้อยคำของท่านเหล่านั้นควรทีจะรับฟัง
- (๕) ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตักขณาทีก่อให้เกิดภพใหม่
- (๖) เป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า
- (๗) ตั้งสติไว้ในใจว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลตั้งงามทียังไม่มาฟังมา ทีมาแล้วฟังอยู่อย่างผาสุก^{๒๐}

อธิปหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๒ คือ

- (๑) ไม่ชอบไม่ยินดีไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการงาน
- (๒) ไม่ชอบไม่ยินดีไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการพูดคุย
- (๓) ไม่ชอบไม่ยินดีไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ
- (๔) ไม่ชอบไม่ยินดีไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่
- (๕) ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกไปสู่อำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว
- (๖) ไม่มีมิตรสหายและเพื่อนชั่ว
- (๗) ไม่ถึงความหยุดชะงักในระหว่างเพียงเพราะบรรลुकุณพิเศษชั้นต่ำ^{๒๑}

อธิปหานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๓ คือ

- (๑) มีศรัทธา
- (๒) มีhiri
- (๓) มีโอตตปปะ

^{๒๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙-๗๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

^{๒๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๗/๗๐-๗๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๓-๘๔.

- (๔) เป็นพหูสูตร
- (๕) บรรารภความเพียร
- (๖) มีสติตั้งมั่น
- (๗) มีปัญญา^{๒๒}

อธิปไตยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๔ คือ

- (๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์
- (๒) เจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์
- (๓) เจริญวิริยสัมโพชฌงค์
- (๔) เจริญปิติสัมโพชฌงค์
- (๕) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์
- (๖) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์
- (๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์^{๒๓}

อธิปไตยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๕ คือ

- (๑) เจริญอนิจจสัญญา
- (๒) เจริญอนัตตสัญญา
- (๓) เจริญอสุภสัญญา
- (๔) เจริญอาทีนวสัญญา
- (๕) เจริญปหานสัญญา
- (๖) เจริญวิราคสัญญา

^{๒๒} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๘/๗๑, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๘/๘๔-๘๕.

^{๒๓} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๘/๗๑-๗๒, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๘/๘๕-๘๖.

(๗) เจริญนิโรธสัญญา^{๒๔}

ข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่นำเสนอนี้ อปริหานิยธรรมหมวดที่ ๔ เป็นโพชฌงค์ ๗ หมวดที่ ๕ เป็นสัญญา ๗ ข้อในสัญญา ๑๐ ส่วนหมวดที่ ๖ เป็นสาราณียธรรม ๖

๓.๒.๒ ภิกขุอปริหานิยธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น

อปริหานิยธรรม ๗ ประการ ๕ หมวดนี้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายในสมัยใกล้จะดับขันธปรินิพพาน นอกจากมาในมหาปรินิพพานสูตร คัมภีร์ที่ขณิกาย มหาวรรคแล้วยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ข้อความที่เป็นข้อธรรมเหมือนกันทั้ง ๕ หมวดตรงกับข้อความที่มาในมหาปรินิพพานสูตร^{๒๕} มีข้อแตกต่างกันตรงที่ข้อความปรารภการแสดงอปริหานิยธรรม ในมหาปรินิพพานสูตรเป็นข้อความต่อเนื่องจากการที่พระพุทธองค์ประทับอยู่บนภูเขาชิลมกุฎ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงส่งวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์มาเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องที่พระองค์จะยกทัพไปย่ำยีพวกวัชชี แล้วพระพุทธองค์ทรงแสดงราชอปริหานิยธรรมแก่พระอานนท์ เมื่อวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ทูลลากลับไป พระพุทธองค์มีรับสั่งกับพระอานนท์เพื่อแจ้งให้ภิกษุทั้งหมดที่พักอยู่ในกรุงราชคฤห์มาประชุมที่อุปัฏฐานศาลา^{๒๖} แล้วท่านพระอานนท์ได้นิมนต์ภิกษุทั้งหมดมาประชุมกัน^{๒๗} จากนั้นได้เข้ากราบทูลให้พระพุทธองค์ทรง

^{๒๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๐/๗๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖-๘๗.

^{๒๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๖/๖๙, ๑๔๑/๗๓.

^{๒๖} อุปัฏฐานศาลา นั้นมีอธิบายอยู่ที่คัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายว่า เป็นโรงฉันที่มีบริเวณ เป็นปะรำที่มีบริเวณ ใน วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑๗/๓๐๓, เป็นศาลาโรงฉันด้วยเป็นสถานที่แสดงธรรมด้วย ใน อง.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔/๒๘๘, เป็นปะรำธรรมสภา ที่เรียกว่า อุปัฏฐานศาลา เพราะเป็นสถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายกระทำการบำรุงพระพุทธองค์ที่เสด็จมาแสดงธรรมโปรด ใน ขุ.อ.อ. (บาลี) ๑๒/๑๐๖, เป็นศาลาที่ประชุมหรือศาลาโรงฉัน ซึ่งคล้ายกับปะรำ ใน ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๗/๑๙๔, ตามนัยที่อรรถกถาอธิบายหมายถึงเป็นสถานที่ประชุมฉันอาหารและฟังธรรม.

^{๒๗} อรรถกถาอธิบายว่า พระอานนท์นิมนต์ภิกษุทั้งหลายที่พักอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ โดยวิธีส่งภิกษุผู้มีฤทธิ์ไปนิมนต์ภิกษุที่พักอยู่ในวิหารไกลๆ แจ้งให้ทราบที่พระพุทธองค์ทรงต้องการให้ไปประชุมกัน ส่วนภิกษุที่อยู่ในวิหารใกล้ๆ พระอานนท์ไปนิมนต์แจ้งเรื่องให้ทราบด้วยตนเอง ใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/

ทราบ พระองค์ได้เสด็จไปยังอุปัฏฐฐานศาลาแสดงอภิธานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นข้อความที่เป็นเหตุการณ์ติดต่อกัน ส่วนในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต พระสังคีติกาจารย์ท่านกล่าวแบบกว้างๆ ว่า

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏได้แสดงอภิธานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อภิธานิยธรรม ๗ ประการ ๕ หมวด พระสังคีติกาจารย์ได้แยกเป็น ๕ สูตร ตั้งชื่อสูตรว่า (๑) ปฐมสัตตกสูตร (๒) ทุตติยสัตตกสูตร (๓) ตติยสัตตกสูตร (๔) โปชฌังคสูตร (๕) สัญญาสูตร ต่อจากวัสสการสูตร คือข้อความตอนที่วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์เข้าเฝ้า ซึ่งท่านจัดเป็นสูตรหนึ่งเรียงลำดับไว้ก่อน ระบุสถานที่แสดงเฉพาะปฐมสัตตกสูตร ส่วนสูตรที่ ๒ - ๕ ไม่ระบุ คล้ายกับเป็นต่างเหตุการณ์ต่างวาระกัน^{๒๘}

๓.๒.๓ อภิธานิยธรรมหมวดที่ ๑ ในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

อภิธานิยธรรมหมวดที่ ๑ นี้ อรรถกถาได้อธิบายขยายความในแต่ละข้อนำศึกษามาก ผู้วิจัยขอเสนอเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ดังนี้

ข้อว่า หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ คือประชุมกันวันหนึ่ง ๓ ครั้งบ้าง ประชุมกันเป็นระยะติดๆ กัน (ในวันเดียว) บ้าง ประชุมกันบางครั้ง คือจะไม่วางใจหรือแสดงอาการไม่พอใจว่า วันวานก็ประชุมกัน วันก่อนก็ประชุมกัน แล้ววันนี้จะประชุมกันทำไมอีกเล่า พวกภิกษุที่ไม่ประชุมกันก็จะไม่ได้ฟังข่าวที่มาจากทุกสารทิศ จะไม่ทราบที่วัดโน้นวันวันวางดอุโบสถงดปวารณา พวกภิกษุที่วัดโน้นประกอบเวชกรรมและทูตกรรม ออกปากขอกันมากให้สิ่งของแลกเปลี่ยนเช่นดอกไม้เลี้ยงชีพ พวกภิกษุเลวๆ เห็นว่า ภิกษุสงฆ์เปลือยๆ ก็รวมกลุ่มกันทำให้ศาสนาเสื่อมเสีย^{๒๙}

ตามอธิบายนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่า คณะสงฆ์ที่อยู่รวมกันจำนวนมาก ย่อมต้องมีเรื่องที่ต้องชี้แจงให้ผู้ที่อยู่ด้วยกันทราบ เพื่อจะได้ช่วยกันรับภาระหน้าที่ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ถ้าภิกษุทั้งหลายไม่หมั่นประชุมกัน ย่อมมีโทษเสียหายเกิดขึ้นลุกลามออกไป สำหรับภิกษุทั้งหลายที่ประชุมกันเนื่องนิตย์ จะได้ฟังข่าวความเป็นไปตามเหตุการณ์แล้วจะส่งภิกษุสงฆ์ไปช่วยวัดที่

๑๒๓, ภิกษุทั้งหลายที่พักอาศัยในกรุงราชคฤห์นั้น จะพักอยู่ในมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ตามบริเวณกรุงราชคฤห์ ใน วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๘/๒๗๖, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๓๗๗, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๐, และใน พระราชโพธิวิเทศ, มหาวิหาร ๑๘ แห่ง ใน กรุงราชคฤห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓-๖๒.

^{๒๘} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๒๑-๒๗/๑๔-๒๒, อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๑-๒๗/๓๑-๔๓.

^{๒๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๔/๑๑๖,๑๓๖/๑๒๔.

วุ่นวายทำให้มีการทำอุโบสถ ทำปวารณา ส่งภิกษุที่ปฏิบัติและสอนอริยวงศ์ให้ไปส่งสอนอริยวงศ์ ในวัดที่มีภิกษุเลี้ยงชีพในทางที่ผิด ส่งพระวินัยธรไปกำราบพวกภิกษุเลวๆ พวกท่านทราบว่ ภิกษุสงฆ์เอาจริงเอาจัง พวกตนไม่สามารถรวมพวกกันได้ ก็จะแยกย้ายกันไป^{๗๐}

ข้อว่า พร้อมเพรียงกันประชุม คือเมื่อตีกลองหรือเคาะระฆังให้สงฆ์ประชุมกันเพื่อทำ ความสะอาดพระเจดีย์หรือลานโพธิ์ หรือเพื่อมุงโรงอุโบสถ เพื่อจะแจ้งกตिकाหรือเพื่อจะให้ โอวาท ถ้าภิกษุทั้งหลายหลีกเลี่ยงด้วยข้ออ้างต่างๆ ไม่จัดว่าพร้อมเพรียงที่จะประชุม ส่วน ภิกษุทั้งหลายที่พักกิจกรรมส่วนตัวทุกอย่างไปเข้าประชุมด้วยอาณัติสัญญาณเพียงครั้ง เดียว จัดว่าเป็นผู้ที่พร้อมเพรียงกันประชุม

ภิกษุทั้งหลายประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว กระทำกิจที่พึงทำแล้ว ไม่เลิกพร้อมกัน ถือ ว่าไม่พร้อมเพรียงกันเลิก ส่วนที่ประชุมกันแล้วได้ฟังข่าวว่า “วัดโน้นวุ่นวาย พวกท่านงด อุโบสถ งดปวารณา มีพวกภิกษุประกอบเวชกรรมแน่นขนัด” เมื่อสอบถามกันว่า “ใครจะ รับอาสาไปกำราบภิกษุเหล่านั้น” แล้วรับอาสาขอไปก่อน เมื่อไปถือว่าพร้อมเพรียงกันเลิก ประชุม^{๗๑}

ข้อว่า พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ คือแม้จะพบเห็นภิกษุอาคันตุกะมาก็ไม่พูดจา ทักทาย คงทำกิจที่พึงกระทำก็ดี พบเห็นภิกษุมีบาตรและจีวรเก่าแล้วช่วยแสวงหาบาตรจีวร ให้ก็ดี แสวงหาเภสัชให้ภิกษุอาพาธก็ดี ไม่พูดจากับภิกษุอาพาธ ไม่มีที่พึงพึง มุงปฏิบัติ หน้าที่ในบริเวณของตนก็ดี ช่วยกันทรงจำปริยัติที่จะเลอะเลือนจากภิกษุผู้มีปัญญาก็ดี^{๗๒}

ข้อว่า ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทเจ้ามิได้บัญญัติไว้ หมายถึงภิกษุทั้งหลาย ที่ไม่แต่ง กติกาวัตรหรือสิกขาบท เหมือนพวกภิกษุชาวกรุงสาวัตถี^{๗๓} ไม่แสดงคำสั่งสอนนอกธรรม นอกวินัย เหมือนพวกภิกษุวัชชีบุตร^{๗๔} ไม่จงใจล่วงละเมิดอาบัติเล็กๆ น้อยๆ เหมือนพวก

^{๗๐} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๔.

^{๗๑} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๔.

^{๗๒} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๕.

^{๗๓} พวกภิกษุชาวกรุงสาวัตถีแต่งกติกาวัตรและปรับอาบัติปาจิตติยภิกษุที่เข้าไปเฝ้าพระพุทเจ้า ซึ่งทรงหลักเฐนจำพรรษาอยู่ลำพังพระองค์ การกระทำของภิกษุเหล่านั้น จัดเป็นการบัญญัติข้อที่พระพุทเจ้า มิได้ทรงบัญญัติไว้ วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๕๖๕-๕๖๖/๕๐-๕๒, วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๖๕-๕๖๖/๘๙-๙๒.

^{๗๔} พวกภิกษุวัชชีบุตร แสดงวัตถุ ๑๐ ประการนอกธรรมนอกวินัย ซึ่งถือว่าถอดถอนข้อที่ทรง บัญญัติไว้ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๖/๒๘๗, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

ภิกษุอัสนชิปนัฬพสุกะ^{๓๕} ภิกษุทั้งหลายที่ประพฤตดิ้งวันดังกล่าว ถือว่าไม่บัญญัติข้อที่ พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นคงตาม ลิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้^{๓๖} นอกจากนี้พระอรธธกถาจารย์ยังได้ยกตัวอย่าง เรื่องที่พระมหากัสสปะ ตั้งแบบแผนการไม่บัญญัติข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่ ถอดถอนข้อที่ทรงบัญญัติไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก จุฬวรรค^{๓๗} เมื่อกระทำ ได้ดังที่กล่าวแล้ว เป็นอันหวังได้แต่ความเจริญ คือความเจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น^{๓๘}

ชื่อว่า สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ รัตตัญญู บวชนาน เป็นสังฆมิตร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญว่าถ้อยคำของท่านเหล่านั้นควรที่จะรับฟัง หมายถึงสักการะ เคารพ ไปปรนนิบัติภิกษุที่เป็นเถระ ที่บรรลุลความมั่นคง ไม่หวนกลับจากคุณที่ได้บรรลุ เป็นผู้ประกอบด้วยคุณที่สร้างความเป็นผู้มั่น คืออเสขธรรมมีศีลเป็นต้น วันละ ๒-๓ ครั้ง ท่านเหล่านั้นก็จะสั่งสอนการย่างก้าวไป การถอยกลับ การแลเหลียว การรู้เข้า การเหยียด ออก การอุ้มบาตร การนุ่งห่มจีวร สั่งสอนเรื่องประเพณีคือเรื่องการปฏิบัติชอบที่อาจารย์ นำสืบต่อกันมา ท่านเหล่านั้นจะให้ศึกษาข้อธรรมที่เป็นสาระ เป็นแบบแผนหลักธรรมที่ทำให้ฉลาดรอบรู้ในโพชฌงค์ ในความเยือกเย็นอันยอดเยี่ยม (พระนิพพาน) และอธิจิตเป็น ต้น ซึ่งจะทำให้สมถวิปัสสนาและมรรคผลสำเร็จ เมื่ออยู่ในโอวาทของท่านเหล่านั้น ย่อม เจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ย่อมได้บรรลุสัมมัญผล^{๓๙}

ชื่อว่า ที่ว่าไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่ หมายถึงภิกษุทั้งหลายที่ รับบิณฑบาตของทายกแล้ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งปัจจัย ๔ ไม่เห็นแก่อามิส ไม่เที่ยวไป บ้านโน้นบ้านนี้^{๔๐} เพราะอยากได้ปัจจัย ๔ มากๆ

ชื่อว่า เป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า หมายถึงการไปพักอาศัยในป่าห่างไกลจากหมู่บ้าน ๕๐๐ ชั่ววัน เสนาสนะป่าไม่มีเสียงมนุษย์ที่จะทำให้ฉานเสื่อมรบกวน พระพุทธเจ้าทรง สรรเสริญภิกษุที่นอนหลับในป่ายิ่งกว่าภิกษุที่นั่งบรรลุมานในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน^{๔๑}

^{๓๕} พวกภิกษุอัสนชิปนัฬพสุกะ ประพฤติไม่เหมาะสมโดยประการต่างๆ ซึ่งถือว่าไม่สมาทาน ประพฤติในสิกขาบททั้งหลาย วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๑/๓๒๑-๓๒๒, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙, วิ.จ. (บาลี) ๖/ ๒๑/๒๖-๒๗, วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑/๓๙-๔๑, วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๓/๕๑-๕๒, วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๓/๗๙-๘๐.

^{๓๖} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๕.

^{๓๗} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๒/๒๗๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๒/๓๙๒-๓๙๓.

^{๓๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๒๖.

^{๓๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๒๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๕๕.

^{๔๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๒๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๓๖/๑๕๕.

^{๔๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๒๖-๑๒๗.

ชื่อว่า ตั้งสติไว้ในใจว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลตั้งงามที่ยังไม่มาฟังมา ท่านที่มาแล้ว ฟังอยู่อย่างผาสุก หมายถึงเหล่าภิกษุผู้ปรารถนาจะให้เพื่อนพรหมจรรย์มา ฟังมีศรัทธา ทำการต้อนรับเป็นต้น แก่ผู้ที่มาถึง จัดเสนาสนะให้ พาไปภิกษาจาร บรรเทา ความสงสัย ได้ฟังธรรมอันไพเราะ เมื่อเป็นเช่นนี้ กิตติศัพท์ย่อมจรไปทำให้ภิกษุที่ยังไม่ มา ก็ประสงค์จะมา ที่มาแล้วก็มีการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก^{๔๒}

สำหรับเรื่องการสักการะเคารพและเข้าปรมณิบัติพระเถระผู้มั่นคง ประกอบด้วยยอเสข ธรรม เพื่อเข้ารับโอวาทที่จะเป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุสัมมัญญผลนั้น ในปัจจุบันน่าจะหา ได้ยาก ผู้วิจัยเห็นว่า ในปัจจุบัน ผู้ต้องการจะสักการะเคารพ เข้าพบได้โดยการสักการะ เคารพคัมภีร์พระไตรปิฎกที่พระเถระอรหันต์ทั้งหลายในอดีตได้สังคายนารวบรวมนำสืบต่อ มาถึงปัจจุบันโดยศึกษาแล้วน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่เหตุ ก็จะได้รับผล แห่งการปฏิบัติตามสมควร

จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบว่าอธิธานิยธรรม ๗ ประการ หมวดที่ ๑-๒ พระพุทธเจ้าทรงปรารภวัชชีธรรมแล้วแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นครั้งแรกที่ปรากฏในมหา ปรีนิพพานสูตร ส่วนที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตนั้น เนื่องจากมี ๗ ข้อท่านจึงจัด ไว้ในหมวด ๗ แห่งอังคุตตรนิกาย หมวดที่ ๓-๕ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงมาแล้ว พระองค์ทรง นำข้อธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมมาแสดงย้ำเตือนภิกษุทั้งหลาย เรื่องที่ทรงสอนให้มี ศรัทธา มีหิริโอตตปปะ ให้ฟังมาก ให้ปรารถนาความเพียร ให้มีสติ ให้มีปัญญา เป็นข้อธรรมส่วน หนึ่งที่พระองค์เคยสอนพระจุนทะที่พระเชตวัน^{๔๓} เคยแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่พระเชตวัน ในแง่ที่ ผู้มีธรรมเหล่านี้เข้ากันได้คืบกันได้^{๔๔} เรื่องโพฆมงค์ ๗ พร้อมทั้งวิธีการเจริญ เป็นข้อธรรมส่วน หนึ่งที่พระองค์เคยแสดงแก่สกุลทายิปรีพาชกที่กรุงราชคฤห์^{๔๕} และเคยแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่ พระเชตวัน^{๔๖} การเจริญสัญญา ๗ ประการ เฉพาะอนิจจสัญญา อนัตตสัญญา อสุภสัญญา ปหานสัญญา วิราคสัญญา นิโรธสัญญา ๖ ประการพระองค์เคยแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถ

^{๔๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๒๗.

^{๔๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๓/๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๔.

^{๔๔} ส.น. (บาลี) ๑๖/๑๐๑/๑๕๓, ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๐๑/๑๕๒-๑๕๓.

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๗/๒๒๒-๒๒๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๕๓-๒๕๔.

^{๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗/๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕-๒๖, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๕๐-๑๕๒/๑๓๓-๑๓๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๐-๑๕๒/๑๕๑-๑๕๕, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๗/๓๒๔, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘-๔๕๙.

ที่^{๔๗} ทั้ง ๗ ประการพร้อมทั้งวิธีปฏิบัติ พระองค์เคยแสดงให้เห็นพระอานนทที่พึงจำไปแสดงแก่พระศิริมานนทที่อาพาธท่านได้ฟังแล้วหายจากอาพาธ^{๔๘} สรุปลแล้ว ๒ หมวดแรกน่าจะเป็นข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดงฝากเป็นหมวดธรรมในช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพ ส่วน ๓ หมวดหลัง เป็นข้อธรรมที่พระองค์เคยแสดงมาแล้วแต่เป็นหลักธรรมที่สำคัญพระองค์จึงทรงนำมาแสดงย้ำให้ภิกษุทั้งหลายจดจำ

อุปทานิยธรรมนั้น ข้อความในมหาปรินิพพานสูตรระบุว่า แสดงที่อุปัฏฐานศาลานั้น เป็นการระบุสถานที่ให้แคบเข้ามา คืออุปัฏฐานศาลานั้นอยู่ในบริเวณวัดที่อยู่บริเวณภูเขาอิชฌกุกฏ ซึ่งมีอยู่ ๔ วัด คือวัดชีวกัมพวนาราม วัดโจรปปาตะ วัดมัททกุกุจิทายวัน วัดอิชฌกุกฏ ๔ วัดหรือ ๔ มหาวิหาร ในจำนวนมหาวิหาร ๑๘ แห่ง^{๔๙} ที่ตั้งอยู่ในบริเวณกรุงราชคฤห์

๓.๓ อานิสงส์แห่งสีลสัมปทา : หลักพัฒนาสังคม

อานิสงส์แห่งสีลสัมปทา หมายถึงอานิสงส์แห่งศีล ๕ เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พวกชาวปาฏลีคาม หลังจากที่พระองค์ได้ทรงแสดงโทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลทุกศีลแล้วทรงแสดงอานิสงส์แห่งสีลสัมปทาว่าด้วยอานิสงส์ที่บุคคลมีศีล มีศีลสมบูรณ์ บริบูรณ์จะพึงได้รับ ๕ ประการ พอสรุปได้ ดังนี้

อานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ๕ ประการ คือ

๑. ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
๒. ย่อมมีกิตติศัพท์อันงามขจรไป
๓. ย่อมเป็นคนแก่ล้าวกล้า ไม่แก้อเขิน ไม่ว่าจะไปในที่ไหนๆ
๔. ย่อมไม่หลงลืมสติตาย
๕. ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๕๐}

^{๔๗} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๖/๘๔, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓, สัม. (บาลี) ๑๘/๒๔๘-๒๕๗/๑๑๗, สัม. (ไทย) ๑๘/๒๔๘-๒๕๗/๑๙๕-๑๙๘.

^{๔๘} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๐/๘๖-๘๘, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๐.

^{๔๙} ดูรายชื่อมหาวิหาร ๑๑ แห่งคราวที่พระทัฬหฬมัลลบุตรจัดเสนาสนะที่พิภกถายภิกษุอาคันตุกะใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๘๒/๒๘๖-๒๘๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๐/๑๐๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘ และครบ ๑๘ แห่งใน พระราชโพธิวิเทศ, มหาวิหาร ๑๘ แห่ง ใน กรุงราชคฤห์, หน้า ๔๓-๖๒ แต่ชื่อวัดในเอกสารยังไม่ลงกัน.

^{๕๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๐/๗๘-๗๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕.

เมืองปาฏลิกาม ขณะทีพระพุทเจ้าเสด็จมาแล้วได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้ยังเป็นหมู่บ้านชายแดนของแคว้นมคธอยู่ใกล้เขตแดนของแคว้นวัชชี พวกข้าราชการบริพารของทั้งสองแคว้น พาครอบครัวมาพัก ๑ เดือนบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง ประชาชนที่เขตชายแดนถูกรบกวนในการช่วยจัดที่พักอาศัย จึงได้ช่วยกันสร้างศาลาหลังใหญ่ไว้ เป็นที่พักสำหรับคนที่จรมา เมื่อพระพุทองค์กับภิกษุสงฆ์เสด็จไปถึง พวกเขาได้กราบทูลอาราธนาเข้าพักอาศัยเพื่อเป็นสิริมงคล^{๕๑}

๓.๓.๑ อานิสงส์แห่งสี่ลสัมปทาในคัมภีร์อื่น

อานิสงส์แห่งสี่ลสัมปทา นอกจากมาในมหาปรินิพพานสูตรแล้ว ยังมาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค^{๕๒} และคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน^{๕๓} ทีมาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก ข้อความเริ่มตรงกับข้อ ๕๐ จนจบข้อ^{๕๔} เพราะตัดตอนเฉพาะอานิสงส์แห่งสี่ลสัมปทา^{๕๕} ทีมาในคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน ก็เช่นเดียวกัน^{๕๖}

สำหรับข้อความที่เต็มั้น ในพระวินัยปิฎกเริ่มตรงกับมหาปรินิพพานสูตร^{๕๗} ตรงข้อความว่า นตฺถิทานิ ปุณฺพุกโว^{๕๘} ส่วนในขุททกนิกาย อุทาน เริ่มตรงกัน แต่จบตรงคาถา^{๕๙} ตรงข้อความว่า ตินฺนุณา เมธาวิโน ชนาติ^{๖๐}

๓.๓.๒ อานิสงส์แห่งสี่ลสัมปทาในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมเทศนาเรื่องอานิสงส์แห่งสี่ลนี้ ทรงแสดงสำหรับคฤหัสถ์^{๖๑} ส่วนบรรพชิตก็ได้อานิสงส์เช่นกัน และสี่ลสำหรับภิกษุสงฆ์ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งได้นำเสนอไปแล้ว สำหรับคำอธิบายอานิสงส์แห่งสี่ลนั้นท่านให้ถือตามนัยตรงข้ามจากโทษแห่งสี่ลวิบัติ เมื่อถือเอาตามนั้นก็พอสรุปความตามนัยตรงข้ามได้ว่า

^{๕๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๘/๑๓๙.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๕/๖๐-๖๒, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๗-๙๘.

^{๕๓} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๖/๒๑๙-๒๒๕, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑-๓๓๖.

^{๕๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๐/๗๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔.

^{๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๘๕/๖๐-๖๒, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๗-๙๘.

^{๕๖} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๖/๒๑๙-๒๒๕, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑-๓๓๖.

^{๕๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๘/๗๖, ๑๕๕/๘๒.

^{๕๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๕/๘๒.

^{๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๔/๘๑.

^{๖๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๔/๘๑.

^{๖๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๘/๑๓๙.

คฤหัสถ์ที่ประกอบอาชีพกสิกรรมหรือพาณิชยกรรม ไม่ปลั่งเฟลอ สมาทานรักษาศีลห้า ย่อมสามารถประกอบอาชีพประสบความสำเร็จ ต้นทุนไม่เสียหาย ถึงจะยากแค้นก็ไม่ล่วงละเมิดศีลห้า โภคสมบัติก็ไม่ต้องไปเสียสิ้นไหม เพราะไปทำร้ายผู้อื่น เพราะไปลักทรัพย์ของผู้อื่น กิตติศัพท์ย่อมขจรไปว่า เขาเป็นคนมีศีล เป็นคนถวายนาน จะไปที่ไหนๆ ก็กลัวกลัว ไม่เก้อเขิน ไม่ต้องกลัวเกรงว่าใครจะรู้ความชั่วความเสียหาย เพราะตนไม่ได้ทำชั่วเสียหายอะไร ถึงเวลาจะตายก็มีที่ยึดถือคือความที่ตนมีศีล ลืมตาก็เห็นโลกนี้ หลับตาก็เห็นสวรรค์^{๖๒}

๓.๔ อธิธัมมา ๔ : หลักแห่งประสิทธิผลของงาน

อธิธัมมา คือ ธรรมที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จผลที่มุ่งหมายมี ๔ ประการ คือ

(๑) ฉันทะ ความพอใจ ต้องการที่จะกระทำ ใฝ่ใจรักจะกระทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะกระทำให้ได้ผลยิ่งๆ ขึ้นไป

(๒) วิริยะ ความเพียร ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

(๓) จิตตะ มีความคิด ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่กระทำและกระทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลือนลหายไป

(๔) วิมังสา มีความคิดไตร่ตรอง ทดลอง หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบตรวหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่กระทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง^{๖๓}

๓.๔.๑ อธิธัมมา ๔ ที่ทรงแสดงในมหาปริณีพพานสูตร

อธิธัมมาในมหาปริณีพพานสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์ซึ่งให้เห็นว่า ถ้าพระองค์เจริญอธิธัมมาแล้วจะมีพระชนมายุยืน โดยระบุแต่จำนวน มิได้ระบุชื่อ ดังนี้ “อานนท์ อธิธัมมา ๔ ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปรารถนาก็แล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง ฟังดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป”^{๖๔}

^{๖๒} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๙/๑๓๙-๑๔๐.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

^{๖๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๗/๙๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒.

อิทธิบาทนี้เป็นธรรมที่เป็นตัวกริยา ต้องมีจุดยืนที่จะนำอิทธิบาทเข้าไปใช้ ที่พระพุทธองค์ตรัสบอกว่าเจริญแล้วจะพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กับนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงวิธีเจริญไว้ในมหาปรินิพพานสูตร นี้เองว่า พระพุทธองค์ทรงนำอิทธิบาทเข้าไปเจริญอนิมิตตเจโตสมาธิ โดยไม่ใส่ใจถึงนิมิตทั้งปวง ทำให้เวทนาบางอย่างระงับไป^{๖๕} เมื่อเจริญเต็มที่แล้วจะทำให้มีพระชนมายุยืนได้

๓.๔.๒ การเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้พระชนมายุยืนในคัมภีร์อื่น

อิทธิบาท ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์ชี้ให้เห็นว่าถ้าพระองค์เจริญอิทธิบาทแล้วจะมีพระชนมายุยืนนอกจากมาในมหาปรินิพพานสูตร แล้วยังมาในคัมภีร์ที่ขณิกาย ปาฎิกวรรค เป็นข้อความตอนหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ ซึ่งพระองค์ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติธรรมอันเป็นโคจรวิสัยสืบเนื่องมาจากบิดาของตนจักเจริญด้วยอายุและทรงอธิบายวิธีประพฤติว่า “ภิกษุเจริญอิทธิบาท ประกอบด้วยสมาธิที่เกิดจากฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา และความเพียรสร้างสรรค์ เพราะเจริญทำอิทธิบาท ๔ นี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวัง ก็จักพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กับ หรือเกินกว่า ๑ กับ”^{๖๖}

อิทธิบาทที่มาในขณิกาย ปาฎิกวรรคนี้เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงแสดงมาก่อน มาในอิทธิบาทสังยุตต คัมภีร์สังยุตตนิคาย มหาวารวรรค เป็นเรื่องราวที่พระสังคีติกาจารย์นำข้อความในมหาปรินิพพานสูตรไปจัดไว้อีกแห่งหนึ่งมีเนื้อหาตรงกันต่างกันเฉพาะคำเริ่มต้น^{๖๗} มาในคัมภีร์อังคตตรนิคาย อัญญกนิบาต เป็นเรื่องราวที่พระสังคีติกาจารย์นำข้อความเรื่องแผ่นดินไหวซึ่งมีการเจริญอิทธิบาทรวมอยู่ด้วยในมหาปรินิพพานสูตรไปจัดไว้อีกแห่งหนึ่งมีเนื้อหาตรงกันต่างกันเฉพาะคำเริ่มต้น^{๖๘} มาในคัมภีร์ขุททกนิคาย อุทาน เป็นเรื่องราวที่พระสังคีติกาจารย์นำข้อความเรื่องการปลงอายุสังขารที่มีพุทธอุทานรวมอยู่ด้วยในมหาปรินิพพานสูตรไปจัดไว้อีกแห่งหนึ่งมีเนื้อหาตรงกันต่างกันเฉพาะคำเริ่มต้น^{๖๙}

^{๖๕} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๐-๙๑, ๑๓๙/๑๐๓-๑๐๔, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐, ๑๓๙/๑๒๗.

^{๖๖} ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๐/๖๖, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๐/๙๐-๙๑.

^{๖๗} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๙๑-๙๖, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๖, ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๒๒/๒๒๖-๒๒๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๒๒/ ๓๙๕-๓๙๐.

^{๖๘} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๖-๑๗๐/๙๑-๙๗, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๖-๑๗๐/๑๑๒-๑๑๘, อัง.อญจก. (บาลี) ๒๓/๗๐/๒๕๕-๒๖๐, อัง.อญจก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒-๓๗๘.

^{๖๙} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๙๑-๙๖, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๖-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๖, ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๕๑/๑๗๙-๑๘๔, ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๗๙-๒๘๔.

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้นำไปตั้งเป็นประเด็นถาม-ตอบในอิทธิพลกถา คัมภีร์
อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ดังนี้

ปรวาทิ : พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อานนท อธิธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งได้
เจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่น สังสม ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อ
มุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ตลอดกัป หรือเกินกว่า ๑ กัป”^{๗๐}

เป็นข้อความที่ท่านนำไปตั้งเป็นประเด็นซักถามพวกภิกษุณีกายมหาสังฆิกะ^{๗๑} และยังถูกนำไปตั้ง
เป็นประเด็นปุจฉา-วิสัชนาในคัมภีร์มิลินทปัญหา พอสรุปได้ดังนี้

พระเจ้ามิลินทได้ตรัสถามว่า พระคุณเจ้าภาคเสน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า
“อานนท อธิธิบาท ๔ ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้
ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑
กัป”^{๗๒} และตรัสไว้อีกว่า “จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน”^{๗๓} ถ้าถือตามมติแรก มติ
ที่ว่าอีก ๓ เดือนจะปรินิพพานก็ผิด ถ้าถือตามมติหลัง มติแรกก็ผิด

พระภาคเสนเถระได้ถวายวิสัชนาว่า

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคตรัสการเจริญอธิธิบาททำให้อายุยืน ๑ กัป
และตรัสการกำหนดเขต ๓ เดือน กัปนั้นหมายถึงอายุกัป พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงระบุ
พระกำลังของพระองค์ แต่ทรงระบุกำลังแห่งฤทธิ์ แล้วท่านได้ยกข้ออุปมาด้วยม้าอาชาไนย
ทำให้พระเจ้ามิลินททรงยอมรับ^{๗๔}

๓.๔.๓ การเจริญอธิธิบาท ๔ ทำให้พระชนมายุยืนในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

^{๗๐} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๗/๙๒, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๖๒๑/๓๗๗-
๓๗๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๒๑/๖๘๑.

^{๗๑} อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓/๖๒๑/๒๕๘.

^{๗๒} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๗/๙๒, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒.

^{๗๓} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๙๕, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๖.

^{๗๔} มิลินท. (บาลี) ๑๐/๑๕๒-๑๕๔.

คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายการเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้พระชนมายุยืนในมหาปริณิพพานสูตรนั้น ตอนที่อธิบายเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงพระชราภาพ แต่ที่มีพระวรกายสบายขึ้นก็เพราะพระองค์เข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต^{๗๕} ได้อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงสำเร็จอิริยาบถ ๔ ด้วยความเกี่ยวเนื่องกับบอรรถผล พระองค์ทรงมีความผาสุก เพราะทรงเข้าผลสมาบัติ^{๗๖} ที่เจริญอิทธิบาท ๔ แล้วจะทรงมีพระชนมายุตลอด ๑ กัปนั้น หมายความว่า จะทรงมีพระชนมายุยืนออกไปตามกำหนดแห่งอายุของมนุษย์ในยุคนั้น คือประมาณ ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปี ถ้าพระองค์ทรงเข้าสมาบัติเป็นประจำก็จะทรงข่มมรณันตีกเวทนาได้^{๗๗} ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ท่านได้กล่าวว่า “ไม่มีใครสามารถต่อต้านความตายได้ นอกจากอิทธิฤทธิ์ของท่านผู้มีฤทธิ์”^{๗๘} คัมภีร์เนตติอรรถกถาอธิบายว่า เมื่อมีวิสีในการเจริญอิทธิบาท ก็สามารถต่อต้านความตายได้ เช่นพระพุทธองค์ แต่ที่พระองค์ไม่ทรงปฏิเสธความตายดำรงอยู่เพื่ออนุเคราะห์โลก ก็เพราะพระองค์ไม่ทรงประสงค์ พระองค์ไม่ทรงประสงค์จะทรงเบญจขันธ์อันเป็นภาระไว้ พระองค์ไม่ชวนชวายนในเรื่องนี้แล้ว^{๗๙} และพระอรหันต์อื่นๆ ก็เช่นกัน ดังที่พระสารีบุตรจะกล่าวไว้ว่า “เราไม่ยินดีความตายไม่ได้หวังจะมีชีวิตอยู่ เรามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า จักละกายนี้ เราไม่ยินดีความตายไม่ได้หวังจะมีชีวิตอยู่ เรารอคอยเวลาอันควร เหมือนลูกจ้างทำงานคอยค่าจ้าง”^{๘๐}

๓.๔.๔ การเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้พระชนมายุยืนในเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เสถียร โปธิ์นทะ ได้กล่าวถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงการเจริญอิทธิบาท ๔ แล้วทำให้พระชนมายุดำรงอยู่ตลอดกัปไว้ พอสรุปได้ดังนี้

การเจริญอิทธิบาทขับไล่อาพาธให้หายนั้น อิทธิบาทเป็นกิริยาเข้าไปเจริญ จะต้องมึธรรมชาติที่ถูกต้องเข้าไปเจริญ เป็นผลหรือพื้นฐานรองรับอิทธิบาทที่เข้าไปเจริญ ไม่ใช่ใช้อิทธิบาทธรรมดาพื้นๆ ธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงใช้อิทธิบาทเข้าไปเจริญ ข้อความบ่งชี้ข้อยู่ในมหาปริณิพพานสูตร คือพระองค์ทรงเจริญเจโตสมาธิอันหานิมิตมิได้ คือ อนิมิตตเจโตสมาธิ

^{๗๕} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๑, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๗๖} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๕/๑๕๐.

^{๗๗} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๕๗, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๒๘, อง.อภจก.อ. (บาลี) ๓/๗๐/๒๗๕, ชุ.อ.อ. (บาลี) ๕๑/๓๔๖.

^{๗๘} เนตติ. (บาลี) ๒๐/๒๔.

^{๗๙} เนตติ.อ. (บาลี) ๒๐/๙๑-๙๒.

^{๘๐} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๒/๓๙๗, ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๑-๑๐๐๒/๕๐๔.

สมาธิที่ใจไม่ไปไฝหรือกำหนดในสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น ในเวลาที่พระพุทธองค์ทรงใช้อิทธิบาทเจริญอนิมิตตเจโตสมาธิ ร่างกายของตถาคตรู้สึกผาสุกเหลือเกิน ที่พระพุทธองค์ทรงหายจากอาการอาพาธได้จะเป็นเหตุพระชนมายุยืนต่อไปได้ก็เพราะอานุภาพแห่งอนิมิตตเจโตสมาธิ

พระพุทธองค์ทรงใช้อิทธิบาท ๔ ให้เป็นไปในอนิมิตตเจโตสมาธิอยู่เนื่อง ๆ กระทำให้มาก กระทำให้เคยชิน เป็นเวลานานแล้ว ถ้าพระองค์ทรงปรารถนาให้มีพระชนมายุยืนยาวถึง ๑ กัปหรือเกินกว่า ๑ กัป ก็ยอมเป็นไปได้อีก คำว่า กัป ในที่นี้เป็นอายุกัปของมนุษย์ซึ่งมีกำหนดอายุ ๑๐๐ ปี ถ้าพระพุทธองค์ทรงเจริญอิทธิบาท ๔ เป็นไปในอนิมิตตเจโตสมาธิแล้ว พระองค์จะทรงมีพระชนมายุต่อไปอีก ๒๐-๒๕ ปี^{๘๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ชี้แจงเรื่องที่มีผู้เข้าใจผิดว่าถ้าพระพุทธเจ้าทรงเจริญอิทธิบาทแล้วจะมีพระชนมายุอยู่หนึ่งกัป คือมีพระชนมายุอยู่จนสิ้นโลกไว้ในหนังสือ “กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร” พอสรุปได้ว่า

เรื่องกัปในพระพุทธศาสนาเถรวาท พุตถึงคนและพุตถึงอายุกัป ซึ่งหมายถึงช่วงอายุของคนที่อยู่ได้ประมาณ ๑๐๐ ปีในยุคสมัยนั้น พระพุทธเจ้าตรัส กัป ไม่ได้หมายถึงสิ้นโลก แต่หมายถึงช่วงอายุของคน แทนที่จะอยู่แค่ ๘๐ ปี ก็อยู่ให้เต็ม ๑๐๐ ปี พระพุทธเจ้าตรัสเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ตรัสเฉพาะพระองค์ว่า ผู้ใดก็ตามเจริญอิทธิบาท ๔ อย่างนั้น ๆ แล้ว ถ้าหวังก็จะอยู่ได้ตลอดกัป”^{๘๒}

งานรักษาพระธรรมวินัยมีความจำเป็นต้องใช้อิทธิบาท เพื่อให้งานสำเร็จตามแผน มีคุณภาพ มีประสิทธิผล หากสาวกขาดหลักธรรมนี้ จะเป็นคนเฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้น จนขาดความเอาใจใส่ในการประพฤติปฏิบัติธรรม และการรักษาหลักพระธรรมวินัย

๓.๕ มหาปเทศ ๔ : หลักตรวจสอบเพื่อความถูกต้องแห่งหลักการ

^{๘๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, “ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสุกรมัททวะ”, ใน ปาฐกถาธรรมเชิงวิจัย, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๘๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร, หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

มหาปเทศ คือ หลักการสำหรับใช้อ้างอิงเพื่อสอบสวนเทียบเคียง มีทั้งฝ่ายพระวินัย สำหรับใช้ตรวจสอบเทียบเคียงเกี่ยวกับพระวินัย^{๘๓} และฝ่ายพระสูตรในมหาปริณิพพานสูตรนี้ สำหรับใช้ตรวจสอบเทียบเคียงพระธรรม

๓.๕.๑ มหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตรในมหาปริณิพพานสูตร

มหาปเทศในที่นี้ที่เรียกว่า มหาปเทศฝ่ายพระสูตร เพราะทรงแสดงในส่วนพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่อาฬันทเจดีย์ โภคนคร มีเนื้อหาโดยสรุป ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า

๑. ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤคสาสน์

๒. ในอวาสาชื่อนั้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤคสาสน์

๓. ในอวาสาชื่อนั้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูตเรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤคสาสน์

๔. ในอวาสาชื่อนั้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระเถระรูปนั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นสัตตฤคสาสน์

ยังไม่พึงชื่นชมเชื่อถือ ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้วตรวจสอบดูในพระสูตรเทียบเคียงดูในพระวินัย ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบดูในพระวินัยก็ไม่ได้ พึงแน่ใจได้เลยว่า นี่มิใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ท่านเหล่านั้นศึกษาจำมาผิด ถ้าสอบลงในสูตรได้ เทียบดูในพระวินัยได้ พึงแน่ใจได้เลยว่า นี่เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ท่านเหล่านั้นศึกษาจำมาดี^{๘๔}

หลักมหาปเทศนี้ เป็นหลักการอ้างอิงสำหรับอ้างอิงใช้ในการตรวจสอบธรรมวินัยที่มีการสั่งสอนเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจะได้นำเสนอวิธีการตรวจสอบในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๔ วิธีการรักษาพระพุทธศาสนา

๓.๕.๒ มหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตรที่มาในคัมภีร์อื่น

^{๘๓} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๐๕/๙๐, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙-๑๔๐.

^{๘๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๐๘-๑๑๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๓๔-๑๓๖.

มหาปเทศฝ่ายพระสูตร นอกจากจะปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตรนี้แล้ว ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เนื้อหาตรงกับที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร^{๘๕} โดยเริ่มตรงข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ โภคนคร^{๘๖} ที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ก็เพราะมหาปเทศมี ๔ ข้อ พระสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้ในคัมภีร์ที่รวมข้อธรรมหมวด ๔ นอกจากนี้ยังปรากฏโดยรูปแบบตั้งเป็นมาติกาย่อๆ แล้วขยายความในคัมภีร์ที่ชาวพุทธเถรวาทในพม่ายกเป็นระดับพระไตรปิฎก คือคัมภีร์เนตติปกรณ์ ดังนี้

มหาปเทศ คือการอ้างอิง ๔ ประการ คือ

๑. พุทธาปเทศ การอ้างอิงพระพุทธรูปเจ้า
๒. สังฆาปเทศ การอ้างอิงพระสงฆ์
๓. สัมพหุสัถเถราปเทศ การอ้างอิงพระเถระหลายรูป
๔. เอกัตเถราปเทศ การอ้างอิงพระเถระรูปเดียว

ทั้ง ๔ ประการนี้เรียกว่า มหาปเทศ พึงตรวจสอบบทพยัญชนะเหล่านั้นในพระสูตร พึงเทียบเคียงในพระวินัย พึงสงเคราะห์เข้าในธรรมดา^{๘๗}

สำหรับคำอธิบายนอกจากนี้ และการใช้หลักการมหาปเทศตรวจสอบคำสอนต่างๆ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๔ วิธีการรักษาพระพุทธรูปศาสนา

๓.๕.๓ มหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตรในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

หลักการมหาปเทศนี้ เป็นข้อหนึ่งใน ๔ ข้อ ที่ทำนวางไว้สำหรับตรวจสอบการนำเสนอหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าตรงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและพระอรหันต์

^{๘๕} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๐๙-๑๑๑.

^{๘๖} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๐๙-๑๑๑, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗-๑๘๘/๑๓๔-๑๓๖, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๘๐/๑๙๑-๑๙๔, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓-๒๕๖.

^{๘๗} จตุตถาโร มหาปเทศา พุทธาปเทศโส สังฆาปเทศโส สัมพหุสัถเถราปเทศโส เอกัตเถราปเทศโส. อิมะ จตุตถาโร มหาปเทศา, ตานิ ปทพญญชานานิ สุตเต อิตารยิตพพานิ, วินยีสนทสสยิตพพานิ, ฐมมตายั อุนนิกุขิปิตพพานิ. ใน เนตติ.อ. (บาลี) ๑๘/๒๓.

ทั้งหลายทรงจำสั่งสอนสืบต่อกันมาหรือไม่ ซึ่งอธิบายเป็นตัวอย่างไว้ในอรรถกถา เรียกว่า หลักการวินัย ๔ ประการ คือ สูตร สุตตานุโลม อัจฉริยวาท อัตโนมัตติ หลักการวินัย ๔ ประการ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มิลินทปัญหา^{๔๘} ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการรวบรวมก่อนคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

คัมภีร์สมันตปาสาทิกาได้อธิบายหลักการ ๔ ประการนี้ไว้ว่า

สูตร หมายถึง พระบาลีวินัยปิฎกทั้งหมด

สุตตานุโลม หมายถึง มหาปเทศ^{๔๙}

อัจฉริยวาท หมายถึง อรรถกถาที่พ้นจากพระบาลี ผ่านการอธิบายและการวินิจฉัยโดยนัยต่าง ๆ ซึ่งพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปผู้กระทำสังคายนา วางเป็นแบบฉบับไว้

อัตโนมัตติ หมายถึง คำอธิบายตามอาการที่ปรากฏโดยการคาดคะเน ด้วยการอนุมาน คือตามความรู้ของตน พ้นจากสูตร สุตตานุโลม และอัจฉริยวาท

อีกนัยหนึ่ง เถรวาท (คำสอนของพระเถระ) ทั้งหมดที่ปรากฏในอรรถกถา พระสูตร พระอภิธรรม และพระวินัย จัดเป็นอัตโนมัตติ^{๕๐}

ที่นำเสนอนี้เป็นหลักการทางพระวินัย ก็ใช้หลักการทางพระวินัย เพราะมีอธิบายเฉพาะในพระวินัย ถ้าเป็นหลักการทางพระสูตรก็ใช้หลักการทางพระสูตร เพราะมหาปเทศมี ๒ ฝ่าย^{๕๑} ตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์ปริวารว่า ธรรม ธรรมานุโลม^{๕๒} ธรรมนั้น หมายถึงเอาพระสุต

^{๔๘} มิลินท. ๑๖๐, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๓.

^{๔๙} ฝ่ายพระวินัย ๔ ประการ คือ

๑. สิ่งของใดที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ห้ามว่าไม่ควร ถ้าสิ่งของนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งของที่ไม่ควรขัดกับสิ่งของที่ควร สิ่งของนั้นถือว่าไม่ควร

๒. สิ่งของใดที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ห้ามว่าไม่ควร ถ้าสิ่งของนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งของที่ควรขัดกับสิ่งของที่ไม่ควร สิ่งของนั้นถือว่าควร

๓. สิ่งของใดที่พระพุทธเจ้าไม่ได้อนุญาตว่าควร ถ้าสิ่งของนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งของที่ไม่ควรขัดกับสิ่งของที่ควร สิ่งของนั้นถือว่าไม่ควร

๔. สิ่งของใดที่พระพุทธเจ้าไม่ได้อนุญาตว่าควร ถ้าสิ่งของนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งของที่ควรขัดกับสิ่งของที่ไม่ควร สิ่งของนั้นถือว่าควร ใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๐๕/๙๐, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙-๑๔๐.

^{๕๐} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๓.

^{๕๑} เต ทูริธา วินยมหาปเทศา สุตตनुตติกมมหาปเทศา จาติ. วินยมหาปเทศา วินเย ปโยคคจจนฺติ, อิตเร อุกยตถาปิ ใน วชิร.ฎีกา (บาลี) ๑๐๘.

ต้นตอปฏิภักกับอภิธรรมปฏิภัก ยกเว้นวินัยปฏิภัก ธรรมานุโลมณั้น หมายถึงมหาปเทศทั้ง ๔ ใน
 สุตตันตปฏิภัก^{๙๓}

ผู้ที่สอบสวนตรวจสอบคำสอนที่มีผู้เผยแพร่อ้างอิง จะต้องมีความรู้มหาปเทศทั้ง
 ในส่วนพระวินัยและในส่วนพระสูตร มิฉะนั้น ถ้าคิดจะรักษาหลักการทางธรรม ก็จะทำให้เสียทาง
 พระวินัย คิดจะรักษาหลักการทางวินัย ก็จะทำให้เสียทางพระสูตร ผู้ที่รู้ทั้ง ๒ ด้าน ก็จะทำให้
 สำเร็จประโยชน์ทั้ง ๒ ด้าน^{๙๔} หลักการนี้ ในพระวินัยท่านยกมหาปเทศฝ่ายพระวินัย ถ้านำไปใช้
 ในส่วนพระสุตตันตปฏิภัก ก็ต้องอนุวัตรตามข้อมูลในพระไตรปิฎก

๓.๖ สาราณียธรรม : หลักแห่งความเป็นเอกภาพของหมู่คณะ

สาราณียธรรม คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน ๖ ประการ เป็นหลักธรรม
 ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เป็นข้อธรรมที่พระพุทธองค์
 ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย หลังจากที่วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าแล้วกราบทูลลาไป โดยแสดงต่อ
 จากอธิษฐานธรรม ๗ ประการ ๕ หมวด เป็นอธิษฐานธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
 ทั้งหมด ๗ หมวดหนึ่งใน ๖ หมวด

๓.๖.๑ สาราณียธรรมที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

สาราณียธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปอธิษฐานธรรมในมหาปรินิพพานสูตร
 มีรายละเอียดข้อธรรม พอสรุปได้ดังนี้

อธิษฐานธรรม ๖ ประการ ๑ หมวด คือ ภิกษุทั้งหลายพึงหวังได้แต่ความเจริญ
 อย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่

- (๑) ยังตั้งมั่นเมตตากายกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ
- (๒) ยังตั้งมั่นเมตตาวาจกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ
- (๓) ยังตั้งมั่นเมตตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ

^{๙๒} สุตตฺ ขานาติ, สุตตานุโลมฺ ขานาติ, วินยฺ ขานาติ, วินยานุโลมฺ ขานาติ, จานาจานกุสโล จ โห
 ติ ... สัมเม โวหริตตพฺพิ ใน วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๒๔/๓๘๓, ๔๔๒/๓๘๔, วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๒๔/๖๐๖-๖๐๗, ๔๔๒/
 ๖๒๓-๖๒๔.

^{๙๓} วชิร.ปฏิภา (บาลี) ๑๐๘-๑๐๙.

^{๙๔} โย ฐมฺมํ ฐมฺมานุโลมณฺเจว ขานาติ, น วินยฺ วินยานุโลมณฺจ, โส “ฐมฺมํ รุกฺขามิ”ติ
 วินยฺ อุกฺกุพฺพินยฺ กโรติ อิตโร “วินยฺ รุกฺขามิ”ติ ฐมฺมํ อุกฺกุฐมฺมํ กโรติ, อุกฺกยฺ ขานนฺโต อุกฺกยมฺปิ สมฺปา
 เทติ ใน วชิร.ปฏิภา ๑๐๙.

(๔) ยังมีการบริโภคโดยไม่แบ่งแยก लाभที่ได้มาโดยชอบธรรมบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

(๕) ยังมีศีลไม่ขาด ไม่ละทุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกค้นหา ทัฎฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

(๖) ยังมีอริยทัฎฐิที่นำออกจากทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย^{๙๕}

๓.๖.๒ สาราณียธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น

อปรีหานิยธรรม ๖ นอกจากมาในมหาปริณิพพานสูตร พระพุทธเจ้ายังได้ทรงแสดงในรูปสาราณียธรรม ๖ คือ พระองค์เคยแสดงแก่พวกภิกษุชาวกรุงโกสัณพีที่โฆสิตาราม กรุงโกสัณพี^{๙๖} เคยแสดงแก่พระอานนท์และสามเณรจุนทะที่สามคาม แคว้นสักกะ^{๙๗} และพระสารีบุตรนำมารวบรวมแสดงไว้ในสังคีติสูตร^{๙๘} อปรีหานิยธรรม ๖ เป็นข้อธรรมที่พระองค์เคยแสดงมาแล้วแต่เป็นหลักธรรมที่สำคัญพระองค์จึงทรงนำมาแสดงย้าให้ภิกษุทั้งหลายจดจำอีก

๓.๗ ปัจฉิมโอวาท (อปปมาทธรรม) : หลักแห่งการเตรียมพร้อมทุกสถานการณ์

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระสาวกทั้งหลายผู้ทำสังคายนาได้จัดกลุ่มเป็น ๑ ด้วยอำนาจรส เป็น ๒ ด้วยอำนาจธรรมวินัย เป็น ๓ ด้วยอำนาจปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ และด้วยอำนาจวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก เป็น ๕ ด้วยอำนาจนิกาย เป็น ๙ ด้วยอำนาจองค์ และเป็น ๙๔,๐๐๐ ด้วยอำนาจพระธรรมชั้น

ขอล่าวเฉพาะหมวด ๓ ที่จัดเป็นปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ ปฐมพุทธพจน์^{๙๙} คือคาถาที่พระพุทธองค์ทรงอุทานหลังจากตรัสรู้แล้ว ดังนี้

เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเณชาติ เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้

^{๙๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๑/๗๒-๗๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๗-๘๘.

^{๙๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๙๒/๔๓๖-๔๓๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑-๕๓๒.

^{๙๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๕๔/๓๘-๓๙, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙-๖๑.

^{๙๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๖-๒๑๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

^{๙๙} บางอาจารย์ก็กล่าวว่ คาถาอุทานว่า ยทา หเว ปาตุภูวนติ ธมมา ...ในชั้นระกะ เป็นปฐมพุทธพจน์ ใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๗.

อีก ซี่โครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว ยอดเรือเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นต้นเหตุแล้ว^{๑๐๐}

มัชฌิมพุทธพจน์ ได้แก่กรรมวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัติในระหว่างปฐมพุทธพจน์ จนถึงปัจฉิมพุทธพจน์ คือตั้งแต่แรกตรัสรู้จนถึงข้อธรรมต่างๆ ที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ยกเว้นปัจฉิมโอวาท

๓.๗.๑ ปัจฉิมโอวาทที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร

ปัจฉิมพุทธพจน์ ก็คือปัจฉิมโอวาท เป็นคำสอนครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนที่พระองค์จะดับขันธปรินิพพาน มีใจความว่า “หนุททานิ ภิกขเว อามนุชยามิ โว, วยฆมา สงฆาร่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”^{๑๐๑} “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๐๒}

พระพุทธองค์ทรงรวมคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงประกาศมาเป็นเวลา ๔๕ ปี ลงในความไม่ประมาท^{๑๐๓}

๓.๗.๒ ปัจฉิมโอวาทที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น

ปัจฉิมโอวาท นอกจากจะปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรแล้ว พระสังคีติกาจารย์ยังได้นำไปจัดไว้ในพรหมสังยุต คัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรคอีกแห่งหนึ่ง ที่ท่านนำไปจัดไว้ในคัมภีร์ดังกล่าว ก็เพราะเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวคาถาเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ตรงกับข้อความในมหาปรินิพพานสูตร^{๑๐๔} มีเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

สมัยหนึ่ง ในเวลาใกล้ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ระหว่างต้นไม้สาละทั้งคู่ ณ ป่าสาละวัน สถานที่แหว่งพักของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เขตกรุงกุสินารา^{๑๐๕} ลำดับนั้น พระ

^{๑๐๐} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๔๔, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐.

^{๑๐๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๐๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๐๑.

^{๑๐๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕, ๒๒๓/๑๓๗.

^{๑๐๕} ข้อความช่วงต้นนี้ไม่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร พระสังคีติกาจารย์เก็บความข้างต้นตอนที่พระพุทธองค์เสด็จไปยังป่าสาละวันสถานที่แหว่งพักของพวกมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินารา และข้อความที่พระองค์

ผู้มีพระภาคได้รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” นี้เป็นปัจฉิมวาจาของพระตถาคต จากนั้นพระองค์

ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน

ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน

ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน

ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน

ทรงเข้าอากาสนัญญาตนฌาน ออกจากอากาสนัญญาตนฌาน

ทรงเข้าวิญญาณัญญาตนฌาน ออกจากวิญญาณัญญาตนฌาน

ทรงเข้าอากิญจัญญาตนฌาน ออกจากอากิญจัญญาตนฌาน

ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ออกจากเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

ทรงเข้าสัญญาเวทิตนโรธ ออกจากสัญญาเวทิตนโรธ

ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน ออกจากเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน

ทรงเข้าอากิญจัญญาตนฌาน ออกจากอากิญจัญญาตนฌาน

ทรงเข้าวิญญาณัญญาตนฌาน ออกจากวิญญาณัญญาตนฌาน

ทรงเข้าอากาสนัญญาตนฌาน ออกจากอากาสนัญญาตนฌาน

ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน

ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน

ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน

ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน

ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน

ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน

ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้วได้เสด็จดับขันธปรินิพพานในลำดับถัดมา

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมกล่าวคาถานี้ขึ้น
พร้อมกับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก
พระศาสดา ผู้หาใครเปรียบเทียบไม่ได้ในโลก
ผู้เข้าถึงสภาวะตามเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม
ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ ก็ยังเสด็จปรินิพพานได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสคาถาพร้อม
กับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

สังขารทั้งหลายล้วนไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและ
ความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป
ความสงบระงับสังขารทั้งหลายนั้น เป็นความสุข

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ได้กล่าวคาถาพร้อม
กับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอาการอันล้ำเลิศ
ทุกอย่าง เสด็จปรินิพพานแล้ว ในกาลนั้น ได้เกิดเหตุ
น่าอัศจรรย์ ขนพองสยองเกล้า^{๑๐๖}

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอนุรุทธะได้กล่าวคาถาพร้อม
กับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ของพระผู้มีพระภาค
ผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว
มุ่งไฝสันติ มีพระจักขุ เสด็จปรินิพพานแล้ว พระองค์
ผู้มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาไว้ได้ มีพระทัย
หลุดพ้นแล้ว ดุจดวงประทีปที่โชติช่วงดับไป^{๑๐๗}

^{๑๐๖} ในมหาปรินิพพานสูตร เรียงพระอานนท์กล่าวคาถาไว้ท้ายพระอนุรุทธะ ใน ที.ม. (บาลี)๑๐/
๒๒๓/๑๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๓/๑๖๙.

พระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพาน โดยรับสั่งเป็นปัจฉิมโอวาทให้บริษัทของพระองค์ ทำหน้าที่ด้วยความไม่ประมาท นี่คือนิพจน์พุทธพจน์ ประการหนึ่งใน ๓ ประการ

๓.๗.๓ ปัจฉิมโอวาทที่ปรากฏในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

ความไม่ประมาทที่เป็นปัจฉิมโอวาทนี้ คัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายสั้นๆ ว่า ข้อความว่า เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด หมายถึงให้ทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จ ด้วยการไม่ปราศจากสติ พระพุทธองค์ทรงรวมโอวาททั้งหมดที่ทรงประทานมาเป็นเวลา ๔๕ ปี เข้าในความไม่ประมาทอย่างเดียวน ส่วนคำที่บอกว่า นี่เป็นปัจฉิมวาจาของพระตถาคต นั้นเป็นคำกล่าวของพระสังคีติกาจารย์^{๑๐๗} คัมภีร์ฎีกาที่อธิบายปัจฉิมโอวาทโดยเฉพาะก็อธิบายเพียงสั้นๆ ว่า ความไม่ประมาทนั้น ว่าโดยความหมายได้แก่ สติที่ประกอบด้วยญาณ เพราะความขวนขวายด้วยสติ เป็นสิ่งที่ดียิ่ง ดังนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ด้วยการไม่ปราศจากสติ ที่ว่าทรงรวมเข้าในความไม่ประมาทหมายถึงรวบรวมพระพุทธพจน์ทั้งสิ้นเข้าไว้^{๑๐๘}

จากคำอธิบายของอรรถกถาและฎีกา พอสรุปได้ว่า พระพุทธองค์รับสั่งให้พุทธบริษัทบำเพ็ญกิจทุกอย่าง ด้วยความไม่ประมาท มีสติปัญญาอยู่กับตัว คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่จัดเป็นปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ทั้งหมดนั้นรวมลงในความไม่ประมาท ดังนั้น การจะรักษาหลักพระธรรมวินัยให้สำเร็จประโยชน์ได้ ก็ต้องมีสติปัญญาอยู่กับตัวศึกษาเรียนรู้หลักธรรมวินัยแล้วน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติพร้อมเผยแผ่ให้มีการศึกษาเรียนรู้หลักธรรมวินัยให้ทั่วถึง

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระธรรมวินัย เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อย้ำเตือนพระสาวกทั้งหลายให้จดจำ เป็นหลักธรรมสำหรับประพฤติปฏิบัติเพื่อธำรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัย คือตัวศาสนานั่นเอง

^{๑๐๗} ที่.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘-๒๒๓/๑๓๕-๑๓๗, ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘-๒๒๓/๑๑๖-๑๑๘, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๖/๑๘๘-๑๙๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙-๒๖๒.

^{๑๐๘} ที่.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๐๑.

^{๑๐๙} ที่.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๓๐.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์หลักการและวิธีการรักษาพระธรรมวินัยตามแนวทางของ

พระพุทธองค์

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดเพื่อการธำรงรักษาพระธรรมวินัย พร้อมทั้งจะชี้ให้เห็นภัยอันอาจเป็นอันตรายต่อพระธรรมวินัย เพื่อค้นหาแนวทางป้องกันภัยแห่งพระพุทธศาสนา ดังนี้

๔.๑ ภัยแห่งพระพุทธศาสนา

ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในที่นี้ มิได้มุ่งเอาตามความหมายแห่งรูปศัพท์ที่แปลว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความหวาดกลัว แต่มุ่งเอาสิ่งที่เป็นภัยอันตรายแก่พระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่จะมาทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสูญไป ก่อนที่จะกล่าวถึงภัยนั้น ต้องขอแนะนำองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้และ ตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้นำเสนอ

เมื่อคราวที่นิครนถ์นาฏบุตรดับขันธ ได้เกิดภัยภายในของพวกสาวก คือเกิดการแตกสามัคคี พระพุทธองค์ทรงปรารภเรื่องดังกล่าว ได้ทรงแสดงองค์ประกอบของศาสนา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ศาสนาได้รับการสรรเสริญ หรือถูกตำหนิติเตียนไว้ ดังนี้

องค์ประกอบของศาสนา ๓ ประการ คือ

(๑) ศาสดา

(๒) หลักธรรม

(๓) สาวก^๑

องค์ประกอบที่เป็นลักษณะของศาสนา ซึ่งกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบตามที่กำหนดไว้ ถ้าไม่มีก็ถือว่าสิ่งนั้นมิใช่ศาสนา มี ๕ ประการด้วยกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนามีครบบริบูรณ์ คือ

๑. มีศาสดา พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดา โดยทรงเป็นผู้ตรัสรู้ อริยธรรมแล้วทรงสั่งสอนชาวโลกทรงประกาศศาสนา ถือเป็นกาตั้งศาสนา

^๑ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๖๔-๑๗๕/๑๐๑-๑๐๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๔-๑๗๕/๑๒๕-๑๓๖.

๒. มีคัมภีร์ศาสนา พระพุทธศาสนามีคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา
ที่

บันทึกคำสั่งสอนซึ่งได้รับการทรงจำนำสืบกันมาจนบันทึกเป็นคัมภีร์มีอายุเก่าแก่มาก นับแต่
บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรนานกว่า ๒๐๐๐ ปีแล้ว

๓. มีนักบวช พระพุทธศาสนามีนักบวชสืบอายุพระพุทธศาสนา สืบทอดกันมา
จนถึงปัจจุบัน

๔. มีศาสนสถาน พระพุทธศาสนามีศาสนสถานคือวัด มีปูชนียสถานที่ก่อสร้าง
สืบต่อกันมาแต่สมัยพุทธกาลตราบจนทุกวันนี้

๕. มีเครื่องหมาย พระพุทธศาสนามีเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ คือรูปธรรมจักร
นอกจากองค์ประกอบนี้แล้ว ท่านยังได้แบ่งเป็นส่วนประกอบอีก ๕ ส่วน คือ

๑. ศาสนสถาน หมายถึงสถานที่อันเป็นนิเวศสถานหรือปูชนียสถาน อันเป็น
เอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เช่น วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ ต้นพระศรี
มหาโพธิ์

๒. ศาสนวัตถุ หมายถึงวัตถุสำคัญในพระพุทธศาสนา เป็นเอกลักษณ์ของ
พระพุทธศาสนา เช่นพระพุทธรูป ศิลปวัตถุ ปูชนียวัตถุ หรือวัตถุมงคล

๓. ศาสนบุคคล หมายถึงบุคคลที่เป็นชาวพุทธ ได้แก่ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร
สิกขมานา สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา

๔. ศาสนพิธี หมายถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นพิธีกรรมเกี่ยวกับการ
บวชการผูกสีมา การทอดกฐิน

๕. ศาสนธรรม หมายถึงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่บันทึกอยู่ในคัมภีร์

ส่วนประกอบของพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ ส่วนนี้ แต่ละส่วนมีความสำคัญกับ
สถานภาพของพระพุทธศาสนา เมื่อใดพระพุทธศาสนายังมีส่วนประกอบทั้ง ๕ นี้บริบูรณ์ เมื่อนั้น
ก็ถือว่าพระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ในบรรดาส่วนประกอบ ๕ ส่วนนั้น ส่วนประกอบที่
สำคัญยิ่งได้แก่ ศาสนธรรมและศาสนบุคคล เมื่อส่วนประกอบทั้ง ๒ นี้ยังคงอยู่ตราบใด
พระพุทธศาสนาก็ชื่อยังดำรงอยู่ตราบนั้น^๒

^๒ กรมการศาสนา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา
๒๕๒๗), หน้า๕๘-๖๐.

๔.๑.๑ กัณฑ์ภายในแห่งพระพุทธศาสนา

กัณฑ์ภายในนั้น หมายถึงกัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากผู้รักษาพระพุทธศาสนาเอง อันเป็นเหตุที่จะทำให้พระศาสนาเสื่อมสูญ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๒ ประการ ที่ทำให้สังฆกรรมเสื่อมสลายหายไป คือ บทพยัญชนะ (หมายถึงพระพุทธวจนะ) ที่จำมาผิด (หรือคัดลอกมาผิด) และเข้าใจเนื้อความไม่ถูกต้อง เมื่อจำบทพยัญชนะมาผิด ก็ย่อมจะเข้าใจเนื้อความผิดไปด้วย”^๓

อีกแห่งหนึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเหตุที่จะทำให้พระสังฆกรรมเสื่อมสลายไปไว้ว่า
 ธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งพระสังฆกรรม คือ
 ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้

๑. ศึกษาเล่าเรียนสุดต้นตะที่เรียนกันมาผิดลำดับ ตามบทพยัญชนะที่จำกันมาผิด เนื้อความแห่งบทพยัญชนะที่จำกันมาผิด ก็ทำให้เข้าใจผิดกันไปด้วย

๒. เป็นคนที่ว่ายากสอนยาก มีนิสัยที่ว่ายากสอนยาก มีนิสัยไม่อดทน ไม่รับฟังคำสอนโดยเคารพ

๓. เป็นพหูสูต คล่องปรียัติ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ไม่ตั้งใจถ่ายทอดสุดต้นตะแก่ผู้อื่น เมื่อภิกษุเหล่านั้นล่องลับไป สุดต้นตะก็ขาดรากฐาน ไม่มีที่พึ่งอาศัย (ไม่มีที่อ้างอิง)

๔. เป็นพระระดับเถระ เป็นพระมักมาก เป็นพระย่อหย่อน เป็นผู้นำในทางคลายความเพียร ละทิ้งวิเวก ไม่ระดมความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ภิกษุรุ่นหลังก็พากันเอาเยี่ยงอย่าง

ธรรม ๔ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้สังฆกรรมเสื่อมสลายหายไป^๔

ทั้ง ๔ ประการนี้ คือสาเหตุที่ทำให้พระสังฆกรรมเสื่อมสูญสลายหายไป ตามข้อความที่กล่าวมานั้น มีคำที่ควรทำความเข้าใจ เช่นคำว่า บทพยัญชนะที่จำมาผิด (ทุณ

^๓ อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๐/๕๘, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒.

^๔ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๖๐/๑๖๗-๑๖๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒-๒๒๕.

นิกขิตต์ ปทพญณฺชน) นั้น หมายถึงตัวอักษรที่ส่งให้รู้เนื้อความจำกันมาคลาดเคลื่อนไป^๕ เมื่อ
 บทพยัญชนะพิรุชคลาดเคลื่อน การกำหนดความหมายเฉพาะบทย่อมคลาดเคลื่อนไปด้วย

เรื่องภัยอันเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเสื่อมนั้น พระสาวกชั้นเถระมีความห่วงใย
 ศาสนาจึงได้เข้ากราบทูลถามพระพุทธเจ้า เช่น ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ ประทับอยู่ที่พระเชตะวัน
 มหาวิหาร กรุงสาวัตถี ท่านพระมหากัสสปะ ได้เข้าเฝ้ากราบทูลถามพระองค์ถึงเหตุปัจจัยที่
 เมื่อก่อนหน้านี้ ลิกขาบทที่ภิกษุสงฆ์พึงปฏิบัติมีน้อย ส่วนภิกษุที่บรรลुพระอรหัตตผลมีมาก แต่
 ขณะนี้ลิกขาบทที่ภิกษุสงฆ์พึงปฏิบัติมีมาก แต่ภิกษุที่บรรลุพระอรหัตตผลกลับมีน้อย

พระพุทธองค์ตรัสตอบท่านพระมหากัสสปะว่า

ข้อนี้เป็นอย่างนี้ คือ เนื่องจากบริษัทปฏิบัติย่อหย่อนพระสังฆธรรมจึงเสื่อมสูญ
 ลิกขาบทจึงมีมาก ภิกษุที่บรรลุพระอรหัตตผลจึงมีน้อย พระสังฆธรรมจะยังไม่เสื่อมสูญไปตราบ
 เท่าที่สังฆธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้น แต่เมื่อใดสังฆธรรมปฏิรูปเกิดขึ้น เมื่อนั้น พระสังฆธรรมย่อมเสื่อม
 สูญไป ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติไฟ ชาติลม ทำพระสังฆธรรมให้เสื่อมสูญไปไม่ได้ ที่แท้พวกโมฆบุรุษที่
 เกิดขึ้นมาในโลกต่างหาก ย่อมทำพระสังฆธรรมให้เสื่อมสูญไป เปรียบเหมือนเรือจะอัปปางก็เพราะ
 ตันหนเท่านั้น

สาเหตุที่ทำให้พระสังฆธรรมเสื่อมสูญไปมี ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพไม่ยำเกรงใน
 พระศาสดา
๒. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพไม่ยำเกรงใน
 พระธรรม
๓. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพไม่ยำเกรงใน
 พระสงฆ์

๔. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เอาใจในการศึกษา

๕. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ ไม่เอาใจใส่ในสมาธิ

ส่วนสาเหตุที่ทำให้พระสังฆธรรมดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญหายไปก็มี ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ มีความเคารพไม่ยำเกรงใน
 พระศาสดา

^๕ อง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๐-๒๑/๓๓.

๒. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ มีความเคารพยำเกรงในพระธรรม

๓. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ มีความเคารพยำเกรงในพระสงฆ์

๔. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ มีความเอาใจใส่ในการศึกษา

๕. ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ มีความเอาใจใส่ในสมาธิ^๖

ข้อความที่กล่าวนี้ ระบุถึงบุคคลที่มีความประพฤติปฏิบัติอันเป็นสาเหตุให้พระศาสนาเสื่อมสูญหายไป นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังได้ทรงแสดงตัวสาเหตุ ซึ่งเป็นภาวะทางจิตใจ และการแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายทางวาจา ที่ทำให้พระศาสนาเสื่อมสูญหายไปฝ่ายหนึ่ง และทำให้พระศาสนาดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญหายไปอีกฝ่ายหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า ความประมาท ความเกียจคร้าน ความมักมาก ความไม่สันโดษ โยนิโสมนสิการ ความไม่มีสัมปชัญญะ การมีมิตรชั่ว การก่ออกุศลเนื่องๆ เหล่านี้ ย่อมเป็นสาเหตุให้พระสังฆธรรมถึงความเสื่อมสูญไป ส่วนความไม่ประมาท การปรารภความเพียร ความมักน้อย ความสันโดษ โยนิโสมนสิการ ความมีสัมปชัญญะ การมีมิตรดี การสร้างกุศลเนื่องๆ เหล่านี้ ย่อมเป็นสาเหตุให้พระสังฆธรรมดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไป พวกภิกษุที่แสดงอธรรมเป็นธรรม แสดงธรรมเป็นอธรรม แสดงสิ่งที่มีชีวิตเป็นวินัย แสดงวินัยเป็นสิ่งที่มิใช่วินัย แสดงสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสสอนเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน แสดงสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสสอนไว้ แสดงสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้เคยประพฤติมาเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าเคยประพฤติมา แสดงสิ่งที่พระพุทธเจ้าเคยประพฤติมาเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่เคยประพฤติมา แสดงสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ย่อมทำให้พระสังฆธรรมเสื่อมสูญไป ส่วนพวกภิกษุที่แสดงตรงกันข้ามจากที่กล่าวนี้ ย่อมทำให้พระสังฆธรรมดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไป^๗

๔.๑.๒ กายภายนอกแห่งพระพุทธศาสนา

เมื่อทราบองค์ประกอบและส่วนประกอบของพระพุทธศาสนาอย่างนี้แล้ว ก็พอจะเห็นแล้วว่า กายของพระพุทธศาสนานั้น โดยสรุป คือกายที่จะพึงมีแก่พระพุทธ (ศาสนดา ศาสนวัตถุ คือพระพุทธรูป) พระธรรม (คัมภีร์ศาสนา, ศาสนธรรม) พระสงฆ์ (นักบวช, ศาสนบุคคล) ศาสนสถาน ศาสนพิธี มีรายละเอียดดังนี้

^๖ ส.น. (บาลี) ๑๖/๑๕๖/๒๑๓-๒๑๕, ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๒-๒๖๔.

^๗ อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๑๔-๑๒๙/๑๗-๑๙, ๑๓๐-๑๔๙/๑๙-๒๐, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๔-๑๒๙/๑๙-๑๙, ๑๓๐-๑๔๙/๒๐-๒๑,

ภัยแห่งพระพุทธศาสนา : ในข้อพระพุทธ

ภัยอันตรายอุปสรรคนานัปการที่เข้ามาแผ้วพานพระพุทธองค์ในสมัยที่ทรงพระชนม์อยู่ได้พ่ายแพ้พระองค์จนหมดสิ้น นับแต่ท้าวสวัตดีมารมาผจญพระองค์ก็พ่ายแพ้ไป ภัยจากพระเทวทัตก็ตาม ภัยจากนางจิณฺจมาณวิกาก็ตาม ภัยจากโจรองคฺคฺลิมาลก็ตาม ภัยจากช่างนาพาตีศรีก็ตาม ล้วนพ่ายแพ้ต่อพระพุทธองค์ทั้งสิ้น เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ภัยอันตรายทั้งหลายได้เกิดขึ้นแก่พระพุทธปฏิมารูปแทนพระองค์ซึ่งจะได้กล่าวในข้อศาสนสถานศาสนวัตถุ

ภัยแห่งพระพุทธศาสนา : ในข้อศาสนธรรม

ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในข้อศาสนธรรมนั้น ส่อเค้าปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตรนี้เอง ตอนที่พระมหากัสสปะกับบริวารเดินทางมาเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วได้ทราบข่าวว่าพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพาน พวกภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนพากันร้องไห้ แต่มีพระแกชื่อสุภาทะ พุดกับพวกภิกษุที่ร้องไห้ว่า

อย่าเลย ท่านผู้มีอายุ อย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นแล้วจากมหาสมณะรูปนั้น ที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า “ สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ” บัดนี้ เราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น พวกเราไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น”^๘

เหตุการณ์ตอนนี้ เป็นเหตุให้พระมหากัสสปะชักชวนพระสาวกทั้งหลายกระทำสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่^๙ เพราะเมื่อพระธรรมวินัยยังมีอยู่ ก็เหมือนพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ คือพระธรรมวินัยจะคอยช่วยสั่งสอน ในเมื่อภิกษุทั้งหลายได้ศึกษากัน

ภัยแห่งพระพุทธศาสนา : ในข้อพระสงฆ์

ภัยต่อนักบวช หรือศาสนบุคคล นี้ได้เคยมีมาแล้วแก่พระสงฆ์ในสมัยหลังพุทธกาล ในราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๕ พระเจ้าปุชยมิตร กษัตริย์แห่งราชวงศ์สูงคะ ได้ออกกฎหมายว่าจะให้รางวัล ๑๐๐ ดินาร์ แก่ผู้ตัดศีรษะพระภิกษุรูปหนึ่งมาให้ พระสงฆ์กลัวภัยพากันหนีจากแคว้นมคธไปอยู่ทางแคว้นคันธาระบ้าง แคว้นกัสมิระบ้าง และหนีไปอยู่ทางแคว้นอันธระทางอินเดียภาคใต้บ้าง^{๑๐} พระเจ้าสางกะ กษัตริย์วรรณะพราหมณ์แห่งเกาะทะ แคว้นเบงกอล ได้กำจัดพระภิกษุ

^๘ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๒/๑๔๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๒/๑๗๔.

^๙ วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๗/๒๗๔, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖.

^{๑๐} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตฺน), ทำไมพระพุทธศาสนาจึงเสื่อมจากอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๖-๔๗.

สงฆ์ในอาณานิคมกรุง กุสินารา อันเป็นผลให้สังฆมณฑลในกุสินาราถูกทำลายหมดสิ้น^{๑๑} ในศตวรรษที่ ๑๗ รัชติยาร์แม่ทัพอิสลาม ซึ่งเป็นอิสลามเตอร์ก ได้ยกกองทัพเข้าทำลายเมืองต่างๆ ในแคว้นมคธ จนมาถึงนาลันทาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา เขาได้ส่งบุตรชิลจิบุตรชายคุมกำลังทหารม้าจำนวน ๗๐๐ บุกเข้าทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา เผาหอสมุด สำนักสงฆ์ ทำลายสถูปฆ่าพระภิกษุสามเณรและผู้คนที่อยู่ในมหาวิทยาลัยนาลันทา ไฟไหม้อยู่ถึง ๗ วัน ๗ คืน พระที่จับได้ถูกฆ่าหมด ที่หนีรอดไปได้ก็หลบไปอยู่ที่อื่น^{๑๒} ประจักษ์พยานการทำลายล้างผลาญ คือ กองเก้าถ่าน ซากโครงกระดูกนับไม่ถ้วนของพระภิกษุ นักโบราณคดีได้ขุดค้นพบสุมเป็นกองใหญ่โต^{๑๓} พระสงฆ์ถ้าไม่ถูกฆ่า ก็หนีไปที่อื่น เช่นไปอยู่ที่จีนและทิเบต อย่างที่นาลันทา มีบันทึกของผู้เห็นเหตุการณ์ว่า “...พราหมณ์ศรัทธาไลน์ ได้ถูกสังหารหมด ได้พบหนังสือจำนวนมากมาย (ในบริเวณมหาวิทยาลัยนาลันทา) เมื่อพวกมุสลิมเห็นหนังสือเหล่านั้น จึงให้เรียกคนมาชี้แจงว่าเป็นหนังสืออะไร แต่คนเหล่านั้นถูกฆ่าตายเสียหมดแล้ว”^{๑๔}

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวไว้ในภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สรุปความได้ว่า

พวกทาลีบันซึ่งเข้าปกครองประเทศอัฟกานิสถาน ได้ใช้ปืนใหญ่และใช้ลูกระเบิดทำลายพระพุทธรูปที่มีมาเป็นพันๆ ปีแล้ว ซึ่งถือว่าเป็นสมบัติของโลก ในทางประวัติศาสตร์อัฟกานิสถานเคยเป็นดินแดนพระพุทธศาสนา เรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่ง อยู่แถวๆ อาณาจักรกุษาณของพระเจ้ากนิษกะ ที่พามิยานมีพระพุทธรูปใหญ่สูง ๕๓ เมตร และ ๓๕ เมตร ซึ่งแกะสลักอยู่ที่ภูเขาเมื่อราว พ.ศ. ๘๐๐ มาถึงตอนนี้ ทั้ง ๒ องค์ ก็ถูกผู้ปกครองชาวมุสลิม พวกทาลีบันทำลายลงไป ความจริงในประวัติศาสตร์เขาเคยทำลายมาแล้วหลายครั้ง แต่สมัยก่อนยังไม่มียุคกรณ์ที่ทันสมัยอย่างนี้ เขาทำลายได้แค่เอาฆ้อนเหล็กไปต่อยไปทุบ

อย่างไรก็ดี ชาวพุทธไปนมัสการสังเวชนียสถาน ก็เห็นพระพุทธรูปในที่ต่างๆ โดยเฉพาะในที่ๆ เปิดเผยให้เห็นได้ง่าย พระพุทธรูปจะถูกทำลายแบบว่า ถ้าเป็นศิลาใหญ่

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๒} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตภาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

^{๑๓} พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, สาเหตุความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๔-๗๕.

^{๑๔} S. Dutt อ้าง Elliot and Dawsons History of India as Told dy Its Own Historians (1869), Vol. II, p. 306, ใน พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), ปรชญาการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓๐.

หน่อย ก็ต่ออยู่ที่พระนาสิกคือจมูก ให้เสียโฉม เพราะแข็งแรงและมีมากมาย เขาทำลายไม่ไหว สมัยก่อนไม่มีอุปกรณ์ใหญ่โตที่จะทำลาย ก็ทำได้แค่นั้น คือ ทำลายที่พระนาสิก เป็นอย่างนี้ทั่วไปหมด แต่เวลานี้เขามีเครื่องมือทำลายที่ร้ายแรง มีระเบิด มีปืนใหญ่ จึงทำลายได้หมดสิ้น

เมื่อเกิดกรณีทาลีบันขึ้นมา ก็ต้องดูว่าชาวพุทธก็ตาม ชาวโลก และโดยเฉพาะชาวมุสลิมก็ตาม จะมีความรู้สึกแสดงออกอย่างไร ซึ่งจะเป็นสัญญาณบ่งชี้ในการที่จะมองสถานการณ์ ซึ่งหมายถึงแนวโน้มต่อไปในอนาคตว่าจะเป็นอย่างไร เราไม่ใช่มองด้วยอารมณ์โกรธเกลียด แต่เราควรพิจารณาในแง่ว่า คนที่มีแนวความคิดอย่างนี้ ที่เขาทำอย่างนี้ได้ นั่นจิตใจเขาเป็นอย่างไร เขานึกคิดต่อผู้อื่นอย่างไร ไม่ใช่มองแค่สถานการณ์เฉพาะหน้า แต่ต้องมองไปในอนาคตว่า เมื่อเขายังมีความคิด มีความเชื่อ และมีสภาพจิตใจอย่างนี้ อะไรจะเกิดขึ้นต่อไป นี่เป็นเรื่องที่สำคัญ

เท่าที่ดูแล้ว ชาวพุทธก็มีบ้างที่ตื่นตัว แต่น้อย แล้วในฝ่ายชาวมุสลิม เราก็ดูยิบว่ามีชาวมุสลิมที่แสดงความไม่เห็นด้วย อย่างอาจารย์ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็เขียนลงในหนังสือพิมพ์แสดงความไม่เห็นด้วย แต่ก็ไม่ใช่คำแถลงหรือแสดงมติที่ออกจากองค์กรใหญ่ของชาวมุสลิม ซึ่งควรจะแสดงให้เห็นท่าทีที่ชัดเจน แต่ชาวมุสลิมบางคนก็พูดในทางตรงข้าม ข้อเขียนนี้เขาส่งไปลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ เขาเขียนหัวข้อเรื่องว่า เวนกรรมของทาลีบัน เนื่องจากเป็นข้อเขียนยาว จึงจะอ่านเฉพาะบางส่วนว่า

เรื่องการทำลายพระพุทธรูปของพวกทาลีบันที่ผ่านมา นั้น อาจจะเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องของศาสนิกชนอื่น ที่ไปทำลายศาสนสถานของชาวพุทธ ซึ่งพระพุทธรูปเป็นที่เคารพสักการะสำหรับศาสนาพุทธ สิ่งที่เขาทำอาจเป็นสิทธิของเขา ที่ไม่มีใครไปว่าเขาได้ เราก็มีสติธิ์แค่ออกความเห็นและวิจารณ์ เขาจะฟังหรือไม่ฟังก็เป็นเรื่องของเขา เพราะเขาทำในบ้านของเขา ถ้ามุสลิมไทยมีรูปเจดีย์ในบ้านเราก็ต้องกำจัด ท่านวันนอร์ของเรา ก็เปลี่ยนแปลงห้องรัฐมนตรี โดยการยกพระพุทธรูปออกไป และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ดร.สุรินทร์ พิศสุวรรณ ก็ยกพระพุทธรูปออกจากห้องทำงานเหมือนกัน การที่จะให้อิสลามเป็นสากลไม่ได้หมายความว่า จะยึดหยุ่นได้ทุก ๆ เรื่อง อิสลามเป็นศาสนาที่สร้างสรรค์ไม่ใช่ทำลาย บางครั้งการทำลายอาจเป็นสาเหตุจากการสร้างสรรค์ ศาสดามุฮัมมัดก็เคยทำสิ่งเดียวกัน บรรดาเทวรูปต่างๆ ที่อยู่ในเมกกะถูกทำลาย แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้น ก็ทำให้สังคมรวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียว

นี่คือท่าทีที่เป็นตัวอย่าง เขามองประเทศอาฟกานิสถาน เป็นบ้านเฉพาะของชาวมุสลิมเท่านั้น ถ้าอย่างนี้ก็ลำบาก หมายความว่า คนถือศาสนาอื่นๆ ทั้งๆ ที่เกิดที่นั่น ก็ไม่มีบ้าน ไม่มีสิทธิ อย่างนี้ก็ต้องอยู่บ้านคนเดียว^{๑๕}

ภัยภายนอกในปัจจุบันที่เกิดขึ้นแก่พระสงฆ์ ก็มีทั้งภัยจากคนนอกศาสนาซึ่งมาในรูปแบบต่างๆ เกิดจากความขัดแย้งทางพระธรรมวินัยบ้าง และอื่นๆ บ้าง แล้วมาทำให้ภัยคือกิเลสภายในของพระสงฆ์เกิดฟุ้งขึ้นแล้วทำให้ถูกเขาทำลายบ้าง ทำร้ายเอาถึงมรณภาพบ้าง เป็นภัยที่เห็นชัดเจน

ภัยที่เกิดจากความขัดแย้ง : ทางพระธรรมวินัย

เมื่อมีความขัดแย้งทางพระธรรมวินัยเกิดขึ้น นักปราชญ์ผู้ทรงความรู้ทางพระธรรมวินัยท่านได้ชี้แจงเพื่อความถูกต้อง ก็ถูกกล่าวหาใส่ร้ายให้เป็นผู้เสียหาย นอกจากนี้ยังมีภัยที่บุคคลที่ปฏิญาณตนว่าเป็นนักบวชเองก็เกิดขึ้นก็มีจำนวนมาก เช่นกล่าวหาพระมหากัสสปะว่า

เป็นไปได้หรือไม่ว่า พระมหากัสสปะมิได้นิมนต์ภิกษุณีรูปใดที่เป็นอรหันต์เถรีเข้าร่วมประชุม (สังคายนา) ด้วย เนื่องจากหาพระอรหันต์เถรีไม่ได้ ไม่น่าจะเป็นไปได้ว่า ในระยะเวลาไม่นานหลังพุทธปรินิพพานนั้นจะหาภิกษุณีอรหันต์ไม่ได้เลยสักรูปเดียว ... การที่พระมหากัสสปะใช้คำพูดถึงพระภิกษุที่ไม่เข้าร่วมสังคายนาว่า ภิกษุพวกอื่น แสดงว่าท่านมีสำนึกถึงเส้นแบ่งเขตแดนว่าผู้ใดควรที่จะเข้าร่วมสังคายนาหรือไม่ เหตุผลประการเดียวที่เป็นไปได้ในการไม่นิมนต์ภิกษุณีอรหันต์หรือตัวแทนจากสงฆ์กลุ่มอื่นเข้าร่วมด้วย ก็น่าจะมาจากเหตุผลว่าจะเป็นการอุปสรรคต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของการสังคายนา หรือยิ่งไปกว่านั้น ผู้ที่ไม่ได้รับนิมนต์มาอาจเป็นตัวปัญหาที่พระมหากัสสปะเองมุ่งจะแก้ไขอยู่”^{๑๖}

จากข้อความนี้ หมายความว่า พระมหากัสสปะก็ดกั้นไม่ให้ภิกษุบางพวกและพวกภิกษุณีเข้าร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ เพื่อที่ท่านจะได้แก้ไขหลักพระธรรมวินัยได้ตามวัตถุประสงค์

นอกจากนั้นแล้ว ยังมีผู้กล่าวหาพระมหากัสสปะว่ากีดกันไม่ให้ภิกษุณีสงฆ์เข้าร่วมทำสังคายนาพระธรรมวินัยบันทึกประวัติศาสตร์ ดังข้อความว่า

สมัยหลังพุทธกาลที่มีการสังคายนานั้น ผู้หญิงซึ่งเป็นภิกษุณีแล้วมีอย่างน้อย ๕๐๑ องค์ คือพระนางมหาปชาบดี และนางสาภิยาณี ๕๐๐ องค์ ที่บวชให้ ไม่ให้โอกาสเข้าสู่การที่จะ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑๙-๒๒.

^{๑๖} เมตตานนโท ภิกขุ, เหตุเกิด พ.ศ. ๑ เล่ม ๒, หน้า ๘๘.

สังคายนาแล้วบันทึกประวัติศาสตร์ บันทึกต่าง ๆ นั้น บันทึกโดยผู้ชายทั้งสิ้น การบันทึกอะไรก็ตาม ผู้หญิงไม่มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง”^{๑๗}

และมีผู้กล่าวหาพระสาวกกลุ่มที่กระทำสังคายนา ว่าท่านแก้ไขพระธรรมวินัยตามใจชอบ ดังข้อความที่ว่า

ครุธรรม ๘ ประการนั้น นักศึกษาในประเทศตะวันตกบ่อยครั้งจะเห็นว่า เป็นเงื่อนไขที่กดขี่ผู้หญิงและเห็นว่าแม้พระพุทธองค์ก็ยังทรงไม่เป็นอิสระจากวัฒนธรรมอินเดียที่กดขี่ผู้หญิง ... อีกกรณีหนึ่ง คือครุธรรมข้อที่ ๖ ซึ่งระบุว่าสิกขมาณาเมื่อบวชมาครบ ๒ ปี ให้อุปสมบทเป็นภิกษุณีนั้น เป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง ... ชันติปาโล พระภิกษุชาวอังกฤษ ตั้งข้อสังเกตและสรุปว่า “ครุธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง แต่ภิกษุผู้จัดบันทึกเหตุการณ์นำมาใส่ไว้ตอนต้น เพื่อให้เห็นว่าครุธรรมนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นมาตรการที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุเป็นใหญ่เหนือภิกษุณีสงฆ์” ข้อที่นำสังเกตที่จะสนับสนุนเหตุผลของท่านชันติปาโล ก็คือแท้จริงแล้วครุธรรม ๘ ประการนี้ ก็มีอยู่ในพระปาติโมกข์แล้วเช่นกัน”^{๑๘}

ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อความเหล่านี้ ล้วนเป็นความเห็นส่วนตัวอัตโนมัติของผู้เขียนเอง ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง และไม่มีหลักฐานรองรับตามหลักการแห่งธรรมวินัย จึงเป็นข้อมูลที่ไม่น่าเชื่อถือ

ภัยแห่งพระพุทธศาสนา : ในข้อศาสนวัตถุ

ในสมัยต่อมา สาวกของพระพุทธเจ้าได้พากันสร้างปฏิมากรเป็นรูปเคารพแทนพระองค์ รูปเคารพเหล่านั้นมีปรากฏอยู่ในชมพูทวีปประเทศอินเดียจำนวนมาก เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้ถูกกองทัพมุสลิมทำลายจำนวนนับไม่ถ้วน^{๑๙}

ภัยแห่งพระพุทธศาสนานั้น มีทั้งภัยภายใน คือภัยที่เกิดจากการกระทำของภิกษุสงฆ์ที่เรียนพระธรรมวินัยไม่ดีสั่งสอนบิดเบือนไปซึ่งทำให้คำสอนที่แท้จริงเปลี่ยนไป แต่พระพุทธศาสนาก็ยังคงอยู่ได้ และภัยที่เกิดจากการกระทำของโมฆบุรุษภายนอกศาสนาที่มีอำนาจทางการเมือง พระพุทธศาสนาถูกภัยจากอำนาจทางการเมืองจนสิ้นสูญจากอินเดีย ภัย

^{๑๗} นางระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, กระตุกถามด่วน เรื่องการบวชภิกษุณีในประเทศไทย, หน้า ๒๕.

^{๑๘} ธัมมานันทา (รศ. ดร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์), ภิกษุณี ... บวชไม่ได้ วาทกรรมที่ กำลัง จะเป็นโมฆะ, (กรุงเทพมหานคร : เอมี เทรดตั้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔-๕๘.

^{๑๙} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), ทำไมพระพุทธศาสนาจึงเสื่อมจากอินเดีย, หน้า ๕๕-๖๐, พันเอก (พิเศษ) นวม สงวนทรัพย์, สาเหตุความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอินเดีย, หน้า ๗๔-๗๕.

ภายนอกนี้ พระพุทธศาสนาอยู่ไม่ได้ แม้ว่าพระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกา จะประพฤติดีปฏิบัติชอบก็ตาม

ครั้งหนึ่ง เทวดามากราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นใหญ่ในโลก^{๒๐}

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า อำนาจ (อำนาจทางอาณาจักร) เป็นใหญ่ในโลก^{๒๑}

ดังนั้น ถ้าทางบ้านเมืองปกป้องยกย่องพระพุทธศาสนา ก็ทำให้พระพุทธศาสนา มั่นคงได้

ภัยแห่งพระพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาเรียนรู้ เพื่อเตรียมป้องกัน ปกป้อง รักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้อยู่คู่ไทย เป็นแสงสว่างทางปัญญาแก่ชาวไทยตลอดไป

๔.๒ คุณสมบัติของผู้รักษาพระพุทธศาสนา

คุณสมบัติของผู้รักษาพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์นั้น เป็นบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวกสาวิกาของพระองค์ เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับความแนะนำ แก้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย ทำให้ง่าย แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราบปร่ำพาได้^{๒๒}

อรรถกถาและฎีกาได้อธิบายคุณสมบัติของผู้ที่จะรักษาพระศาสนาไว้ว่า ผู้เฉียบแหลมด้วยอำนาจแห่งมรรค ได้ตรัสรู้สัจจะ ถอนกิเลสทั้งหลายได้ด้วยมรรค มีความแก้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงจำคำสั่งสอนได้ ปฏิบัติวิปัสสนาที่สมควรแก่อริยธรรม คือดำเนินสู่ปฏิบัติที่สมควร เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วสามารถสั่งสอนนำผู้รับคำสั่งสอนออกจากทุกข์ได้ ปราบปร่ำพาได้สมเหตุสมผลด้วยเหตุและอุทาหรณ์ ดำรงหลักคำสอนของตนไว้ได้^{๒๓}

ที่กล่าวมานี้คือคุณสมบัติของพระสาวกสาวิกาที่สามารถรักษาพระศาสนาไว้ได้ ปัจจุบันแม้จะลดลงไปบ้าง ก็ยังคงสามารถรักษาพระศาสนาไว้ได้

^{๒๐} กัสฺ อีสฺสรียํ โลกเ ใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๗/๕๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๗/๘๓.

^{๒๑} วโส อีสฺสรียํ โลกเ ใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๗/๕๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๗/๘๔.

^{๒๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๓๓-๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๒๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๘-๑๕๙, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๕-๑๕๖.

นอกจากที่ระบุแบบสาธารณะแล้ว ก็หาตัวบุคคลได้ในมหาปริณิพพานสูตรนั่นเองซึ่งก็ได้แก่พระมหากัสสปะ^{๒๔} ท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ถือธุดงค์ตลอดชีวิต อยู่ป่า เมื่อมีเรื่องที่ภิกษุสุภัททะ กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย ท่านไม่นิ่งเฉย ท่านกระตือรือร้นชวนขวยหาหรือพระอรหันต์ทั้งหลายชักชวนกระทำสังคายนา คุณสมบัติของท่านก็คือคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวท่าน และความห่วงใยพระศาสนา

นอกจากนี้ ผู้ที่จะรักษาพระศาสนาตามที่ท่านวางตัวไว้ จะต้องเป็นผู้มีความละเอียด คือเป็นลัทธิ มียางอายุรู้สึกละเอียดต่อสิ่งที่ฟังละเอียด ละเอียดต่อการที่จะกระทำบาปอกุศล เป็นคนจริงจังบาปกลัวบาป มีความเคารพหนักแน่นในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ยกย่องพระลัทธิธรรมไว้เหนือตนเอง^{๒๕} จึงจะรักษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ได้ นอกจากจะละเอียดบาปยังมีความเอ็นดู อนุเคราะห์ช่วยเหลือ ให้แล้วไม่หวังตอบแทน พูดจริง ไม่กล่าวให้คลาดจากความจริง ไม่สร้างความแตกแยก สมานสามัคคี เจริญไฟเราะ พูดถูกกาลเทศะ พูดจริง พูดเป็นอรรถเป็นธรรม มีที่อ้างอิงประกอบด้วยประโยชน์^{๒๖} ภิกษุที่เป็นลัทธิ จะมีความยำเกรง ใครในการศึกษา จะไม่ทำให้เสียแบบแผน เพราะเห็นแก่ความเป็นอยู่ แสดงเฉพาะธรรมและวินัย จะประคองสัตตสุตสนธิไว้อย่างมั่นคง^{๒๗} ท่านจะไม่ละหลักการทางวินัย ไม่ละเมิดหลักการทางวินัย จะยืนหยัดมั่นคงในหลักการทางวินัย ตามภาวะของผู้มียางอายุ^{๒๘} ภิกษุลัทธิที่จะรักษาพระลัทธิธรรมไว้ได้นี้ เป็นระดับพหุสุตผู้คงแก่เรียน มิใช่ไม่มีการศึกษา เป็นผู้ไม่ถนอมเมื่อกถูกสอบถามข้อความในพระไตรปิฎก หรืออรรถกถาตอนท้าย หรือตอนต้น ย้อนไปย้อนมา ก็ไม่ท้อไม่หวั่น ชี้แจงได้ว่า เรากล่าวอย่างนี้ อาจารย์ของเราก็กกล่าวอย่างนี้ ดูกดั่งไข่มุกบนหินที่ละเส้น เป็นผู้ที่ทรงจำหลักการในพระไตรปิฎก และข้อวินัยจรรยาในอรรถกถาได้อย่างแม่นยำ ไม่มีหมดสิ้น^{๒๙} ภิกษุแม้จะเป็นพหุสุต ผู้คงแก่เรียน แต่ถ้าเป็นผู้ไม่มียางอายุ เป็นผู้เห็นแก่ได้ ก็มักจะทำให้แบบแผนคลาดเคลื่อน แสดงหลักคำสอนของพระศาสดานอกธรรมเนียมนอกวินัย สร้างความมัวหมอง

^{๒๔} ผศ.ร.ท.ดร. บรรจบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔) หน้า ๘๓ - ๑๐๘.

^{๒๕} อนาคต ลขชี่ รกขิสฺสติ, ลขชี่ รกขิสฺสติ, ลขชี่ รกขิสฺสติ ใน วิ.อ. ๑/๔๕/๒๔๘, วิสุทฺธิ. ๑/๔๒/๑๐๖, กตโม ลขชวโ, โย หิริยติ หิริยิตพฺพน, หิริยติ ปาปกาน อกุสลาน รมมาน สมปาตติยา, อัย วุจจติ ลขชวโติ เอว วุตโต ลขชีกาโ ใน ที.ปา.อ. ๓/๓๐๔/๑๗๔, ลขชิตติ ปาปชิจฺจนลกขณาย ลขชาย สมนฺนาคโต ใน ที.สี.อ. ๑/๘/๖๘, ลขชิตติ เอตถ วุตตลขชาย โอตตบปฺมปิ วุตตเมวาติ ทฎฺรพฺพ ... รมมครุตตาย วา พุทฺธาน, รมมสฺส จ อตตารินตฺตา อตตาริปติฎฺฐตา ลขชว วุตฺตา ใน ที.สี.ฎีกา ๑/๘/๑๔๑.

^{๒๖} ที.สี. (บาลี) ๘/๑๙๔/๖๔, ที.สี. (ไทย) ๘/๑๙๔/๖๕.

^{๒๗} วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๔๗-๒๔๘.

^{๒๘} วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๔๘.

^{๒๙} วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๔๘.

อย่างมหันต์ขึ้นในพระศาสนา ก่อให้เกิดสังฆเภทบ้าง สังฆราชีบ้าง^{๓๐} ภิกษุผู้เป็นลัทธิเท่านั้น ที่จะปกป้องพระสัทธรรม ยอมสละตนเพื่อรักษารธรรม ส่วนภิกษุอลัชชี มักจะสละธรรมเพื่อรักษาตน และพวกพ้องของตน ยอมสละหลักการแห่งพระพุทธศาสนาเพื่อลาภสักการะเมื่อทราบว่ามีภิกษุรูปใดเป็นลัทธิ ก็ไม่ควรจะยกย่อง นิมนต์กล่าวอนุโมทนา นิมนต์แสดงธรรม หรือช่วยเหลือ เพราะการกระทำดังกล่าวเป็นเหตุให้พระศาสนาเสื่อมสูญอันตรธานไป^{๓๑}

๔.๓ การบริหารคณะสงฆ์ตามทัศนะของพระพุทธองค์

ก) หลักการปกครองโดยมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่

พระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้จนทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรมโปรดชาวโลก มีกุลบุตรจากตระกูลต่างๆ ออกบวชบรรลุนิพพานจำนวนมากรวมเป็นคณะสงฆ์แล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงมอบพระพุทธานุญาตไว้กับพุทธบริษัทให้ช่วยกันปกครองรับผิดชอบ ดูแล ชำรงรักษา พร้อมทั้งจัดปัดเป่าภัยกันเอง จึงทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการบริหารตั้งแต่สมัยพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ โดยให้สงฆ์เป็นผู้คัดเลือกกุลบุตรที่เข้ามาบวช^{๓๒} เมื่อมีสาวกที่ประพฤติเสียหาย พระองค์ก็ทรงชี้โทษที่ภิกษุกระทำอย่างนั้นแล้วทรงบัญญัติพระวินัยให้พระสาวกทั้งหลายรับปฏิบัติ^{๓๓}

พระพุทธองค์รับสั่งไม่ให้ภิกษุสงฆ์ยึดพระองค์เป็นหลักในการบริหารหมู่คณะ เพราะพระองค์ได้แสดงธรรมสำหรับที่ภิกษุสงฆ์จะใช้บริหารตนบริหารหมู่คณะไว้แก่สาวกทั้งหลายอย่างไม่ปิดบัง ทรงให้ภิกษุสงฆ์พึ่งตนเอง พึ่งธรรม^{๓๔} ทรงให้ตัดสินเรื่องที่เกิดขึ้นทางธรรมวินัยโดยใช้หลักมหาปเทศ คือใช้พระธรรมวินัยเป็นเครื่องตัดสิน^{๓๕} ทรงให้ภิกษุสงฆ์เคารพกันโดยกล่าวทักกันด้วยความเคารพและทรงมอบความเป็นใหญ่ให้สงฆ์ เช่นทรงอนุญาตให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ หากสงฆ์ปรารถนาจะถอน^{๓๖}

^{๓๐} วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๔๗.

^{๓๑} สเจ ปน ลชฺชี่ อลชฺชี่ ปคฺคณฺหาติ, อนุโมทนาย อชฺฌเมสฺสติ, ฆมฺมกถาย อชฺฌเมสฺสติ, กุสเลสุ อุตฺตมฺเมติ ... อยฺ สาสนํ โอสกฺกาเปติ อนฺตรธาเปตีติ เวทิตพฺโพ ใน วิ.สงฺคห. ๘๑.

^{๓๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๔/๒๙, ๖๙-๗๓/๗๑-๗๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓, ๖๙-๗๓/๘๗-๑๐๒.

^{๓๓} ดังปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑-๒-๓.

^{๓๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๐-๙๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๓๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๘/๑๐๙-๑๑๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๔-๑๓๗.

^{๓๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระองค์มิได้ทรงตั้งพระองค์เป็นศูนย์อำนาจทางการปกครอง ทรงมอบอำนาจทั้งหมดให้แก่สงฆ์ดังพระดำรัสที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า อานนท์ ผู้ที่คิดว่าเราจักบริหารคณะสงฆ์ หรือคณะสงฆ์จะมีเราเป็นหลัก [ต้องอ้างเรา (ยกเรา)] เขาพึงเอาสงฆ์ไปอ้าง (เพื่อผลประโยชน์) แน่ อานนท์ ตถาคตไม่ได้คิดว่า จักบริหารคณะสงฆ์ หรือให้คณะสงฆ์ยึดตถาคตเป็นหลัก [ต้องอ้าง (ที่องค์พระตถาคต)] เคยมีสักครั้งไหม อานนท์ที่เราอ้างคณะสงฆ์ (หาประโยชน์)^{๓๗}

ข้อที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์ไม่ทรงมีพระดำริในการปกครองภิกษุสงฆ์หมายความว่า ไม่ทรงใช้อำนาจของพระองค์เองบังคับบัญชาเป็นอำนาจแบบเบ็ดเสร็จ หรือแบบเผด็จการ ส่วนที่ตรัสว่า ไม่ทรงหวังให้ภิกษุสงฆ์ยึดพระองค์เป็นหลัก เท่ากับทรงมอบอำนาจการตัดสินใจให้เป็นภาระของภิกษุสงฆ์ ไม่ต้องรอคำสั่งจากพระองค์ ดังที่ตรัสว่า “อานนท์ ขอให้พวกเขาปกครองตนเอง มีตนเองเป็นที่พึ่ง ปกครองกันโดยหลักการ มีหลักการ (ธรรมะ) เป็นที่พึ่ง” ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า การปกครองตนเองต้องอาศัยหลักการคือ พระธรรมวินัย

การปกครองสงฆ์ตามแนวทางของพระพุทธองค์ อำนาจการปกครองสงฆ์ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ แม้พระองค์เองก็ไม่ตรัสว่า จักบริหารสงฆ์ ไม่ทรงให้สงฆ์ยึดพระองค์เป็นหลัก เช่นคิดว่า ต่อไปนี้ไม่มีพระศาสดาแล้ว หหมดสิ้นทุกอย่าง การปกครองตามแนวพระพุทธองค์ บุคคลเพียงเป็นผู้ทำหน้าที่ตามมติสงฆ์ หรือการอนุมัติของสงฆ์เท่านั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ที่พระองค์ไม่ปกครองสงฆ์ ไม่บริหารสงฆ์ ก็เพราะทรงวางแบบอย่างไว้ดีแล้ว จึงมอบให้สงฆ์ปกครองกันเอง

ข) ทรงมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสดา

ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ได้มีรับสั่งกับพระอานนท์ให้แจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ ไม่ให้พากันคิดว่า พระศาสดาจากพระธรรมวินัยไปแล้ว พระศาสดาไม่อยู่แล้ว แต่ให้คิดว่า พระธรรมวินัยที่พระศาสดาแสดงไว้แล้วบัญญัติไว้แล้วแก่ภิกษุสงฆ์นั้นจักอยู่เป็นศาสดาคือตัวแทนพระศาสดาของภิกษุสงฆ์เมื่อพระองค์ล่วงลับไป^{๓๘}

พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงมอบไว้ให้เป็นพระศาสดานี้ คือ พระไตรปิฎกนิกาย ๕ นวังกัสตฤศาสน์ พระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ พระธรรมวินัยทั้งหมดนั้น จะ

^{๓๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๕/๙๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐.

^{๓๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

กระทำหน้าที่สั่งสอนแทนพระศาสดา^{๓๙} ดังนั้น เมื่อยังมีพระธรรมวินัย ก็ถือว่าพระศาสดายังอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ก็ถือว่าได้เข้าเฝ้ารับฟังคำสั่งสอนจากพระศาสดา เมื่อน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควร ก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

พระธรรมวินัยนั้น ได้รับการทรงจำนำสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบถือปฏิบัติหลักคำสอนเดิม ที่เรียกกันว่า ฝ่ายเถรวาท ได้รับคัมภีร์ที่บันทึกคำสั่งสอนนั้นมาบันทึกสืบทอดกันมาแล้วได้แปลสู่ภาษาของตน สั่งสอนศึกษาเล่าเรียนกันแล้ว น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่เพศภาวะของตน

๔.๔ วิธีการรักษาพระพุทธศาสนา

ผู้ที่จจะรักษาพระพุทธศาสนาได้ ก็ต้องเรียนรู้พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ศึกษาคำอธิบายจากอรรถกถาและฎีกา พระไตรปิฎกเป็นดุจองค์แทนพระศาสดา อรรถกถาเป็นดุจพระอัครสาวกเบื้องขวา คือพระสารีบุตร ผู้สามารถอธิบายพุทธพจน์และเป็นดุจพระมหากัจจายนะ ผู้เชี่ยวชาญในการอธิบายขยายความพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้พิสดาร เรียนให้รู้ตัวแท้แห่งพระพุทธศาสนาและรักษาไว้ด้วยชีวิต นอกจากนี้ต้องเรียนรู้ภัยทั้งภายในและภายนอก เพื่อหาทางป้องกันภัยอันตรายนั้นๆ ไม่ให้มาย่ำยีพระพุทธศาสนา

เมื่อเรียนรู้หลักการดังกล่าวแล้ว พึงทำการตรวจสอบเรื่องที่ตนได้ศึกษามาหรือจะตรวจสอบคำสอนที่มีการสั่งสอนและเผยแผ่อยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่น่ากังขาสำหรับผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาและประชาชนทั่วไป ในการตรวจสอบนั้น พึงทำความเข้าใจในข้อมูลที่เป็นหลักฐานที่พึงเชื่อถือก่อน

พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ ได้อธิบายความสำคัญและความเป็นหลักฐานที่ควรเชื่อถือแห่งหลักการทั้ง ๔ ระดับไว้ว่า

ผู้ที่ถือหลักทางอัตโนมัตติ ไม่ควรจะยืนยันอย่างหนักแน่น ต้องกำหนดเหตุการณ์เทียบเคียงพระบาลี (พระไตรปิฎก) กับอรรถะ และอรรถะกับพระบาลีแล้วยืนยัน อัตโนมัตติต้องตรวจสอบกับอาจริยวาท (อรรถกถา) ถ้าลงกันสมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ้าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง อัตโนมัตติจัดเป็นหลักฐานอ้างอิงที่อ่อน อาจริยวาทจัดเป็นหลักฐานข้อมูลที่หนักแน่น

^{๓๙} ต่ สกลมปิ วินยปิฎกั ... สุตตนตปิฎกั ... อภิธมมปิฎกั มยิ ปรีนิพพุเต ตุมหากั สตุถุ กิจจัสสาเรสุสติ ใน ที.ม.อ. ๒/๒๑๖/๑๙๘-๑๙๙.

อาจารย์วาท ก็ต้องตรวจสอบกับสูตรานุโลม ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง เพราะสูตรานุโลมจัดเป็นหลักฐานข้อมูลที่หนักแน่นกว่าอาจารย์วาท ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง สูตรจัดเป็นหลักฐานข้อมูลที่หนักแน่นกว่าสูตรานุโลม เพราะสูตรใครคัดค้านไม่ได้ เป็นเช่นกับการกสงฆ์(คือสงฆ์ผู้สังคายนา) เป็นประดุจกาลที่พระพุทธเจ้ายังทรงดำรงอยู่^{๔๐} เพราะสูตรนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้^{๔๑} ผู้ที่คัดค้านสูตร จัดเป็นผู้คัดค้านพระพุทธเจ้า^{๔๒}

สูตรานุโลม ก็ต้องตรวจสอบกับสูตร ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในสูตรเท่านั้น

อาจารย์วาท ก็ต้องตรวจสอบกับสูตร ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ทั้งเป็นข้อมูลที่นำตำหนิ ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในสูตรเท่านั้น

สูตร ก็ต้องตรวจสอบกับสูตรานุโลม^{๔๓} ถ่าลงกัน สมกัน ผ่านสังคายนา ๓ ครั้ง ปรากฏอยู่ในพระบาลี จึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ปรากฏอย่างนั้น ไม่ลงกันไม่สมกัน เป็นสูตรภายนอก เป็นสิโลกโศลก หรือเป็นสูตรที่นำตำหนิอื่นๆ เช่น กุพพะเวสสันดรสูตร กุพพะวินยสูตร กุพพะเวทลสูตร ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในสูตรานุโลมเท่านั้น

อาจารย์วาท ต้องตรวจสอบกับสูตรานุโลม ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในสูตรานุโลมเท่านั้น

อัตโนมติ พึงตรวจสอบกับสูตรานุโลม ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในสูตรานุโลมเท่านั้น

สูตร พึงตรวจสอบกับอาจารย์วาท ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน สูตรที่นำตำหนิอื่นๆ นี้ ไม่พึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง พึงยืนยันหยุดอยู่ในอาจารย์วาทเท่านั้น

^{๔๐} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๔.

^{๔๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๖.

^{๔๒} สูตรเต หิ ปฏิพาหิตเต พุทฺโธ ปฏิพาหิตโต โหติ ใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๖.

^{๔๓} สูตรานุโลมโต สูตรตเมว พลวตฺร ใน วิ.อ. ๑/๒๔๔ ที่ว่าสูตรนำเชื่อถือถือว่าสูตรานุโลมนั้นหมายเอาสูตรในมติของตน (ฝ่ายเถรวาท) ในข้อนี้ที่ต้องตรวจสอบสูตรกับสูตรานุโลม เพราะผู้ที่เสนอความเห็นอ้างในนิกายอื่น ใน สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๗.

สูตรานุโลม ฟังตรวจสอบกับอาจารย์วาท ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน สูตรที่น่าตำหนินอกนี้ ไม่ฟังถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง ฟังยั้งหยุดอยู่ในอาจารย์วาทเท่านั้น

อัตโนมัตติ ฟังตรวจสอบกับอาจารย์วาท ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน ไม่ฟังถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง ฟังยั้งหยุดอยู่ในอาจารย์วาทเท่านั้น

สูตร ฟังตรวจสอบกับอัตโนมัตติ ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน สูตรที่น่าตำหนินอกนี้ ไม่ฟังถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง ฟังยั้งหยุดอยู่ในอัตโนมัตติเท่านั้น

สูตรานุโลม ฟังตรวจสอบกับอัตโนมัตติ ถ่าลงกัน สมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน สูตรที่น่าตำหนินอกนี้ ไม่ฟังถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง ฟังยั้งหยุดอยู่ในอัตโนมัตติเท่านั้น

อาจารย์วาท ฟังตรวจสอบกับอัตโนมัตติ ถ่าลงกันสมกันจึงถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงได้ ถ่าไม่ลงกัน ไม่สมกัน อาจารย์วาทที่น่าตำหนินอกนี้ ไม่ฟังถือเป็นฐานข้อมูลอ้างอิง ฟังยั้งหยุดอยู่ในอัตโนมัตติเท่านั้น การอ้างอิงมติของตน ต้องอ้างอิงอย่างมีหลักฐานหนักแน่น ไม่ฟังนิทาหรือติเตียนทั่วไปทั้งหมด^{๔๔}

พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ ได้แนะนำวิธีการที่ควรยึดถือเป็นหลักฐานอ้างอิง โดยกล่าวรวมๆ ถึงสิ่งของที่ควรและไม่ควร เป็นตัวอย่างสำหรับนำไปใช้ ดังนี้

ฝ่ายหนึ่งกล่าวอ้างว่า สิ่งของนี้ควร อีกฝ่ายหนึ่งกล่าวอ้างว่า สิ่งนี้ไม่ควร ฟังตรวจสอบสิ่งของนั้นดูในสูตรและในสูตรานุโลม ถ่าสิ่งของนั้นเป็นสิ่งของที่ควร ก็ฟังยั้งหยุดในฝ่ายเป็นสิ่งของที่ควร ถ่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควร ก็ฟังยั้งหยุดในฝ่ายเป็นสิ่งของที่ไม่ควร

การที่จะฟังยั้งหยุดในฝ่ายไหนนั้น ขึ้นอยู่กับข้อมูลอ้างอิงจากสูตร ทางฝ่ายที่ไม่มีข้อมูลอ้างอิง ไม่ฟังถ่ารู้เห็นส่วนตัว เช่น ฝ่ายที่ถ่าว่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควร ถ่าอีกฝ่ายอ้างเหตุและข้อวินิจฉัยจำนวนมากจากสูตรแสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งของที่ควร ก็ต้องยอมรับว่าเป็นสิ่งของที่ควร ตรงกันข้าม ฝ่ายที่ถ่าว่าเป็นสิ่งของที่ควร ถ่าอีกฝ่ายอ้างเหตุและข้อวินิจฉัยจำนวนมากจากสูตรแสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควร ก็ต้องยอมรับว่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควร

ทั้งสองฝ่าย ถ่าเหตุปรากฏแก่ที่ถ่าอ้างอิง การที่จะคัดค้านถ่าถ่ากันนั้น เป็นเรื่องที่ดี ต้องยอมรับว่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควร ครั้นสอบสวนพระวินัยจนแน่ใจว่าสิ่งไหนเป็นของควรสิ่ง

^{๔๔} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๔-๒๔๖.

ไหนดเป็นของไม่ควร พึงป้องกันการล่วงละเมิดเพราะเข้าใจในสิ่งที่ไม่ควรเป็นสิ่งของที่ควร พึงถือว่าเป็นสิ่งของที่ไม่ควรอย่างหนักแน่น พึงตัดกระแสการยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ควรซึ่งจะเป็นไปในกาลภายหน้า^{๔๕}

ที่แสดงมานี้เป็นหลักการทางพระวินัย ก็ใช้หลักการทางพระวินัย ถ้าเป็นหลักการทางพระสูตร ก็ใช้หลักการทางพระสูตร เพราะมหาลาภเทศมี ๒ ฝ่าย^{๔๖} ตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์ปริวารว่า ธรรม ธรรมานุโลม^{๔๗} ธรรมนั้น หมายถึงเอาพระสูตรต้นตปิฎกกับอภิธรรมปิฎก ยกเว้นวินัยปิฎก ธรรมานุโลม^{๔๘} นั้น หมายถึงเอามหาลาภเทศทั้ง ๔ ในสูตรต้นตปิฎก^{๔๙}

ผู้ที่สอบสวนตรวจสอบคำสอนที่มีผู้เผยแพร่อ้างอิง จะต้องมีความรู้มหาปเทศทั้งในส่วนพระวินัยและในส่วนพระสูตร มิฉะนั้น ถ้าคิดจะรักษาหลักการทางธรรม ก็จะทำให้เสียทางพระวินัย คิดจะรักษาหลักการทางวินัย ก็จะทำให้เสียทางพระสูตร ผู้ที่รู้ทั้ง ๒ ด้าน ก็จะทำให้สำเร็จประโยชน์ทั้ง ๒ ด้าน^{๔๙}

หลักการนี้ ในพระวินัยท่านยกมหาปเทศฝ่ายพระวินัย ถ้านำไปใช้ในส่วนพระสูตรต้นตปิฎก ก็ต้องอนุวัตตามข้อมูลในพระไตรปิฎก ซึ่งท่านแสดงไว้ ดังนี้

๔.๔.๑ หลักการใช้มหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตร

^{๔๕} วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๕๗-๕๘.

^{๔๖} เต ทูริชา วินยมหาปเทศา สุตตตถ.ฎีกา มหาปเทศา จาติ. วินยมหาปเทศา วินย ปโยคคจจนฺติ, อิตเร อุกยตถาปิ ใน วชิร.ฎีกา (บาลี) ๑๐๘.

^{๔๗} วิ.ป. (บาลี) ๔๔๒/๓๕๔.

^{๔๘} วชิร.ฎีกา (บาลี) ๑๐๘-๑๐๙.

^{๔๙} โย ฐมมํ ฐมมานุโลมญฺเจว ชานาติ, น วินยํ วินยานุโลมญฺจ, โส “ฐมมํ รุกขามิ” ติ วินยํ อุกยพินยํ กโรติ, อิตโร “วินยํ รุกขามิ” ติ ฐมมํ อุกยฐมมํ กโรติ, อุกยํ ชานนโต อุกยมปิ สมปาเทติ ใน วชิร.ฎีกา ๑๐๙.

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิด โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ตามข้อมูลหลักฐานที่ท่านจัดวางไว้เป็นหลักการ คือ

๑. สุตตะ ข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่แสดงเรื่องนั้นโดยเฉพาะชัดเจนโดยไม่ต้องหาข้อมูลรองรับ

๒. สุตตานุโลม ข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นกัน แต่ไม่ชัดเจน ต้องอ้างอิงข้อมูลในพระไตรปิฎกด้วยกันที่ปรากฏในที่อื่นมาใช้รองรับ

๓. อัจฉริยวาท เป็นคำของอาจารย์ หมายถึงคำอธิบายในอรรถกถาที่ช่วยเสริม สุตตะกับสุตตานุโลมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๔. อัตโนมัตติ เป็นความเห็นส่วนตัวของแต่ละคน หมายถึงข้อมูลที่ผู้ทรงคุณวุฒิ ศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงไว้

หลักการนี้ใช้กับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในทางขัดแย้งกัน ที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ เช่นที่มีผู้กล่าวว่า ในสมัยหลังพุทธกาลที่มีการสังคายนานั้น มีภิกษุณี ๕๐๑ องค์ คือพระนางปชชาติโคตมามีกับภิกษุณีสาภิยาณี ๕๐๐ องค์ ไม่ได้โอกาสเข้าร่วมสังคายนา การบันทึกประวัติศาสตร์ บันทึกต่างๆ นั้นบันทึกโดยผู้ชาย (ภิกษุ) ทั้งสิ้น การบันทึกอะไรก็ตาม ผู้หญิง (ภิกษุณี) ไม่มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้อง^{๕๐}

เมื่อพบข้อความอย่างนี้เราอย่าเพิ่งชื่นชมเชื่อถือ อย่าเพิ่งคัดค้าน ต้องตรวจสอบดูในพระสูตร เทียบเคียงดูในพระวินัยก่อน เมื่อตรวจสอบดูในพระสูตรก็จะพบว่า พระนางปชชาติโคตมามี กับภิกษุณีสาภิยาณี ๕๐๐ รูป ท่านปรินิพพานกันไปหมดแล้วก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วย^{๕๑} ท่านหมดสิทธิ์เข้าร่วมสังคายนา แล้วภิกษุณีอื่นที่ยังเหลืออยู่ล่ะ ทำไมไม่เข้าร่วมสังคายนา เมื่อเทียบเคียงดูในพระวินัยจะพบว่า ภิกษุณีเข้าร่วมทำสังฆกรรมกับภิกษุสงฆ์ไม่ได้ การสังคายนาเป็นสังฆกรรม มีการสวดประกาศ(ตั้งญัตติ)ในท่ามกลางสงฆ์^{๕๒}

^{๕๐} ส.ว. ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, **ภิกษุณี**, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗ พิมพ์ครั้งที่ ๒, (จัดทำโดย คณะกรรมการกิจการสตรีเยาวชนและผู้สูงอายุวุฒิสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕.

^{๕๑} ข.อป. (บาลี) ๓๓/๙๗-๒๘๘/๓๐๙-๓๒๙, ข.อป. (ไทย) ๓๓/๙๗-๒๘๘/๓๙๙-๔๒๕.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๓/๒๐๐,๒๓๓/๒๖๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๓/๒๐๐,๒๓๓/๒๖๔, วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๘๘/๑๙๐,๓๙๐/๑๙๑,๓๙๑/๑๙๑,๓๙๒/๑๙๑, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๑๙๐,๓๙๐/๑๙๑,๓๙๑/๑๙๑,๓๙๒/๒๗๙, วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๗-๔๓๘/๒๗๕-๒๗๖,๔๓๘/๒๗๖,๔๔๐/๒๗๗-๒๗๘,๔๔๒/๒๗๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๓๘/๓๗๕-๓๗๖,๔๓๘/๓๗๖,๔๔๐/๓๘๐-๓๘๑,๔๔๒/๓๘๒-๓๘๓.

๔.๔.๒ วิธีการใช้มหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตร

การที่จะใช้หลักการมหาปเทศตรวจสอบคำสอน หรือประเด็นขัดแย้งทางพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้นนั้น จำเป็นต้องนำข้อมูลที่เป็นต้นคำสอน หรือประเด็นที่ขัดแย้งกันมาตั้งเป็นปัญหา แล้วศึกษาข้อมูลที่จัดเป็นมหาปเทศตามที่ผู้วิจัยได้นำเสนอในบทที่ ๓ เช่นต้องการตรวจสอบประเด็นเรื่องสังฆเภท หรือขอบเขตแห่งสังฆเภทตามที่มีผู้กล่าวหาว่า ได้มีพระภิกษุกระทำสังฆเภทเนื่องด้วยได้มีการกระทำที่ทำให้คณะสงฆ์มีความคิดเห็นแตกแยกกัน เกิดการแบ่งพรรคแบ่งพวก

ปัญหาข้อนี้ ก็ต้องว่าตามหลักการแห่งมหาปเทศ คืออย่าด่วนเชื่อหรือคัดค้านคำที่กล่าว เราควรจะได้สอบถามเทียบเคียงดูในพระสูตรและพระวินัยก่อน การที่พระภิกษุแสดงการปกป้องพระพุทธศาสนา พยายามประกาศพระสัทธรรมจนทำให้ทราบว่า ใครเป็นอลัชชี ใครบิดเบือนหลักการคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาท ผู้นั้น เป็นผู้ทำสังฆเภท หรือเป็นผู้ที่ทำหน้าที่กำจัดเสี้ยนหนามที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา แสดงเถรวาทายัถยอลัชชี

เรื่องการกระทำของภิกษุสงฆ์ที่จัดเป็นสังฆเภทนั้นมีขอบเขตอย่างไร ท่านพระอุบาลีได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “สงฆ์จะร้าวรานกัน คือ เป็นสังฆราชี่ แต่ยังไม่แตกกัน คือ ยังไม่เป็สังฆเภทด้วยอาการเท่าไร และสงฆ์จะร้าวรานกัน คือ เป็นสังฆราชี่ สงฆ์จะแตกกัน คือ เป็นสังฆเภทด้วยอาการเท่าไร”

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบซึ่งพอสรุปได้ว่า

ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๑ รูป อีกฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๒ รูป รูปที่ ๔ ประกาศให้จับสลากอ้างว่า นี้เป็นธรรมวินัย เป็นสัตตฤคสาสน์ พวกท่านจงจับสลาก อย่างนี้จัดเป็นสังฆราชี่ แต่ไม่เป็สังฆเภท เพิ่มจำนวนภิกษุแต่ละฝ่ายจนถึงฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๓ รูป อีกฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๔ รูป รูปที่ ๘ ประกาศให้จับสลากอ้างว่า นี้เป็นธรรมวินัย เป็นสัตตฤคสาสน์ พวกท่านจงจับสลาก อย่างนี้จัดเป็นสังฆราชี่ แต่ไม่เป็สังฆเภท

ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๔ รูป อีกฝ่ายหนึ่งก็มีภิกษุ ๔ รูป รูปที่ ๙ ประกาศให้จับสลากอ้างว่า “นี้เป็นธรรมวินัย นี้เป็นสัตตฤคสาสน์ พวกท่านจงจับสลาก” อย่างนี้จัดเป็นทั้งสังฆราชี่ เป็นทั้งสังฆเภท

ภิกษุ ๘ รูป หรือมากกว่า ๘ รูป ทำให้สงฆ์ร้าวรานได้ ทำให้สงฆ์แตกกันได้ ภิกษุณีทำให้สงฆ์แตกกันไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย ลิกขมานาก็ทำสงฆ์ให้แตกกันไม่ได้ สามเณรก็ทำสงฆ์ให้แตกกันไม่ได้ สามเณรีก็ทำสงฆ์ให้แตกกันไม่ได้ อุบาสกก็ทำสงฆ์ให้แตกกันไม่ได้ อุบาสิกาก็ทำสงฆ์ให้แตกกันไม่ได้ ได้แต่พยายามทำลาย ภิกษุปกติผู้มีศีลและข้อปฏิบัติเสมอกัน อยู่ในสีมาาร่วมกัน คือสีมาเดียวกัน ย่อมทำสงฆ์ให้แตกกันได้

ท่านพระอุบาลีกราบทูลถามอีกว่า “สงฆ์จะแตกกัน คือเป็นสังฆเภท ด้วยเหตุเท่าไร”

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

ภิกษุทั้งหลายมีความคิดเห็นในธรรมวินัยขัดแย้งกัน ๑๘ ประการ คือ

ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้

๑. แสดงธรรมเป็นธรรม
๒. แสดงธรรมเป็นอธรรม
๓. แสดงข้อปฏิบัติที่มีวินัยเป็นวินัย
๔. แสดงวินัยเป็นข้อปฏิบัติที่มีวินัย
๕. แสดงคำสอนที่พระพุทธเจ้า มิได้สอนไว้เป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าสอนไว้
๖. แสดงคำสอนที่พระพุทธเจ้าสอนไว้เป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้ามิได้สอนไว้
๗. แสดงจริยวัตรที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ประพฤติมาเป็นจริยวัตรที่พระพุทธเจ้าได้ประพฤติมา
๘. แสดงจริยวัตรที่พระพุทธเจ้าได้ประพฤติมาเป็นจริยวัตรที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ประพฤติมา
๙. แสดงข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติไว้เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้
๑๐. แสดงข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติไว้
๑๑. แสดงเรื่องที่ไม่เป็นอาบัติเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติ
๑๒. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติเป็นเรื่องที่ไม่เป็นอาบัติ
๑๓. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติเบาเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติหนัก
๑๔. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติหนักเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติเบา
๑๕. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติมีส่วนเหลือเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ
๑๖. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ
๑๗. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติเลวทรามเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติไม่เลวทราม
๑๘. แสดงเรื่องที่เป็นอาบัติไม่เลวทรามเป็นเรื่องที่เป็นอาบัติเลวทราม

แยกกันทำอุโบสถ แยกกันทำปวารณา แยกกันทำสังฆกรรม จึงจัดว่าสังฆ์แตกกัน คือ เป็นสังฆเภท ถ้าแสดงตรงกันข้ามจาก ๑๘ ประการนี้ และไม่แยกกันทำสังฆกรรม ก็ยังถือว่าสังฆ์เป็นผู้สามัคคีกัน การที่ภิกษุสงฆ์มีความแตกแยกทางความคิดเห็น ยังไม่เป็นสังฆเภท พระพุทธเจ้าทรงกำหนดการเป็นสังฆเภทด้วยการแยกกันทำอุโบสถ แยกกันทำปวารณา แยกกันทำสังฆกรรม^{๕๓}

เรื่องนี้ พึงตรวจสอบดูเรื่องที่ท่านพระเทวทัตทำสังฆเภท พระเทวทัตท่านได้บอกพระอานนท์ขณะพบกันในเวลาบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ว่า “ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้ไป ผมจะทำอุโบสถ จะทำสังฆกรรม แยกจากพระผู้มีพระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์”^{๕๔} แล้วท่านก็ได้กระทำตามที่บอกพระอานนท์ การกระทำของพระเทวทัตนี้ จัดเป็นสังฆเภท เพราะแยกตัวไปทำอุโบสถสังฆกรรมต่างหากจากพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์

มีปัญหาว่า ท่านพระเทวทัตแยกทำอุโบสถสังฆกรรมอย่างไร ตอบว่า แยกทำในเขตสีมาเดียวกัน ในกรุงราชคฤห์นั้น มหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่งรอบกรุงราชคฤห์มีสีมาเดียวกัน ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระเป็นผู้ผูกสีมา

ครั้งหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปะพักอยู่ที่อันธกวันวิหาร ห่างจากกรุงราชคฤห์ ๓ คาวุต เดินทางมาลงอุโบสถที่พระเวฬุวันเพื่อให้ความสามัคคีแก่สงฆ์ ท่านข้ามแม่น้ำผ้าสังฆาฏิเปียก ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์สมมติติจีวรวิปวาสา คือเขตที่อยู่ปราศจากไตรจีวรได้^{๕๕} ไม่ต้องนำติดตัวไปทั้ง ๓ ผืน

ภิกษุสงฆ์ เกิดความแตกแยกทางความคิด ทางข้อปฏิบัติแล้วแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรมในสีมาเดียวกัน จึงจัดว่าเป็นสังฆเภท สีมา คือเขตแดนที่ภิกษุสงฆ์กำหนดเป็นสถานที่ร่วมกันทำสังฆกรรม ในประเทศไทย ได้กำหนดเป็นของเฉพาะวัด และเขตสีมาของแต่ละวัดก็ยังคงกำหนดเขตแคบเข้าไปอีก อยู่แค่เพียงบริเวณรอบโรงอุโบสถ เวลาทำอุโบสถสังฆกรรม ก็ทำวัดไหนวัดนั้น แม้นิเวศเดียวกัน ภิกษุสงฆ์กลุ่มหนึ่งทำอุปัชฌายกรรมอยู่ในอุโบสถ ภิกษุสงฆ์อื่นภายในวัดมิได้เข้าร่วม กรรมก็ไม่เสีย เพราะสีมามีได้ครอบคลุมรอบวัด นี้คือเหตุผลที่กล่าวข้างต้นว่า การกระทำสังฆเภทในสังฆมณฑลสยาม เกิดขึ้นได้ยาก เนื่องด้วยสถานที่ คือ สีมาไม่อำนวย ที่พูดกันในขณะนี้ว่า เกิดสังฆเภทนั้น เป็นคำพูดของผู้ไม่ยึดหลักการของพระไตรปิฎก เมื่อไม่เชื่อพระไตรปิฎก ไม่ถือตามพระไตรปิฎกอันเป็นประจักษ์จักษุแทนพระบรมศาสดาแล้ว ก็ไม่ควรจะปฏิญาณตนว่าเป็นพุทธบริษัท

^{๕๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๕๒/๑๔๗-๑๔๘, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๒/๒๑๔-๒๑๕.

^{๕๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๕๓/๑๓๙, วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๓/๒๐๒.

^{๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔๓/๑๕๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑.

อีกประเด็นหนึ่ง ที่มีผู้เสนอความเห็น ว่า ธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง ธรรม ๘ ประการนี้ ก็มีอยู่ในพระปาติโมกข์แล้วนั้น^{๕๖} เรื่องนี้ต้องทำความเข้าใจในธรรม ธรรม นั้นไม่มีการปรับโทษแก่ภิกษุณีที่ล่วงละเมิด หรือไม่ปฏิบัติตาม ต่อเมื่อมีภิกษุณีล่วงละเมิด พระ พุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุณีปฏิบัติ ปรับโทษตามสมควรแก่โทษานุโทษ

จากการศึกษา ผู้วิจัยได้พบว่า ธรรมทั้งหลายนั้น เป็นข้อบัญญัติที่พระพุทธองค์ ทรงวางเป็นหลักปฏิบัติสำหรับสตรีที่จะมาบวชเป็นภิกษุณี ไม่มีการปรับโทษ เป็นอนุปบัน ญญัติ คือข้อบัญญัติในเมื่อยังไม่มีเรื่องเกิดขึ้น มีเฉพาะในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น ไม่มีการปรับ โทษแก่ผู้ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตาม ดังนั้น ในคัมภีร์ปริวารตอนที่พระอุบาลีตั้งคำถามในสิกขาบทฝ่าย ภิกษุสงฆ์แล้วตอบเอง ท่านจึงตอบว่า “อนุปบันญตติ ตสมิ นตถิ ในสิกขาบทนั้นไม่มี อนุ ปบันญญัติ”^{๕๗} ส่วนสิกขาบททั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติในเมื่อมีภิกษุ และภิกษุณีประพฤติเสียมีความผิดทางโลกบ้างมีความผิดทางหลักการของผู้ออกบวชบ้าง มีการ ปรับโทษตามสมควรแก่ความผิด ดังนั้น เมื่อภิกษุณีทั้งหลายประพฤติเสียหายพระพุทธองค์จึง ทรงบัญญัติสิกขาบทสำหรับเป็นข้อปฏิบัติที่มีการปรับโทษแก่ผู้ฝ่าฝืน เช่นที่ทรงบัญญัติในฝ่าย ภิกษุสงฆ์ ในเมื่อมีภิกษุประพฤติเสียหาย ซึ่งแม้จะมีศีลส่วนหนึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เรียกว่า จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล อันเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่มีการปรับโทษ

ข้อบัญญัติในธรรมบอกว่า ต้องปฏิบัติตามธรรมอย่างเคร่งครัดจนตลอดชีวิต จริง แต่สตรีที่หน้าด้วยกิเลส บารมีไม่พอเข้ามาบวช ปฏิบัติไม่ไหว จึงไม่ปฏิบัติ และก็ไม่มี การปรับโทษ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทส่วนนี้ ไม่ได้เป็นการบัญญัติซ้ำซ้อนกับ ธรรม เรื่องเสียหายที่ภิกษุณีก่อขึ้น ไปตรงกับข้อปฏิบัติในธรรมเท่านั้น และแน่นอนเมื่อมี ภิกษุณีกระทำเสียหาย พระพุทธองค์ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทและปรับโทษ ธรรมนั้นไม่มีการ ปรับโทษแก่ภิกษุณีผู้ไม่ปฏิบัติตาม พระมโนเข้าใจว่าธรรมเหมือนสิกขาบท จึงเข้าใจว่าซ้ำซ้อน จึงตีความคลาดเคลื่อน

^{๕๖} พระมโน เมตตานนุโท, เหตุเกิด พ.ศ. ๑ (B.E.๐๐๑) เล่ม ๒ : วิเคราะห์กรณี ปฐมสังคายนาและภิกษุณีสงฆ์, หน้า ๑๑๑.

^{๕๗} วิ.ป. (บาลี) ๘/๒/๒, วิ.ป. (ไทย) ๘/๒/๒.

วิธีการใช้หลักการหาปเทศตรวจสอบพุทธประวัติ

ผู้วิจัยขอเสนอวิธีการใช้หลักการหาปเทศตรวจสอบพุทธประวัติ ตามเอกสารของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งได้ชี้แจงประเด็นที่นายแพทย์เปรมศักดิ์ เพียยุระ ได้ตั้งกระทู้ถามสำนักนายกรัฐมนตรี แล้วทางสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมายให้กรรมการพุทธบัณฑิตเขียนคำชี้แจงพอสรุปความได้ ดังนี้

ตามกระทู้ถามที่ ๑๒๒๐ ร. ลงวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๔๖ เรื่องการชำระประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา นายแพทย์เปรมศักดิ์ เพียยุระ อ้างว่า มีบุคคลได้ศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาจากคัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์สังคีตยวงศ์ เป็นต้น แล้วได้ข้อสรุปว่าพระสมณโคดมเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงสยาม

ขอทำความเข้าใจเรื่องเอกสารอ้างอิง ที่ทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นหลักฐานซึ่งเชื่อถือได้ก่อนแล้วจะเสนอข้อคิดเห็นอื่นๆ ประกอบ ทางพระพุทธศาสนาจัดลำดับเอกสารที่ควรเชื่อถือได้ลดหลั่นกัน ดังนี้

๑. สุตร ตัวสุตฺร หมายถึงเอาหลักฐานชั้นพระไตรปิฎกตรงตัวที่ระบุชัดเจนในเรื่องที่กล่าวถึงนั้นๆ

๒. สุตตานุโลม หมายถึงเอาหลักฐานชั้นพระไตรปิฎก แต่ในเรื่องที่แสดงนั้นๆ ไม่ชัดเจน ต้องโยงข้อความในพระไตรปิฎกด้วยกัน มารองรับกันจึงเห็นภาพที่ชัดเจน

๓. อาจารย์วาท คำของอาจารย์ หมายถึงเอาหลักฐานชั้นอรรถกถา คือคำอธิบายพระไตรปิฎก ที่พระสาวกอธิบายไว้ในยุคแรกและที่แต่งในยุคต่อมา

๔. อัตโนมติ ความคิดเห็นของแต่ละคน คัมภีร์ภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์ชาวชมพูทวีป คัมภีร์วิมุตติมรรค ของพระอุปติสสะชาวศรีลังกา คัมภีร์มังคลัตถทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ชาวล้านนา คัมภีร์มหาวงศ์ พงศาวดารลังกา คัมภีร์ทีปวงศ์ พงศาวดารลังกา คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระปฐมอุทิศชินโนรสสังคีตยวงศ์ ของสมเด็จพระพนรัตน์ สมัยรัตนโกสินทร์ ถือเป็นเอกสารอัตโนมติ

เอกสารทั้ง ๔ ลำดับนี้ ถือเป็นเอกสารชั้นต้น (ข้อ ๑ □- ๒) เป็นสำคัญ คือถ้าเอกสารชั้นต้นแสดงไว้ก็ถือตามเอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรองเพียงสนับสนุน ถ้าเอกสารชั้นต้นกับเอกสารชั้นรองขัดกัน ให้ถือเอกสารชั้นต้น

กระทู้ถามที่ ๑๒๒๐ นายแพทย์เปรมศักดิ์ เพียยุระ เขียนข้อความต่อเนื่องกัน ทำให้เข้าใจไขว่เขว ดังนี้

คัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์สังคีตยวงศ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่รจนาโดยพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย จนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งประกอบด้วยจดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสที่มาเจริญสัมพันธไมตรี ... ล้วนเป็นบันทึก ... เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามหรือประเทศไทยในปัจจุบัน ใจความสรุปได้ว่า พระสมณโคดมเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงสยาม

เมื่อถือเอาตามข้อความนี้ ทำให้เข้าใจว่า คัมภีร์ทั้ง ๒ แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงสยาม มหาวงศ์ พงศาวดารศรีลังกา สังคีตยวงศ์ พงศาวดารการสังคายนา เป็นเอกสารระดับอัตโนมติ คือความเห็นตามที่แต่งได้ศึกษามา ถึงจะแสดงก็เชื่อถือไม่ได้

คัมภีร์มหาวงศ์

มหาวงศ์เป็นคัมภีร์ที่พระเถระชาวศรีลังการ่วมกันแต่งสืบต่อกันเป็นภาษาบาลีหลายยุค เป็นบันทึกที่แต่งต่อๆ กัน ว่าด้วยราชวงศ์ที่ครองศรีลังกา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าวิชัยกษัตริย์องค์แรกที่ครองศรีลังกา พ.ศ. ๑ และการที่พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียเผยแผ่เข้ามาในศรีลังกา มีเกี่ยวกับประเทศไทยก็ตอนที่ทางศรีลังกาไม่มีพระสงฆ์เหลืออยู่เลย จึงส่งทูตมาขอพระสงฆ์จากประเทศไทย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไปอุปสมบทชายชาวศรีลังกาเป็นพระภิกษุ^{๕๘} คัมภีร์มหาวงศ์จบลงที่การสูญสิ้นราชวงศ์กษัตริย์ศรีลังกา สมัยพระเจ้าศรีวิกรม พ.ศ. ๒๓๕๘ เพราะถูกพวกฝรั่งต่างชาติยึดครอง

คัมภีร์สังคีตยวงศ์

สังคีตยวงศ์เป็นคัมภีร์ที่แสดงเรื่องการสังคายนาและการที่พระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทย และเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทยแล้วเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ ไม่มีการกล่าวถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงสยาม ถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวถึง ก็เชื่อถือไม่ได้ เพราะแต่งโดยคนไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒

คัมภีร์อื่น ๆ

เอกสารของไทย เป็นคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้รับยกย่อง แต่เป็นระดับอัตโนมติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่งโดยพระรัตนปัญญาเถระ คัมภีร์จามเทวีวงศ์ และตำนานมูลศาสนาที่แต่งเป็นภาษาไทยเหนือ ทั้ง ๓ กล่าวอ้างว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประเทศไทย มาโปรด

^{๕๘} มหาวิส (บาลี) ๘/๘๕๘-๑๔๒/๓๖๐-๓๖๗.

ชาวเมืองหริภุญไชย^{๕๙} นักวิชาการทั้งต่างประเทศและชาวไทย ที่มีความรู้ทางภาษาบาลี นักประวัติศาสตร์ ทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทย นิยมยกย่องคัมภีร์ชินกาลมาลี แต่ก็ไม่มีใครเชื่อถือว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประเทศไทย พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ทางภาษาบาลี ก็อ่านศึกษาชินกาลมาลีกัน แต่ไม่ได้เชื่อถือว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมา โดยเอามาตรฐานการที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปโปรดประชาชนด้วยอิทธิฤทธิ์ คือเสด็จไปทางอากาศ พระองค์จะเสด็จไปโปรดประชาชนที่มีอุปนิสัยบรรลุมรรคผลได้ ชาวประเทศสยามในยุคนั้น ไม่มีอุปนิสัยพอที่จะบรรลุธรรมชั้นสูง เพราะประชาชนในแดนนี้ ไม่มีการถือบวชแบบแสวงหาคุณธรรมในทางหลุดพ้นอย่างในชมพูทวีป

คัมภีร์และเอกสารดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นเอกสารระดับอัตโนมัตติคือความเห็นตามที่แต่งได้ศึกษามา ถึงจะแสดงก็เชื่อถือไม่ได้

การใช้หลักมหาปเทศตรวจสอบการกระทำผิดทางพระวินัย

การใช้หลักการมหาปเทศตรวจสอบการที่ภิกษุกระทำผิดทางพระวินัยแล้วอ้างว่า ในพระไตรปิฎกไม่ได้ระบุไว้ว่ามีความผิด มีรายละเอียดตามคำชี้แจงของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ดังนี้

เรื่องภิกษุให้บุรุษเสพเมถุนทางทวาร^{๖๐}

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๖ พระมหาสิงห์หน สิรินุชโร ได้เล่าเรื่องภิกษุยินยอมให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารและสอบถามขอให้สอบสวนดู เรื่องภิกษุให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารในที่นี้คือ มีภิกษุรูปหนึ่งยินยอมให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารหนักของตนด้วยความยินดี ต่อมาเมื่อผู้ทราบเรื่องแล้วได้มีอาการใจท้อ ต้องอาบัติปาราชิก แต่พระเถระผู้ตัดสินอธิกรณ์ ตัดสินว่าต้องอาบัติสังฆาทิเสสให้ไปเข้าอยู่ปริวาสกรรม^{๖๑}

^{๕๙} ชินกาล. (บาลี) ๘๒, ชินกาล. (ไทย) ๒๗๘, คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๑๕) หน้า ๓๑๗, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

^{๖๐} โดยสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^{๖๑} ปริวาสกรรม คือการอยู่ชดใช้ เรียกสามัญว่า อยู่กรรม, เป็นชื่ออุฏฐานวิธี (ระเบียบปฏิบัติสำหรับออกจากครุกาบัติ) อย่างหนึ่ง ซึ่งภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วปกปิดไว้ ก่อนที่จะประพฤตินั้นต้อเป็นขั้นตอนปกติของการออกจากอาบัติต่อไป, ระหว่างอยู่ปริวาสต้องประพฤติวัตรต่าง ๆ เช่น งดใช้สิทธิ์บางอย่าง ลดฐานะของตนเองและประจันตัวเป็นต้น ; ปริวาสมี ๓ อย่างคือ ปฏิจันนปริวาส สโมธานปริวาส และสุทนต์ปริวาส ใน พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗) หน้า ๑๕๔/๑๕๕.

ภิกษุเสพเมถุนเอง

ที่พระเถระตัดสินดังที่กล่าว ก็เนื่องจากท่านศึกษาพระไตรปิฎกแล้วได้พบข้อความว่า การเสพเมถุนที่ทำให้ภิกษุผู้เสพต้องอาบัติปาราชิก คือการที่ภิกษุสอดองคชาตของตนเข้าทางทวารเบา ทวารหนัก ทางปาก ของสตรีหรือของสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย^{๖๒} สอดองคชาตของตนเข้าทางทวารเบา ทวารหนัก ทางปาก ของคนที่มี ๒ เพศ^{๖๓} สอดองคชาตของตนเข้าทางทวารหนัก ทางปาก ของบัณฑิต(กะเทย) หรือของสัตว์ดิรัจฉานบัณฑิต^{๖๔} สอดองคชาตของตนเข้าทางทวารหนัก ทางปาก ของบุรุษ หรือของสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้^{๖๕} ล่วงล้ำเข้าไปเพียงชั่วเมล็ดงา ต้องอาบัติปาราชิก^{๖๖} ภิกษุรูปหนึ่งองคชาตยาวมาก ท่านมีความต้องการทางเพศขึ้นมาเอาองคชาตของตนเองสอดเข้าทวารหนักของตน ต้องอาบัติปาราชิก^{๖๗} ภิกษุรูปหนึ่งหลังอ่อน ท่านมีความต้องการทางเพศขึ้นมาจึงก้มมององคชาตของตนเอง ต้องอาบัติปาราชิก^{๖๘} ตัวอย่างเหล่านี้ปรับอาบัติปาราชิกชัดเจน

ภิกษุถูกเสพเมถุน

ส่วนกรณีของภิกษุที่ยินยอมให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารหนักของตน ตรงกับเรื่องภิกษุลักหลับ (เสพเมถุน) ทางทวารหนักของภิกษุที่กำลังหลับ รูปที่หลับรู้สึกตัวตื่นขึ้นยินดี ซึ่งในพระไตรปิฎกกล่าวเพียงว่า ต้องให้สึกทั้งสองรูป ถ้ารูปที่หลับรู้สึกตัวตื่นขึ้นแต่ไม่ยินดี ต้องให้รูปที่ลักหลับสึก^{๖๙} และตรงกับเรื่องที่พวกเจ้าชายลิจฉวีจับภิกษุ ๒ รูปให้ผลัดกันเสพเมถุนทางทวารหนักของกันและกัน ถ้าต่างฝ่ายต่างยินดี ต้องให้สึกทั้งคู่ ถ้าไม่ยินดีก็ไม่ต้องอาบัติ^{๗๐}

ตัวอย่างนี้มีได้ระบุนการปรับอาบัติ แต่พึงสังเกตคำว่า “ต้องให้สึกทั้งสองรูป” และคำว่า “ต้องให้รูปที่ลักหลับสึก” รูปที่ถูกลักหลับถ้ายินดี ก็ถือว่าเสพเมถุน รูปที่ลักหลับแน่นอนเป็นผู้เสพเมถุน เมื่อพิจารณาตามข้อความที่ปรากฏนี้ ซึ่งมุ่งเอาเฉพาะภิกษุเสพเมถุนโดยการเอาองคชาตของตนสอดเข้าทวารของผู้อื่นและสอดเข้าทวารของตน การที่ภิกษุถูกภิกษุด้วยกันหรือถูกบุรุษเสพเมถุน คือสอดองคชาตเข้าทางทวารหนักของตน ถ้าตนยินดี ก็เพียงให้สึก ถ้าไม่ยินดี

^{๖๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๓.

^{๖๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๔.

^{๖๔} อ่างแล้ว.

^{๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๔.

^{๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๔๒.

^{๖๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๗๑/๕๘.

^{๖๘} อ่างแล้ว.

^{๖๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๖/๕๒.

^{๗๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๑/๗๓.

ก็ไม่ต้องอาบัติ พระเถระผู้ตัดสินอธิกรณ์ เมื่อเห็นข้อความว่า ถ้ายินดีก็ให้สึกออกไป ท่านจึงตัดสินว่าไม่ต้องอาบัติปาราชิก เพราะในพระไตรปิฎกมิได้ว่าต้องอาบัติปาราชิก

เกณฑ์การตัดสินเอาโทษ

ในเรื่องนี้ ต้องสอบเอาความจริงว่า รูปที่ถูกเสพเมถุนทางทวารหนักนั้น ยินยอมและยินดีหรือไม่ ถ้าถูกขืนใจโดยที่ตนไม่ยินดี ก็ตัดสินว่าไม่ต้องอาบัติ แต่ถ้ายินยอมและยินดี ก็มาพิจารณาว่า การที่เสพเมถุนกันนั้นต่างฝ่ายต่างยินดีในการกระทำต่อกัน ก็ถือว่าเป็นการเสพเมถุน แม้ว่าในพระไตรปิฎก จะไม่ได้กล่าวว่า ภิกษุถูกเสพเมถุนทางทวารด้วยความยินดี ต้องอาบัติปาราชิก ก็ตามที่ ในทางพฤติกกรรมถือว่าเป็นการเสพเมถุน ดังนั้นในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า เป็นอนุโลมปาราชิก ดังข้อความว่า การกระทำทางเพศที่อนุโลมปาราชิกอีก ๔ คือ ภิกษุองคชาตยาว^{๗๑} ภิกษุหลังอ่อน^{๗๒} ภิกษุใช้ปากอมองคชาตของผู้อื่น ภิกษุหนึ่งทับองคชาตของผู้อื่น (ให้บุรุษสอดองคชาตเข้าทวารหนักของตน)^{๗๓} การกระทำของคนทั้งสองซึ่งมีความกำหนดเหมือนกัน ถือว่าเป็นเมถุน ถึงภิกษุรูปที่ถูกชำเราจะมีได้เสพเมถุน แต่เพราะมีการสอดใส่มรรคเข้าทางมรรค (คือสอดองคชาตเข้าทางทวาร) ก็อนุโลมเมถุนธรรมปาราชิก รวมความแล้วพึงทราบว่าเป็นปาราชิก^{๗๔}

ที่ถือว่า ภิกษุให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารหนักอนุโลมปาราชิก คือต้องอาบัติปาราชิก ถือตามหลักมหาปเทศฝ่ายวินัย ที่ว่า การกระทำที่มีได้ห้าม คือมิได้ปรับโทษ ถ้าอนุโลมกับการห้าม คือการถูกปรับโทษ ถือว่าการกระทำนั้นผิด^{๗๕}

ภิกษุรูปที่ให้บุรุษเสพเมถุนทางทวารหนักของตนด้วยความยินดี ต้องอาบัติปาราชิกหาสังวาสมิได้ ผู้ที่ต้องการรายละเอียด ผู้ที่ไม่เข้าใจ หรือผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการวินิจฉัยนี้ พึงศึกษาจากแหล่งข้อมูลด้วยตนเอง^{๗๖}

๔.๕ ข้องชี้ความเจริญของพระพุทธศาสนา

^{๗๑} ภิกษุองคชาตยาวสอดเข้าทวารหนักของตน ใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๗๑/๕๘.

^{๗๒} ภิกษุหลังอ่อนก้มอมองคชาตของตน ใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๗๑/๕๘.

^{๗๓} เรื่องนี้ไม่มีตัวอย่างในพระไตรปิฎก.

^{๗๔} ลมพี, มุกุฎฎิกโก, ปรสส องคชาต มุขน คณหาติ, ปรสส องคชาเต อภินิสิตีติ อิมสัจจุนัน วเสน จตุตาริ อนุโลมปาราชิกานิ ... อุกิณัน รากวเสน สทิสภาวูปคตานิ ธมโม “เมถุน-ธมโม”ติ วุจจติ, ... เมถุนธมมํ อปปฏิเสวิตวาเยว มคเคน มคคปเปวเสนวเสน อาปชชิตัพพตตา เมถุนธมม-ปาราชิกสสุ อนุโลเมเนติ ... สโมธานเตวา ... ปาราชิกานิ เวทิตัพพานิ ใน วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๓/๕๕๘-๕๕๙.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙-๑๔๐.

^{๗๖} สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : เอกสารถ่ายสำเนา, ๒๕๔๗.

สำหรับข้อบังคับซึ่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรนี้ ในส่วนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ก็คือหลักธรรมที่เป็นภิกขุอุปหานิยธรรม ซึ่งเมื่อภิกษุทั้งหลาย ประพฤติปฏิบัติจะมีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว และข้อธรรมอื่นๆ ที่พึงน้อมนำมาปฏิบัติตามสมควร แก่เหตุที่เกิดขึ้น

ในส่วนภิกษุสงฆ์ ก็มีตัวอย่างพระมหากัสสปเถระที่เอาใจใส่การพระพุทธศาสนา ไม่ทอดธุระวางเฉย แต่ชวนชวายเป็นพระธรรมวินัยตั้งมั่นอยู่นาน ได้ชักชวนพระสาวกทั้งหลาย สังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยเป็นหมวดหมู่ทรงจำสืบทอดกันมา

ในส่วนหลักการปฏิบัติเพื่อความเจริญในส่วนตัว ก็มีไตรสิกขาที่ภิกษุทั้งหลาย อบรมเจริญให้เต็มที่แล้วย่อมได้รับผลการปฏิบัติแน่นอน ในส่วนเครื่องมือที่จะใช้ระงับอธิภรณ์ทาง พระธรรมวินัยที่เกิดขึ้น ก็มีหลักมหาปเทศ ๔ ประการ^{๗๗}

๔.๖ แบบอย่างของผู้เจริญรอยตามหลักการในมหาปริณิพพานสูตร

แบบอย่างของผู้เจริญรอยตามหลักการในมหาปริณิพพานสูตร ที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรมีจำนวนหลายรูปด้วยกัน พระเถระเหล่านั้นถือตามที่พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า พระธรรมวินัยจะอยู่เป็นพระศาสดา ดังนั้นท่านจึงรวบรวมพระธรรมวินัยไว้ให้อยู่เป็นพระศาสดา เช่น

พระมหากัสสปะ

พระมหากัสสปะเมื่อจัดการเรื่องถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเสร็จแล้ว ท่านก็ ดำเนินงานตามที่ท่านได้คิดไว้ คือได้ชักชวนนัดหมายกับพระอรหันต์ผู้ใหญ่เพื่อจะทำการ สังคายนา ต่อจากนั้น ก็เป็นเรื่องของงานใหญ่แห่งการสังคายนา ซึ่งมีการเตรียมการถึง ๓ เดือน ซึ่งได้ที่ประชุมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ณ ภูเขาชื่อเวภาระ เมืองราชคฤห์ พระเจ้าแผ่นดินตอนนั้น ทรงพระนามว่าอชาตศัตรู ซึ่งได้ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนา เมื่อจะทำการสังคายนา ก็มีการ คัดเลือกตัวบุคคลที่จะเข้าร่วมประชุม จึงคัดเลือกได้พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ซึ่งเป็นผู้แตกฉานได้ ปฏิสัมภิกา ๔ ประการ^{๗๘} เป็นผู้จำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในการประชุมนี้ พระมหากัสสปะทำ หน้าที่เป็นประธาน โดยเป็นผู้ซักถาม ทำอยู่ ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวม พระพุทธพจน์เข้าเป็นหมวดหมู่ คือธรรมวินัย การสังคายนาคครั้งนี้ เรียกว่า ปฐมสังคายนา^{๗๙}

^{๗๗} สำหรับรายละเอียดในเรื่องนี้ พึงศึกษาได้จากข้อ ๒.๓ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

^{๗๘} ปฏิสัมภิกา ๔ คือ ๑. อุตถปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒. รัชมปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓. นีรุตติปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในนिरুক্তิ ๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ใน อัง. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๑๘๓-๑๘๔, อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

^{๗๙} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๓๗-๔๔๕/๒๗๔-๒๘๕, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๔๕/๔๓๗-๔๔๕,

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแบ่งไว้เป็น ๒ ส่วน เรียกว่า ธรรมส่วนหนึ่ง และวินัยส่วนหนึ่ง

ธรรม คือหลักคำสอนว่าด้วยความจริงของสิ่งทั้งหลาย พร้อมทั้งข้อประพฤติปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำตรัสแสดงไว้โดยสอดคล้องกับความจริงนั้น

ส่วนวินัย คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่างๆ ในการเป็นอยู่หรือกฎระเบียบต่างๆ ของสงฆ์ ที่จะดำรงไว้ซึ่งภาวะอันเกื้อหนุนให้ภิกษุและภิกษุณีประพฤติปฏิบัติตามธรรมนั้นอย่างได้ผลดี และรักษาพระศาสนาไว้ได้ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกพระพุทธศาสนา ด้วยคำสั้นๆ ว่า ธรรมวินัย^{๔๐}

พระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา

เมื่อกล่าวเรื่องสังคายนา ก็ต้องกล่าวถึงพระเถระผู้เป็นต้นแบบแห่งการสังคายนา คือพระสารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา ได้กล่าวชักชวนภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ประมวลรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่ สาเหตุที่ท่านชักชวน เนื่องจากก่อนหน้านั้น นิครนถ์นาฏบุตร ศาสตามหาวิระของศาสนาเซนได้ดับขันธแล้ว สาวกของท่านแตกสามัคคีกัน แยกเป็น ๒ ฝ่าย ท่านพระสารีบุตรปรารภเหตุการณ์ขึ้นว่า เป็นเพราะศาสดาสอนไว้ไม่ดี จึงทำให้สาวกตีความคำสั่งสอนแตกต่างกัน ส่วนพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ พระศาสดาตรัสสอนไว้ดีแล้ว ท่านเสนอให้เพื่อนพรหมจารีร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย คือ ในช่วงที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป และทรงแวะพัก ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร ทรงรับนิมนต์พวกเจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาให้เสด็จไปประทับเพื่อเป็นสิริมงคล ณ ท้องพระโรงอุพผตกะ ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ ยังมีได้ใช้สอย ณ ที่นั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ผู้มาเฝ้าจนค่อนคิน ครั้นทรงแสดงธรรมจบลง และทรงอนุญาตให้พวกเจ้ามัลละและชาวกรุงปาวากลับบ้านได้ จากนั้น ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์ แล้วทรงสำเร็จสี่หิไสยา ณ ที่ประทับนั่นเอง

ท่านพระสารีบุตรกล่าวปรารภการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์หลังจากนิครนถ์นาฏบุตร ผู้เป็นศาสดาดับขันธไม่นาน ณ กรุงปาวานั้นเองว่า เป็นเพราะศาสดานั้นสอนธรรมไว้ไม่ดี ส่วนพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ดี จึงเป็นหน้าที่ของภิกษุทั้งหลายจะพร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงมั่นคงยืนนาน เพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งหลายสืบไป จากนั้น ท่านได้เสนอวิธีการสังคายนาโดยประมวลหลักธรรมทั้งหลายที่มีจำนวนหัวข้อ

^{๔๐} พระธรรมปิฎก, “ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก”, ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙-๒๒.

เท่ากันรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันคล้ายวิธีการของอังคุตตรนิกาย เช่น ประมวลหลักกรรมจำนวน ๑ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๑ ประการ ประมวลหลักกรรมจำนวน ๒ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๒ ประการ โดยทำนองนี้จนถึง ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ^{๕๑}

หลักกรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้นี้ จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่าสังคีติสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา หรือสังคีติ นี้เป็นตัวอย่างที่พระอัครสาวก คือพระสารีบุตรได้กระทำไว้ แต่ท่านพระสารีบุตรเองได้ปรีนิพพานก่อนพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าปรีนิพพานแล้วก็เป็นอันว่าพระสารีบุตรไม่ได้อยู่ที่ทำงานนี้ต่อ แต่ก็มีพระสาวกผู้ใหญ่ที่ได้ดำเนินงานนี้ต่อมาโดยไม่ได้ละทิ้ง กล่าวคือพระมหากัสสปะ ซึ่งตอนที่พระพุทธเจ้าปรีนิพพานนั้น เป็นพระสาวกผู้ใหญ่ มีอายุพรรษามากที่สุด

พระอานนท์ พุทธอุปัฏฐาก

พระเถระที่เป็นกำลังสำคัญในการสังคายนาครั้งที่ ๑ คือพระอานนท์ เป็นโอรสของเจ้าชายอมิตโตะ^{๕๒} ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรบิดา เมื่อนับโดยเชื้อสายจึงนับเป็นพระอนุชาหรือลูกผู้น้องของพระพุทธเจ้า ท่านเป็นพุทธอุปัฏฐาก รับผิดชอบดูแลพระพุทธรองค์ ก่อนที่จะรับหน้าที่นี้ ท่านได้ขอพรหรือนัยหนึ่งเงื่อนไข ๘ ประการจากพระพุทธรองค์ เป็นเงื่อนไขฝ่ายปฎิเสธ ๔ ข้อ เงื่อนไขฝ่ายขอร้อง ๔ ข้อ คือ

เงื่อนไขฝ่ายปฎิเสธ ๔ ข้อ คือ

๑. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๒. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ประทานบิณฑบาต (คืออาหาร) อันประณีตที่ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๓. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์
๔. ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

เงื่อนไขฝ่ายขอร้อง ๔ ข้อ คือ

๕. ถ้าพระองค์จักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระองค์รับไว้

^{๕๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๙๖-๓๐๒/๑๘๙-๓๙๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๖-๓๐๒/๒๔๗-๒๕๐.

^{๕๒} ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๗๒, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๔๒ ใน ผศ.ร.ท.ดร. บรรจบ บรรณรุจิ, อสตีมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๕๒, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๔๕๖.

๖. ถ้าข้าพระองค์จักนำบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระองค์แต่ที่ไกล ให้เข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว
๗. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น
๘. ถ้าพระองค์ทรงแสดงข้อความอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จมาแล้วจักตรัสบอกข้อความอันนั้นแก่ข้าพระองค์

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ที่ขอเงื่อนไขฝ่ายปฏิบัติเช่นนั้นเพื่ออะไร” พระอานนท์กราบทูลว่า “เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่าท่านอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ” ส่วนเงื่อนไขฝ่ายข้อร้อง ๔ ข้อนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถาม ท่านก็กราบทูลว่า “๓ ข้อต้น เพื่อป้องกันผู้กล่าวหาว่า “พระอานนท์จะอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ทำไมในเมื่อพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุเคราะห์แม้ด้วยเรื่องเพียงเท่านี้” ส่วนเงื่อนไขข้อสุดท้ายก็เพื่อว่าถ้ามีใครถามท่านในที่ลับหลังพระพุทธเจ้าว่า “คาถานี้ สุตรานี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในที่ไหน” ถ้าพระอานนท์ตอบไม่ได้ ก็จะมีผู้กล่าวว่า “พระอานนท์ตามเสด็จพระศาสดาไปจุจงตามตัว แม้เรื่องเพียงเท่านี้ก็ไม่รู้” เมื่อพระอานนท์กราบทูลชี้แจงดังนั้นแล้ว พระศาสดาก็ทรงตกลงประทานพรหรือเงื่อนไขทั้งแปดข้อ^{๘๓}

เฉพาะพรข้อที่ ๘ เป็นอุปการะแก่การที่จะรวบรวมพระพุทธวจนะเป็นหมวดหมู่อย่างยิ่ง เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระอานนท์ได้รับหน้าที่ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรม ถือเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ที่จะเจริญรอยตามหลักการในกาลต่อมา

ในสมัยที่วิชาหนังสือยังไม่เจริญพอที่จะใช้บันทึกเรื่องราวได้ตั้งในปัจจุบัน อันเป็นสมัยที่ไม่มีกระดาษ มนุษย์ก็ต้องอาศัยความจำเป็นเครื่องมือสำคัญในการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้แล้วบอกเล่าต่อๆ กันมา การทรงจำและบอกกันด้วยปากต่อๆ กันมานี้ เรียกในภาษาบาลีว่า “มุขปาฐ”

พระอานนท์เป็นผู้ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่ามีความทรงจำดี สดับตรับฟังมาก นับว่าท่านได้มีส่วนสำคัญในการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ต่างๆ สืบมาจนทุกวันนี้

พระอุบาลี

พระอุบาลี ผู้เคยเป็นพนักงานภาษามาลาอยู่ในราชสำนักแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ท่านออกบวชพร้อมกับพระอานนท์และราชกุมารอื่นๆ ในฐานะที่ท่านเป็นคนรับใช้มาแต่เดิมก็ควรจะเป็นผู้บวชคนสุดท้าย แต่เจ้าชายเหล่านั้นตกลงกันว่าควรให้อุบาลี พนักงานภาษามาลาบวชก่อน ตนจะ

^{๘๓} อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๑๙-๒๒๓/๒๖๒-๒๖๔, ชุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๙๗/๔๕๗-๔๕๘.

ได้กราบไหว้บูชาตามพระราชอายุ เป็นการแก้ทิฏฐิมาตั้งแต่เริ่มแรกในการออกบวช แต่ท่านก็มีความสามารถสมกับเกียรติที่ได้รับจากราชกุมารเหล่านั้น คือเมื่อบวชแล้วท่านมีความสนใจกำหนดจดจำทางพระวินัยเป็นพิเศษ มีเรื่องเล่าในพระวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องวินัยแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วทรงสรรเสริญวินัย กับสรรเสริญท่านพระอุบาลีเป็นอันมาก ภิกษุทั้งหลายจึงพากันไปเรียนวินัยจากพระอุบาลี นอกจากนั้น ในวินัยปิฎก ปริวารวรรคมีพระพุทธภาษิตได้ตอบกับพระอุบาลีในข้อปัญหาทางพระวินัยมากมาย เป็นการเฉลยข้อถามของพระเถระ เรียกชื่อหมวดนี้ว่า อุบาลีปิฎกจะมีหัวข้อสำคัญถึง ๑๔ เรื่อง ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ท่านพระอุบาลีได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตอบคำถามเกี่ยวกับวินัยปิฎก จึงนับว่าท่านเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในการช่วยรวบรวมข้อพระวินัยต่างๆ ทั้งของภิกษุและภิกษุณีให้เป็นหมวดหมู่เป็นหลักฐานมาจนทุกวันนี้

พระเถระที่เป็นแบบอย่างในการธำรงรักษาหลักการพระธรรมวินัย ตามที่ปรากฏนั้นได้มีมาตลอด ซึ่งได้ทำการสังคายนารวบรวมรักษาพระธรรมวินัยสืบต่อมา กำจัดคำสอนนอกธรรมนอกวินัย นำหลักพระธรรมวินัยโดยปริมปรากฏตาสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนผู้เจริญรอยตามในยุคต่อๆ มา นอกจากกลุ่มพระสาวกที่ได้จัดการสังคายนาในยุคต่อๆ มา รักษาพระธรรมวินัยสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันแล้ว ยังปรากฏผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาคือพระธรรมวินัย ในยุคต่างๆ ดังนี้

ประเทศอินเดีย : ยุคหลังพุทธปรินิพพาน

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.๒๑๘) พระพุทธศาสนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองไม่เฉพาะแต่ในประเทศอินเดียเท่านั้น แต่ยังได้แพร่หลายไปในประเทศอื่นๆ เป็นอันมาก^{๕๔} พระองค์ทรงเป็นชาวพุทธในฐานะประมุขแห่งรัฐที่ทรงเอาพระทัยใส่ต่อความมั่นคงและความแพร่หลายของพระพุทธศาสนา ในขณะที่พระพุทธศาสนาทกอยู่ในภาวะวิกฤติ มีความแตกแยกกันอย่างรุนแรง พระองค์ทรงทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ๕ เรื่อง คือ

๑. ทรงกำจัดการขัดแย้ง ปราบเสี้ยนหนามของพระพุทธศาสนา โดยทรงทำเป็นโครงการระยะยาวใช้เวลา ๑๒ ปี จับผู้ที่ปลอมบวชสึกเป็นจำนวนถึง ๖๐,๐๐๐ คน

๒. ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๑๘) เพื่อรื้อกรองพระธรรมวินัย ตอกย้ำว่า คณะสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามแนวคำสอนเดิม (เถรวาท) ตามที่พระมหาเถระรวบรวมไว้ และตกลงกันในสังคายนาครั้งที่ ๑

^{๕๔} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, ๒๕๓๐, หน้า ๒๐๕.

๓. ทรงจัดตั้งโครงการพระธรรมทูต จัดแบ่งเป็น ๙ สาย และทรงส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่ศาสนาทั้งในและนอกประเทศอินเดีย^{๘๕}

๔. ทรงนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้กับการปกครองประเทศที่เรียกว่า นโยบายธรรมวิชัย (การเอาชนะโดยธรรม) แทนการเอาชนะด้วยสงคราม

๕. ทรงฟื้นฟูสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาให้เป็นอนุสรณ์แก่คนรุ่นหลัง โดยทรงให้สร้างเจดีย์ เสาหิน เป็นเครื่องหมายของสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเช่นที่ ประสูติเป็นต้น^{๘๖}

ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนารุ่งเรืองแพร่หลายจากศาสนาท้องถิ่นเป็นศาสนาโลก เข้าไปสู่เอเชีย ยุโรป แอฟริกา ไชเรน และกรีก ประเทศไทยเราก็ได้รับพระพุทธศาสนาเพราะผลงานของพระองค์

ตลอดระยะเวลา ๔๑ ปี ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงครองจักรวรรดิเมารยันหรือโมริยะ (Mouryan Emprie) หลังจากทรงเอาชนะแคว้นกาลิงคะและทรงสถาปนาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ใช้พุทธธรรมนำการปกครองจนประเทศเจริญรุ่งเรือง และประสบสันติสุข เป็นการยืนยันว่า พระพุทธศาสนาสามารถใช้เป็นหลักในการปกครองได้

ประเทศไทย : ยุคสุโขทัย

สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช^{๘๗} กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นหลักการปกครองประชาชน โดยวิธีการ คือ

๑. ทรงแสวงหาพระภิกษุผู้ที่มีความรู้ปริยัติดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ไปประจำที่กรุงสุโขทัย

^{๘๕} วิ.อ. (บาลี) ๑/๕๘-๖๕.

^{๘๖} Phra Rajvaramuni, **Buddhism in The Buddhist War**, (Thailand, Mahachulalongkornrajavidyalai Buddhist University Press B.E., ๒๕๓๓), p. ๒๙.

^{๘๗} สนิท ศรีสำแดง, การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), (อัดสำเนา).

๒. ทรงปฏิบัติโดยพระองค์เอง และทรงส่งเสริมการให้ทาน รักษาศีล และการเจริญภาวนา

๓. ทรงสร้างวัด และศาสนสถานเป็นที่ปฏิบัติธรรม ในขณะเดียวกันทรงส่งเสริมและชักจูงให้คณะสงฆ์รวมกันเป็นเอกภาพ (ทั้งหินยาน มหายาน คณะป่า และคณะบ้าน)

๔. ทรงให้จัดรวบรวมพระไตรปิฎก เป็นหลักในการศึกษาและปฏิบัติเพื่อเป็นรูปแบบเกี่ยวกับพระไตรปิฎกจารึกเป็นอักษรขอม ตั้งแต่ยุคสุโขทัย เพื่อมาปริวรรตเป็นอักษรไทย สมัยสมเด็จพระปิยมหาราช

๕. ทรงเผยแผ่ธรรม โดยการโปรดให้พระภิกษุสอนธรรมภายในวัดของตนๆ สำหรับวันพระก็ทรงอาราธนาพระภิกษุให้แสดงธรรมบนมณังคศิลาอาสน์ หลังจากพระภิกษุแสดงธรรมจบพระองค์ก็ทรงอบรมราษฎรต่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าหน้าที่การเผยแผ่มิใช่เป็นเพียงของพระภิกษุเท่านั้น ประชาชนโดยเฉพาะชนชั้นปกครองก็ทำหน้าที่นี้ได้

๖. ทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางพัฒนาประเทศ ทรงสร้างพระพุทธรูปปางลีลา เพื่อเตือนใจว่า การพัฒนาต้องออกเดินแทนการนั่งอยู่กับที่ ต้องใช้พลังขับเคลื่อนคือการลุกเดิน พระพุทธรูปลีลาที่มีความหมายคือ ๑) การตื่นตัว ว่องไว ก้าวหน้า ๒) การพัฒนาประเทศ และขับไล่อำนาจต่างชาติให้ออกไป^{๔๘}

: สมัยกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๔๙} ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงมีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงกระทำแบบอย่างไว้เพื่อพุทธศาสนิกชนรุ่นต่อมา เช่น

๑. ทรงโปรดให้สร้างวัดคู่กับวัง หรือทรงโปรดให้สร้างวัดภายในวัง คือในวังมีเขตพุทธาวาสเป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษา หรือที่เรียกว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์” แสดงให้เห็นว่าศูนย์กลางการปกครองกับศูนย์กลางพระพุทธศาสนาควบคู่กัน บ้านเมืองไม่แยกจากศาสนา

^{๔๘} ร.ศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ, บริษัทจักร์-สนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๔๙} สนิท ศรีสำแดง, การเคลื่อนไหวขององค์กษัตริย์พุทธ, ๒๕๔๖ (อัสสัมชัญ).

๒. เสด็จออกบรรพชา (พ.ศ.๒๐๐๘) หลังจากทรงครองราชย์แล้ว ๑๗ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงลาผนวชเป็นเวลา ๘ เดือนกับ ๑๕ วัน ทรงผนวชที่วัดจุฬามณี มีพระบรมวงศานุวงศ์ ออกบวชตาม จำนวน ๒,๓๘๘ รูป

๓. ทรงส่งเสริมการบรรพชาอุปสมบทของเจ้านายและราษฎร โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสบรรพชาเป็นสามเณรเป็นแบบอย่าง (พ.ศ.๒๐๒๗)

๔. ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งหนังสือเผยแพร่หลักธรรม ให้ประชุมสงฆ์ และปราชญ์ แต่งมหาชาติคำหลวง

สมัยรัตนโกสินทร์

: พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช^{๙๐}

พระองค์ทรงเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมจักรีวงศ์ เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๓๒๕ ทรงเป็นกำลังสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ดังพระราชปณิธานว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภ์ก ยอยกพระพุทธศาสนา

จะป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี^{๙๑}

พระราชกรณียกิจที่สำคัญมีดังนี้

๑. ทรงชำระสะสาง ความขัดแย้ง ความฟอนเฟะของคณะสงฆ์อันเกิดจากภัยศึกสงคราม และเกิดจากความแตกแยกของภิกษุสงฆ์อันตกทอดมาจากรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงจัดลำดับยศชั้น ตำแหน่ง และการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นระบบมากขึ้น

๒. ทรงกระตุ้นให้พระราชาคณะศึกษาค้นคว้าพระธรรมวินัย จึงทรงมีพระราชปณิธานเรื่องพระพุทธศาสนาเป็นปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ

^{๙๐} อ่างแล้ว.

^{๙๑} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ฉบับแปล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๓), หน้า ๗๒.

๓. ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายเกี่ยวกับสงฆ์ ทรงเห็นว่า แม้พระภิกษุจะมีพระวินัยเป็นข้อปฏิบัติอยู่ แต่บุคคลที่เข้ามาบวชบางคนมีนิสัยหยาบ อยู่ไกลจากพระผู้ดูแลประพฤติเสื่อมเสีย เพราะเหตุนี้แหละควรมีกฎหมายบ้านเมืองไว้ห่อหุ้มพระธรรมวินัย ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายเกี่ยวกับสงฆ์เป็นครั้งแรกและให้ตราต่อ ๆ กันสืบมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๔๔ รวม ๑๐ ฉบับ^{๙๒} เช่นห้ามรับฝากของ (กฎข้อ ๑) ห้ามกอดจูบ ลูกค้ำ เด็กผู้ชาย หรือนำเด็กผู้ชายไปแต่งตัวประกวดกัน (กฎข้อ ๑๐)

๔. การสังคายนาพระไตรปิฎก (พ.ศ. ๒๓๓๑) ทรงโปรดให้จารจารึกพระไตรปิฎกจากภาษามอญเป็นภาษาขอมลงในใบลาน ทรงให้แจกจ่ายไปตามพระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร

: สมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ^{๙๓} รัชกาลที่ ๕ ทรงยวงใยการคณะสงฆ์ ทรงกระทำการต่างๆ เพื่อความเจริญของพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. ทรงตราประกาศ และพระราชบัญญัติหลายฉบับ รวมทั้งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

๒. ทรงโปรดเกล้าฯ ให้วัดเป็นโรงเรียน ให้พระผู้มีความรู้เป็นครูสอนพระภิกษุสามเณร และศิษย์วัด ทรงรับรองคุณภาพการศึกษาในวัด ทรงถวายนิยัตินักบวชซึ่งเรียนพระภิกษุ

๓. ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยสงฆ์ (พ.ศ. ๒๔๓๒) นามว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” ต่อมา พระราชทานนามว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” (พ.ศ. ๒๔๓๙) ซึ่งในปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๔. ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระไตรปิฎก ปรึวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทยพิมพ์ เป็นเล่ม ๓๙ เล่ม

^{๙๒} กรมการศาสนา, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๕๔.

^{๙๓} สนิท ศรีสำแดง, การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวพุทธ, ๒๕๔๖ (อัสสัมชัญ).

๕. ทรงสนับสนุนการศึกษาของสงฆ์ โดยเฉพาะแผนกบาลี บางครั้งเสด็จไปประทับฟังการแปลบาลีโดยพระองค์เอง ทรงพระราชทานให้รายนต์หลวงรับส่งพระภิกษุสามเณร ผู้สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ทรงรับสามเณรผู้สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ อุปสมบทเป็นนาคหลวง

: สมัยปัจจุบัน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านเป็นแบบอย่างผู้ที่เจริญรอยตามหลักการในมหาปริณิพพานสูตรในประเทศไทย เมื่อมีบุคคลแสดงเรื่องนอกกรรมนอกวินัย ท่านก็ใช้หลักการมหาปเทศ ตรวจสอบเทียบเคียงอริกถะที่เกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้ง ได้เขียนหนังสือเป็นการโต้ตอบ และชี้แจงทำความเข้าใจให้ถูกต้อง เพื่อรักษาหลักการทางพระธรรมวินัยหลายครั้ง

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี^{๙๔} ได้กล่าวถึงบทบาทและผลงานเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ไว้โดยสังเขปดังนี้

ก. ผลงานเกี่ยวกับการรักษาพระธรรมวินัยโดยตรง

๑. กรณีสันตือโศก
๒. แรงจูงใจในการเขียนกรณีสันตือโศก
๓. เพื่อความเข้าใจปัญหาโพธิวัตร (ฉบับย่อ-เพิ่มเติม)
๔. เพื่อความเข้าใจปัญหาโพธิวัตร (รวมทั้งบทความพิเศษและบทพิสูจน์)
๕. นิพพาน-อนัตตา
๖. กรณีธรรมกาย (ฉบับคัดตัวอย่าง ๕๐ หน้า)
๗. กรณีธรรมกาย (ฉบับคัดตัวอย่าง ๑๒๙ หน้า)
๘. กรณีธรรมกาย (ฉบับคัดตัวอย่าง ๑๖๑ หน้า)
๙. กรณีธรรมกาย : บทเรียนเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย (๔๔๔ หน้า)
๑๐. ขอคำตอบจาก ผบ.ทหารสูงสุด : กรณีนายทหารทุจริต

^{๙๔} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี, “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

๑๑. กรณีเงื่อนงำ พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร
 ๑๒. มองหนังสือพระมโนสะท้อนภาพโซของการศึกษาไทย
 ๑๓. ตื่นกันเสียที จาก ความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ.๑”
- ข. บทบาทผลงานเกี่ยวกับการแก้ไขความเข้าใจผิดหรือปรับกระบวนทัศน์**
๑. ก้าวไปในบุญ
 ๒. ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ
 ๓. ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น
 ๔. ตั้งกระทรวงพระพุทธศาสนาเหตุผลที่แท้อยู่ที่ไหน
 ๕. ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี
 ๖. ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน
 ๗. พ.ร.บ.คณะสงฆ์เรื่องเก่าที่เถียงกันใหม่
 ๘. พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย
 ๙. ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
 ๑๐. รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้
 ๑๑. ถ้าอยากพ้นวิกฤตต้องเลิกติดไสยศาสตร์
 ๑๒. พุทธศาสนากับสังคมไทย
 ๑๓. สถานการณ์พระพุทธศาสนา : กระแสไสยศาสตร์
 ๑๔. สถานการณ์พระพุทธศาสนา : พลิกหายนะเป็นพัฒนา
 ๑๕. สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย
 ๑๖. อัดตา – อนัตตาในพระพุทธศาสนา

ทั้งหมดนี้ คือบุคคลผู้เจริญรอยตามแบบอย่างหลักการรักษาพระธรรมวินัยในมหาปรินิพพานสูตร เพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแบบของการรักษาพระธรรมวินัยของอนุชนต่อไป

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธรองค์ตามทีปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอเพื่อการรักษาหลักพระธรรมวินัย จากการศึกษาผู้วิจัยได้พบว่า การที่จะรักษาหลักพระธรรมวินัยได้ ก็ต้องรู้จักหลักพระธรรมวินัยโดยศึกษาจากคัมภีร์ที่บันทึกคำสั่งสอนของพระพุทธรองค์ซึ่งเป็นดุจองค์แทนพระบรมศาสดา เพื่อให้รู้จักหลักธรรมวินัยที่ได้รับการนำสืบกันมา แล้วจึงนำเสนอข้อมูลที่เป็นหลักธรรมวินัยที่พระพุทธรองค์ทรงฝากไว้ จากการศึกษาค้นคว้าเหตุการณ์สำคัญ หลักธรรมและวิธีการรักษาพระธรรมวินัยทีปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย” ผลการวิจัยพอสรุปได้ ดังนี้

มหาปริณิพพานสูตร บันทึกเรื่องราวก่อนการปรินิพพานของพระพุทธรเจ้า มีพระธรรมเทศนาหลากหลาย จัดเป็นตอนหลายตอน เพราะบันทึกพระธรรมเทศนาต่างๆ ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงในที่ต่างๆ ผลสรุปจากการศึกษาได้พบว่า

เหตุการณ์สำคัญ เป็นที่ก่ในดวงจิตที่พระสาวกทั้งหลายผู้อยู่ในเหตุการณ์ทรงจำแล้วได้ประชุมร่วมกันจัดลำดับเป็นตอนๆ เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไป ๓ เดือนหลายเหตุการณ์ เป็นเหตุการณ์ช่วงก่อนพระพุทธรองค์ดับขันธปรินิพพาน จนถึงดับขันธปรินิพพาน ข้อธรรมทีปรากฏเป็นพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลต่างชั้นกัน ต่างคราวต่างวาระกัน และต่างสถานที่กัน มิได้ทรงแสดงติดต่อกันตอนเดียวจบเช่นพระสูตรอื่นๆ เหตุการณ์ในมหาปริณิพพานสูตร ว่าด้วยการดับขันธปรินิพพานของพระพุทธรเจ้า เริ่มต้นขึ้นที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ มคธรัฐ ไปจบลงที่คางไม้สาละทั้งคู่ ในป่าสาละวัน กรุงกุสินารา

เหตุการณ์สำคัญและข้อธรรมทีปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ผู้ศึกษาต้องศึกษาอย่างมีระบบแบบแผน ถ้าศึกษาโดยวิธีเพียงอ่านเนื้อหาพระสูตรทีได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้วตีความตามพื้นความรู้ของตน ก็อาจจะเข้าใจไขว่เขวแล้วนำเสนอ ชักนำสังคมให้เข้าใจผิดไปด้วย

หลักการรักษาพระธรรมวินัย คือ มหาปเทศ อันเป็นหลักการสำหรับใช้อ้างอิงเพื่อ สอบสวนเทียบเคียง มีทั้งฝ่ายพระวินัยสำหรับใช้ตรวจสอบเทียบเคียงเกี่ยวกับพระวินัย และฝ่าย พระสูตรในมหาปรินิพพานสูตรนี้สำหรับใช้ตรวจสอบเทียบเคียงพระธรรม เป็นหลักการที่พระ พุทธองค์ทรงวางไว้สำหรับตรวจสอบการนำเสนอหลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาว่าตรงตามที่ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนและพระอรหันต์ทั้งหลายทรงจำสั่งสอนสืบต่อกันมาหรือไม่ การที่ต้อง รักษาพระธรรมวินัย ก็เพราะมีภัยที่จะมาทำให้พระธรรมวินัยเสื่อมสูญไป ภัยนั้นก็มีภัยภายใน และภัยภายนอก สำหรับภัยภายในปัจจุบันที่เกิดขึ้นแก่พระสงฆ์ ก็มีทั้งภัยจากคนนอกศาสนาซึ่ง มาในรูปแบบต่างๆ มาทำให้ภัยคือกิเลสภายในของพระสงฆ์เกิดฟุ้งขึ้นแล้วทำให้ถูกเขาทำลาย บ้าง ทำร้ายเอาถึงมรณภาพบ้าง เป็นภัยที่เห็นชัดเจน แต่ภัยที่บุคคลผู้ปฏิบัติตนว่าเป็นนักบวช เองก่อขึ้นก็มีจำนวนมาก

พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงมอบไว้ให้เป็นพระศาสนานี้ คือ พระไตรปิฎก นิิกาย ๕ นวัคคัสตฤศาสน์ พระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ พระธรรมวินัยทั้งหมดนั้น จะ กระทำหน้าที่สั่งสอนแทนพระศาสดา ดังนั้น เมื่อยังมีพระธรรมวินัย ก็ถือว่าพระศาสดายังอยู่ เมื่อ ภิกษุสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ก็ถือว่าได้เข้าเฝ้ารับฟังคำสั่งสอนจากพระศาสดา เมื่อ น้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควร ก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

ผู้ที่รักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ ก็จะต้องเรียนรู้พระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา ที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ศึกษาคำอธิบายจากอรรถกถาและฎีกา พระไตรปิฎกเป็นดุจองค์แทน พระศาสดา อรรถกถาเป็นดุจพระอัครสาวกเบื้องขวา คือพระสารีบุตรผู้สามารถอธิบายพุทธพจน์ และเป็นดุจพระมหากัจจายนะ ผู้เชี่ยวชาญในการอธิบายขยายความพระธรรมเทศนาที่พระพุทธ องค์ทรงแสดงไว้ให้พิสดาร เรียนให้รู้ตัวแท้แห่งพระพุทธศาสนาและรักษาไว้ด้วยชีวิต นอกจากนี้ ต้องเรียนรู้ภัยทั้งภายในและภายนอก เพื่อหาทางป้องกันภัยอันตรายนั้นๆ ไม่ให้มาย่ำยี พระพุทธศาสนา

พระสังฆธรรมจะยังไม่เสื่อมสูญไปตราบเท่าที่สังฆธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้น แต่เมื่อใด สังฆธรรมปฏิรูปเกิดขึ้น เมื่อนั้น พระสังฆธรรมย่อมเสื่อมสูญไป ชาติดิน ชาติน้ำ ชาติไฟ ชาติลม ทำ พระสังฆธรรมให้เสื่อมสูญไปไม่ได้ ที่แท้พวกโมฆบุรุษที่เกิดขึ้นมาในโลกต่างหาก ย่อมทำพระ สังฆธรรมให้เสื่อมสูญไป เปรียบเหมือนเรือจะอัปปางก็เพราะต้นหน

ในการรักษาหลักการทางพระธรรมวินัยนั้น จำเป็นต้องนำเสนอตัวอย่างการค้นคว้า ศึกษาตรวจสอบคำสอนอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย มีผลกระทบหลักพระธรรมวินัย ดังที่นำเสนอ

ในบทที่ ๔ ในงานวิจัยนี้ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องเอ่ยนามผู้ที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ถือว่าเป็นการปรับความเข้าใจในหลักพระธรรมวินัย เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งการศึกษาพระธรรมวินัย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องมหาปริณิพพานสูตร กรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัยแล้ว ได้เห็นว่า งานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์แก่หน่วยงานราชการซึ่งสามารถนำงานวิจัยนี้ไปศึกษาสำหรับใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาทางพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้น และขอเสนอแนะให้นักศึกษารุ่นต่อไป ศึกษาเรื่องที่ยังค้างอยู่ คือ

๑. ผู้ที่รับภาระงานแก้ปัญหาทางพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้น ฟังศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่บันทึกอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น การศึกษา ต้องศึกษาอย่างมีระบบ คือผู้จะศึกษาต้องมีพื้นฐานทางภาษาบาลี เริ่มแต่ศึกษาเรียนไวยากรณ์ เมื่อมีความรู้แปลคัมภีร์ได้ ต้องศึกษาคัมภีร์ตามลำดับสาย โดยศึกษาวิธีการตามที่น่าเสนอในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศึกษาตัวพระสูตร ศึกษาคำอธิบายที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถาและฎีกา กระทำอย่างมีแบบแผน โดยอนุวัตรตามแบบที่โบราณจารย์ได้วางหลักการไว้ จึงจะธำรงรักษาพระธรรมวินัยไว้ได้ เมื่อศึกษาหลักการที่พระพุทธองค์ทรงวางเป็นแบบแผนไว้และศึกษาวิธีการตามที่พระสาวกทั้งหลายสั่งสอนสืบต่อกันมาอย่างมีระบบ จนมีความเข้าใจพอสมควร ก็สามารถแก้ปัญหาทางพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้ สามารถปราบปรามข้อกล่าวหา ตอบคำถามสังคมได้

๒. ศึกษาหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สัมพันธ์กันอย่างไร อุดหนุนกันให้ผู้ปฏิบัติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย อย่างไร และข้อธรรมสำคัญที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร เช่น อิทธิบาทธรรม การใช้มหาปเทศ ๔ ตรวจสอบชำระกำจัดพระธรรมวินัยที่แปลกปลอมให้สำเร็จผลอย่างไร อิทธิพลแห่งสังเวชนียสถาน ที่ดึงดูดพุทธศาสนิกชนจากประเทศต่างๆ ให้เดินทางไปที่टना

๓. ศึกษาพระสูตรอื่นๆ ทำนองเดียวกับมหาปริณิพพานสูตร เช่นมหาสติปัฏฐานสูตร ในแง่หลักธรรมปฏิบัติที่นำผู้ปฏิบัติให้สำเร็จมรรคผล และพรหมชาลสูตร ในแง่ลัทธิต่างๆ

๔. ศึกษาวิเคราะห์หลักการศึกษาพระธรรมวินัยตามแนวที่พระโบราณจารย์วางเป็นแบบไว้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒ - ๒๕๓๔.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา
ลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙ - ๒๕๔๕.

_____ . ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙ - ๒๕๔๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรฐเตปิฎก. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับสยามรฐเตปิฎกอรรถกถา . กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมการศาสนา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

กรมศิลปากร. **คำแปลจามเทวียงค์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____ . **วรรณกรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ฉบับแปล**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๓.

เฉลิมพล โสภอินทร์. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุตราไพศาล, ๒๕๔๖.

ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ดีเลิศ โปตระนันท์ และคณะ. **วิสาขบูชา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๕.

ตากสินมหาราช ราชสดุดี. กรุงเทพมหานคร : ชัยวิโรจน์การพิมพ์, ๒๕๓๕.

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๑๗.

ทองย้อย แสงสินชัย, นาวาเอก. **ความจริงใหม่หาปรินิพพานสูตร (กรณีพระมโน)**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

ที.ดับบลิว. ริส เดวิดส์. **พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป**. สมัย สิงหสิริ แปลเรียบเรียง. พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ธัมมานันทา (รศ. ดร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์). **ภิกษุณี ... บวชไม่ได้ วาทกรรมที่กำลัง จะเป็น โฆษะ**. กรุงเทพมหานคร : เอมี เทรดิง, ๒๕๔๖.

บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.ร.ท.ดร. **อสีติมหาสาวก**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระครูศรีวัชคุณาภรณ์ (สุคนธ์ กิตติปาโล). **มหาปรินิพพานสูตร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตยาโณ). **กาลามสูตร พุดไว้อย่างไร?**. กรุงเทพมหานคร : พรทิวการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). **ทำไมพระพุทธศาสนาจึงเสื่อมจากอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ภารกิจเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก.เอส.พี.เค เปเปอร์ แอนด์ ฟอรั่ม, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต). กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าประวิฬพาทด้วยโรคอะไร?.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๔.

_____ . จาริกธรรม จาริกบุญ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . ดูหนังสือพระมโน สะท้อนภาพโซของการศึกษาไทย.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔.

_____ . ตามทางพุทธกิจ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____ . ปัญหาภิกษุณี : บททดสอบสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : หจก. เอมีเทรตติ้ง, ๒๕๔๔.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____ . ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. ปทุมธานี : โรงพิมพ์บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ . รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖.

_____ . รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระราชโพธิวิเทศ. **กรุงราชคฤห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระวิเทศโพธิคุณ (ว.ป. วีรยุทธ). **ต้นสาละ**. ไม้มงคลในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๖.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). **กรณีวิวาทะ พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร?**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____ . **สงฆ์กับการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พันเอก (พิเศษ) นวม สวงวนทรัพย์. **สาเหตุความเสื่อมของพระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. **สันตสเสต์พพรรณม**. ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์ : ม.ป.ท. ๒๕๒๕.

_____ . **โอสาเรต์พพรรณม**. ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์ : ม.ป.ท. ๒๕๒๕.

เมตตานนุโท ภิกขุ. **พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

_____ . **พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร?** ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๔๓.

_____ . **เหตุเกิด พ.ศ. ๑ (B.E. ๐๐๐๑) เล่ม ๒ : วิเคราะห์กรณีปฐมสังคายนาและภิกษุณีสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ SPK Paper Form, ๒๕๔๕.

ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, ส.ว. **ภิกษุณี**, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (จัดทำโดย คณะกรรมการกิจการสตรีเยาวชนและผู้สูงอายุวุฒิสภา, ๒๕๔๕).

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร
: ศิริวัฒนาอินเตอร์พรีนท์, ๒๕๔๖.

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
เอกสารถ่ายสำเนา, ๒๕๔๗.

สนิท ศรีสำแดง. “การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวพุทธ”. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖ (อัดสำเนา).

_____ . นิติกรสงฆ์ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมแพคพรีนท์ จำกัด,
๒๕๔๓.

_____ . พระพุทธศาสนา : กระบวนทัศน์ใหม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____ . พระพุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้.
กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

สิริวัฒน์ คำวันสา,ร.ศ. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุทธีวงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ. ศาสนาประจำชาติ ฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

สุรีย์ มีผลกิจ และคณะ. พุทธกิจ ๔๕ พรรษา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด,
๒๕๔๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. ศ.พิเศษ, วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

เสถียร โพธิ์นันทะ. ปาฐกถาธรรมเชิงวิจัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์,
๒๕๒๘.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. เอกสารถ่ายสำเนา, ๒๕๔๖.

(๒) บทความ :

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). “ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก”, ใน เก็บเพชรจาก คัมภีร์พระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ. “พระวินัย : กฎเกณฑ์และคุณค่าทางสังคม”, ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

รังษี สุหนต์. “การธำรงรักษาพระธรรมวินัยโดยอาศัยพระไตรปิฎก”, ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____ . “ความเข้าใจเรื่องภิกษุณีเถรวาท”, ใน หนังสือวิญญาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๖.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม. “การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี. “บทบาทในการรักษาพระธรรมวินัยของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีธรรมกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาสุชญา โจนณาโณ. “การศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

- An, Yang-Gyu. **Buddhology in the Mahaparinibbanasuttanta and its Commentary.** London : University of Oxford. 1998.
- Dutt, Nalinaksha. **Early Monastict Buddhism.** Calcutta : Firma KLM Private Ltd. 1981.
- Dutt, Sukumar. **Buddhist Monks and Monasteries of India.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- _____ . **Early Buddhist Monachism.** Delhi : Munshiram Monaharlal Publishers Pvt. Ltd., 1998.
- Hazri, Kanai Lal. **Constitution of the Buddhist Sangka.** Delhi : B.R. Publishing Corporation Ltd, 1988.
- Holt, Jhon C., **Discipline : The Canonical Buddhism of the Vinayapitaka.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- Jha, Ganganatha. **The Philosophical Discipline.** Vanarasi : Bhatrya Publishing House, 1926.
- Malalasekera, G.P, **Dictionary of Pali Proper Names.** Vols. I, II, London : Pali Text Socicty, 1974.
- _____ . Editors. **Encyclopedia of Buddhism. Vols. I, II, III, IV, V.** Published By the Government of

Srilanka, Printed of the State Printing Croporation
Srilanka, 1961 - 1990.

Misra , G.S.P. **The Ege of Vinaya.** Delhi : Munshiram
Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1972.

Rhys D. & William S, **Pali - English Dictionary.** Delhi :
Motilal Banarsidass, 1993.

Vajira, Sister and Story, Francis. **Last Days Of The Buddha :**
The Mahaparinibbanasutta : Kandy : Buddhist
Publication Society, 1998.

Wijayartha, Mohan. **Buddhist Monastic.** New york :
Cambridge University Press, 1990.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระศรีวิสุทธิโกศล (กิตติวัฒน์ กิตติวิฑฒโน)
นามสกุล พลวัน
- เกิด : วันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๙
- ชาติภูมิ : จังหวัดขอนแก่น
- การศึกษา : เปรียญธรรม ๙ ประโยค
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเพชรสมุทรวรวิหาร ต.แม่กลอง อ.เมืองสมุทรสงคราม
จ.สมุทรสงคราม ๗๕๐๐๐
- หน้าที่ปัจจุบัน :
- เจ้าคณะอำเภอเมืองสมุทรสงคราม
 - ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเพชรสมุทรวรวิหาร พระอารามหลวง
 - พระอุปัชฌาย์
 - พระปริยัตินิเทศก์ประจำจังหวัดสมุทรสงคราม
 - ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี
 - กรรมการตรวจข้อสอบสนามหลวงแผนกธรรม-บาลี